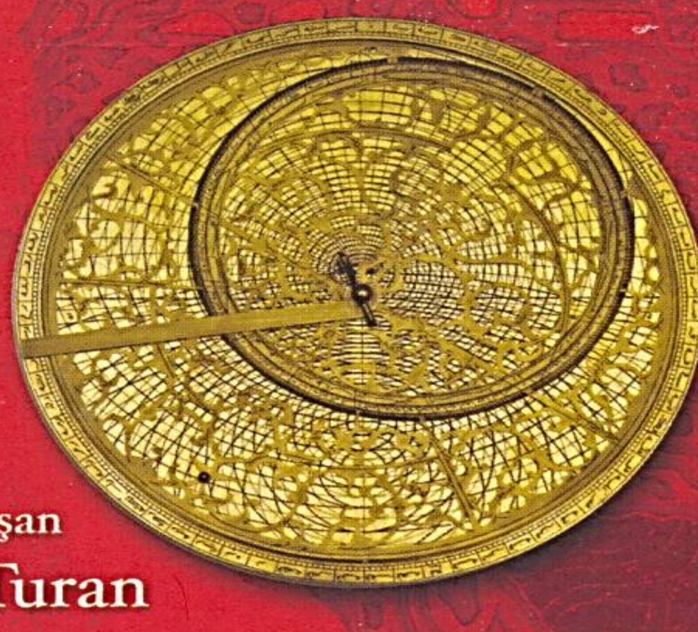

Bilimler Tarihçisi

Fuat Sezgin

Konuşan

Sefer Turan

TİMAŞ

BİLİMLER TARİHÇİSİ FUAT SEZGİN

Fuat Sezgin

Konuşan: *Sefer Turan*

TİMAŞ

BİLİMLER TARİHÇİSİ FUAT SEZGİN
Fuat Sezgin
Konuşan: Sefer Turan

TİMAŞ YAYINLARI 2232
Bilim Tarihi Dizisi 11

Yayın Yönetmeni: Emine Eroğlu
Editör: Cüneyt Dalgakıran
Kapak Tasarımı: Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Ocak 2010, İstanbul
ISBN 978-605-114-158-9

TİMAŞ YAYINLARI
Alayköşkü Caddesi, No: 11, Cağaloğlu, İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00 P.K. 50 Sirkeci / İstanbul
www.timas.com.tr
timas@timas.com.tr
Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT:
Sistem Matbaacılık Yılanlı Ayazma Sok. No: 8 Davutpaşa-Topkapı/İstanbul Telefon: (0212) 482 11 01

Önsöz

“Ben herkesin kendi çalışmasında yapması gerekeni yaptım: Öncüllerinin başarılarını minnettarlıkla karşılamak, onların yanlışlarını ürkmeden doğrulatmak, kendisine gerçek olarak görüneni gelecek kuşağa ve sonrakilere emanet etmek”.

(El-Bîrûnî, öl. 1048)

Fuat Sezgin adını ilk kez 1985 yılında duydum. Hâlâ içimde hayatını bilime adamış böylesi değerli bir ilim adamını bu kadar geç tanımanın eksikliğini hissederim. Kahire'de düzenlenen geleneksel Kitap Fuarı yine açılmıştı, her yıl ocak veya şubat ayında açılan bu fuar dünyanın en büyük kitap fuarlarından biri olarak bilinirdi. Fuar açıldığı zaman her gün stantları dolaşmaktan büyük bir zevk alırdım. Özellikle eski olarak tarif edebileceğim kitapları şöyle bir karıştırmak, piyasada fazlaca bulunmayan ender kitapları bulmak müthiş keyif verirdi.

Mısır Kitap Kurumu’nun reyonunda iki cilt yan yana duran bir kitap dikkatimi çekti. *Târih-ü Turâs el Arabi,* yani “Arap Kültür Tarihi”. Daha öncesinde hakkında bilgi sahibi değildim. Önce kitabın içeriğine göz attım. Kelimenin tam anlamıyla kaynak kitap mahiyetindeydi. Kur’an ilminde kim ne yazmış gibi bilgiler ve kısa biyografiler müthiş bir emeğin ürünü olduğunu gösteriyordu. O kadar isim hakkında bilgi toplamak kolay bir iş değildi. Anında karar verdim: Kesinlikle kütüphanede bulunması gereken bir eser. Yazarı

sonradan dikkatimi çekti. Arap harfleriyle yazılan “Fuad Sezgin” adını okuduğumda yazarın bir Türk olacağını düşündüm ama fazla da ihtimal vermedim. Çünkü bu kitap daha önce Türkçede yayınlanmış olsa idi elbette bir şekilde haberimiz olurdu. Ancak önsözünde “ünlü Türk tarihçisi Fuat Sezgin’in bu eseri” diye başlayan ve devam eden cümle beni iyice şaşırttı. Müellif, adından da anlaşıldığı üzere Türk’tü.

Yayıncı kitabın sadece iki cildinin çıktığını diğer ciltlerinin tamamlanacağını söyledi. Ondan sonraki yıllarda kitabın diğer ciltlerine ulaşamadım. Fuat Sezgin’in Almanya’nın Frankfurt kentinde yaşadığını ve eserlerini Almanca yazdığını, başka dillere Almancadan çevrildiğini sonradan öğrendim. (Ne yazık ki o yıllar internet yoktu ve Google gibi imkânlardan mahrumduk.)

Bir taraftan da Hoca hakkında araştırıyordum. Onu daha yakından tanımak gayreti içindeydim. Özellikle Hocanın söz konusu eserini, Arapçasını gördüğüm ve alanında referans kitap olarak tanınan ünlü Alman Şarkiyatçısı Brockelmann’ın 5 ciltlik “Arap Edebiyat Tarihi” kitabının üzerinde bir kitap olduğunu öğrendiğimde Hocayı daha bir heyecanla tanımak istedim. Öyle ya Brockelmann’ın mezkûr eseri, başvuru kitabı mahiyetindeydi. Kaynak eserdi. Hâlbuki Fuat Sezgin Hoca’nın eserini Arapçaya tercüme eden profesörler kitabın ön sözünde “Fuat Sezgin’in eseri Brockelmann’ın eserinden kat kat daha büyük” diyerek açıktan övgüler diziyorlardı.

Fuat Sezgin 24 Ekim 1924 Bitlis doğumlu. 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsünde ünlü Alman Oryantalist Hellmut Ritter’den (1892-1971) dersler aldı. Onun yanında *Mecâz al-Qur’ân* adlı doktora tezini yaptı. O dönemde hazırladığı *Buhârî’nin Kaynakları* başlıklı doçentlik tezi çalışması alanında bir ilk olma

özelliği taşıyordu. Çünkü Fuat Sezgin bu çalışmasında bilinen yaygın kanaatin tersine, İslam'ın ilk dönemlerindeki hadis nakillerinin sözlü değil yazılı kaynaklara dayandığını savunuyordu. Bu hâlâ alanında çok önemli bir kitap olarak kabul edilir.

Aynı yıllarda kısaltılmış adı ile *"GAS"* olarak bilinen *Geschichte des Ambischen Schrifitums,* yani "*İslam Bilim Tarihi*" adlı eşsiz eseri üzerine çalışmaya ve araştırmalarına başlar. Bu sırada da Türkiye'de önemli bir gelişme olur ve 27 Mayıs'ta askerler darbe ile yönetime el koyar. Askeri cunta 147 üniversite hocasını üniversitelerden uzaklaştırır. Bunlardan biri de Fuat Sezgin'dir. Fuat Hoca üniversiteden uzaklaştırılınca Almanya'ya gider ve oraya yerleşir. Bilim hayatına orada devam eder. İstanbul'da başladığı "*İslam Bilim Tarihi*"nin ilk cildini 1967 yılında yayınlar. Kitap bilim çevrelerinde büyük yankı uyandırır. Fuat Sezgin'in yaklaşık 60 yıldır üzerinde çalıştığı bu kitabın bugün 14. ve 15. ciltleri matbaadadır. Kitap farklı bilim dallarında kaleme alman biyografiler ve eserleri içerir. Yani adı üstünde bilimler tarihidir. Bir başka ifadeyle İslam tarihinde İbnü'n-Nedîm'in ünlü eseri el *Fihrist*'i ile başlayan geleneği bugün devam ettirir. Bundan dolayı da çok kıymetli bir kaynak eser olarak kabul edilir. Ne yazık ki birçok dile çevrilen eser hâlâ Türkçeye çevrilmemiştir!

"*İslam Bilim Tarihi*"ni yazması hiç de kolay olmamıştır. Bir ömür adamıştır bu eser için. 60 kadar ülkeyi gezmiş yüzlerce kütüphanede yüz binlerce cilt dolusu kitap ve yazma eser incelemiştir. Sonunda Kur'an, Hadis, Fıkıh, Tarih, Edebiyat, Tıp, Farmakoloji, Kimya, Matematik, Astronomi, Astroloji, Meteoroloji, Coğrafya gibi değişik bilim dallarının tarihsel sürecini anlatan dünya çapında bu eseri ortaya koymuştur. Ve hâlâ da heyecanından hiçbir şey kaybetmeden çalışmasına devam etmektedir. (Allah bereketli ömürler versin)

Hoca bugün 84 yaşında. Kitapları kadar hayatının da çok öğretici yönleri var. Onu tanımak bilgiyle buluşmanın ne kadar önemli ve değerli olduğunu anlatıyor insana. Zamanın kıymetini bilmenin, zamanı doğru kullanmanın hayatın bir kuralı olması gerektiğini öğreniyorsunuz ondan, ilerleyen yaşından dolayı "Hocam lütfen siz yorulmayın" dediğimizde "yorulmak" kelimesine gösterdiği tepkiyi hiç unutamam.

Zamana hassasiyeti bir başka takdir konusu; "Hayatımda üç randevuma yetişemediğimin sıkıntısını hâlâ çekerim" diyebilen kaç kişi var aramızda!

Dil öğrenmeye verdiği öneme ne dersiniz! Bir gün "Hocam kaç dil biliyorsunuz? Kayıtlarda 27 dil bildiğiniz yazılı?" diye sorduğumda "Mübalağa etmişler" demekle yetinmişti. Ancak Katar Kraliçesi Şeyha Mouza'ya "Hocam Hellmut Ritter bana her yıl bir dil öğreneceksiniz demişti" dediğinde kraliçenin yüzündeki şaşkınlık ifadesini hiç unutamam. Ama Hoca'nın gerçekten de bilime adadığı hayatında çalışmalarını, araştırdığı konulara ilişkin dilleri öğrenmesi her türlü takdirin ötesinde bir durum olsa gerek.

Bütün bunlardan dolayı Fuat Sezgin, yaşayan en büyük bilim tarihçisi unvanını fazlasıyla hak etmiştir. Biz bugün onun benzerlerini tarihin tozlu sayfalarında arar olmadık mı?

İslam Medeniyetinin bir zamanlar ulaştığı seviyeyi göstermek için gece gündüz çalışan Fuat Sezgin Hocanın en büyük özelliklerinden biri de bu topraklara olan bağlılığı. Her ne kadar askeri cunta onu okulundan atmış ve ülkesini terk etmek durumunda bırakmışsa da o ülkesine gönül vermiş biri. Nitekim konuşmalarında sürekli olarak "milletime borcum" demesi bundandır. Bundan dolayı da 24 Mayıs 2008 tarihinde açılışını Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı Gülhane'deki

Hasahırlar binasında kurulan *İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi'ni* kurması bu duyguların bir eseridir. 1961 yılından bu tarafa Almanya'da yaşayan hoca, hem bilim çevrelerinden hem de Alman devletinden en üst düzeyde itibar görmesine rağmen Alman vatandaşı olmayıp Türk vatandaşı olarak kalmayı tercih etmiştir.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Frankfurt kitap fuarı sırasında aniden Fuat Sezgin Hocayı Enstitüde ziyaret etmesi bir anlamda, yıllar önce onu okulundan uzaklaştıran devletin onu takdir etmesinin ifadesidir! Abdullah Gül'ün Hoca ile birlikte fotoğraflarına bakarken kime ait olduğundan tam olarak emin olamadığım Arapçadan hafızamda kalan şu sözü hatırladım:

> *"Eğer âlimleri yöneticilerin kapısında görürseniz; o âlimler ne kötü âlimdir, o yöneticiler ne kötü yöneticidir. Eğer yöneticileri âlimlerin kapısında görürseniz o yöneticiler ne güzel yöneticidir, o âlimler de ne güzel âlimdir!"*

Elinizdeki bu kitap genç nesilleri bu bilge kişilik ile buluşturmayı amaçlıyor. Özellikle üniversitelerimizin eğitimden başka her işle uğraştığı bir dönemde genç kuşaklara bilgiye önem vermenin ne olduğunu en güzel şekilde gösteren bir bilim adamı ile tanıştırabilirse hedefine ulaşmış demektir.

Kitapta yer yer tekrarlarla karşılaşacaksınız. Bu kısımları çıkarıp çıkarmamakta tereddüt ederken "güzel tekrarlar" olup kalmasında karar kıldık.

Hocanın en büyük arzusu "benim milletim" dediği Müslümanların Batı karşısındaki aşağılık kompleksinden kurtulması, bunun karşılığında Batılıların da Müslümanların bilime katkılarını görerek "üstünlük" duygusundan uzaklaşması. Çünkü Fuat Sezgin Hoca bilimlerin, insanlığın ortak malı olduğunu ve bütün milletlerin katkısının müşterek ürünü olduğunu savunuyor ve

bunu ispat ediyor. Genç kuşağın da bu önemli bilginin farkında olarak kendini yetiştirmesi, bilgiye, eğitime önem vermesi onun en büyük arzusu.

Kanaatimce bu kitap okuyucuya değerli hocamızı kısmen de olsa tanıma fırsatı verecektir. Ve onları hocamızın henüz Türkçesi yayınlanmamış olan İslam Bilim Tarihi ve Gülhane'deki İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nde bulunan objelerin tanıtımını ve Müslüman bilim adamlarının bilim ve teknolojiye katkılarını gösteren 5 ciltlik *Wissenschaft und Technık im Islam* yani *"İslam da Bilim ve Teknik"* (ne mutlu ki bu eser Türkçe yayınlandı. Kitap önce Türkiye Bilimler Akademisi sonra da İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş. tarafından yayınlandı) adlı eseri ile tanışmalarına aracılık edecektir.

Şu anda acilen yapılması gereken ise Hoca'nın 60 yıldır üzerinde çalıştığı, bütün bir ömrünü verdiği, tüm dünyada kaynak kitap olarak kabul gören "İslam Bilim Tarihi" adlı kitabını bir an önce Türkçeye çevrilmesidir.

Son olarak; bir kez daha söylemekte fayda var: Bu kitabın hedefi, genç nesilleri böylesi önemli bir bilge insanla buluşturmak. Bu gerçekleşirse, çalışma amacına ulaşmış demektir.

Sefer Turan

İstanbul Aralık-2008

İlmin Dar Kapısından Giriş

Turan: Bundan yıllar önce, 80’li yılların ortalarıydı. Orta Doğu’nun ve dünyanın en önemli kitap fuarlarından Kahire Kitap Fuarı’nda dolaşırken bir kitap dikkatimi çekti: *Târihü’t-Türâsi’l-‘Arabî* adlı Arapça yayınlanmış bir kitap. Kitabı şöyle bir karıştırınca çok önemli ve aynı zamanda dünya çapında bir kaynak eser olduğu dikkatimi çekti. Kitabın üzerindeki müellifin adını okuyunca iyice şaşırdım. Üzerinde Fuat Sezgin yazıyordu. Mukaddimesini okuduğumda Fuat Sezgin’in Türk olduğunu öğrenince şaşkınlığım iyice arttı. Üstelik eserin, Almanca yazıldığını ve başka dillere tercüme edildiğini ve tüm dünyada kaynak bir eser olarak kabul edildiğini öğrendiğimde daha da şaşırmıştım. Çünkü Türkiye’de biz bu ismi tanımıyorduk: Sayın Prof. Dr. Fuat Sezgin. Hocam, sizi ve fikirlerinizi tanıyacağız. Frankfurt’ta gerçekleştirdiğiniz ve İstanbul’a da taşıdığınız çok önemli projeleriniz var. Onları sizden, birinci elden duymaya çalışacağız. Ama öncelikle dilerseniz, biraz zât-ı âlinizi tanıyalım... 1924’te Bitlis’te doğdunuz. İstanbul Üniversitesi’nde öğrenci iken 1960 yılında Almanya’ya gitmek durumunda kaldınız. O günlerden biraz bahsedebilir misiniz?

Sezgin: 1943 yılında akrabalarımdan biri beni Edebiyat Fakültesi’ne götürdü. Hâlbuki ben mühendis olma sevdası peşindeydim. O zaman büyük bir Alman âlim vardı. Arapçayı çok iyi bilirdi. Bana “seni onun seminerine götürmek istiyorum” dedi. Ben de “gidelim” dedim ve o büyük âlimin seminerine gittim. O gün o büyük âlim beni adeta büyüledi. Ben artık mühendis olmayı veya başka bir mesleğin peşinde koşmayı kafamdan çıkardım. O büyük âlimin talebesi olmayı düşünüyordum. Kayıt zamanı geçmişti ama

gecikmeli de olsa, dekana gittim. Bir şans eseri dekanın odasında bulunduğum sırada o büyük âlim de odaya girdi, iri yarı bir adamdı. Durdu. Dekanla konuşmamın bitmesini bekledi. Dekan ona “Oo... Ritter Bey... ” dedi. “Sizin talebeniz olma başvurusunda bulunan bir insanla konuşuyorum” dedi. Hoca bana şöyle bir baktı, “Galiba bu benim dünkü seminerimdeydi” dedi.

Turan: Yani o kadar kişi arasında sizi hatırladı.

Sezgin: Hayır o kadar çok kişi yoktu. Onun seminerlerine sadece 3-4 kişi giderdi. Çünkü zor bir adamdı. Seminerlerinden kaçardı talebeler. Çok zaman tek bir talebe olarak katıldığımı hatırlarım. Bana, “Gelin, biraz konuşalım. Çok zor bir şeye talipsiniz. Arapça öğrenmelisiniz. Ben de zor bir hocayım. Benim talebelerim hep benden kaçar, biliyor musunuz?” dedi. “Biliyorum, bana bunları anlattılar. Ben bunlara rağmen bu tehlikeye girmek istiyorum” dedim. Güldü, “peki” dedi. Böylece onun talebesi oldum, ikinci hafta seminerine gittiğimde 3 dakika gecikmiştim. Cebinden altın saatini çıkardı ve bana göstererek; “3 dakika geciktiniz, bu bir daha tekerrür etmemelidir!” dedi. Ben ona sadece, “tamam” demekle kalmadım, hakikaten o günden itibaren bütün hayatımda randevularıma gecikmeme prensibine azami dikkat ettim. Galiba o günden bugüne, belki size tuhaf gelir ama sadece üç randevuya, yani 1943’ten bugüne kadar üç randevuya zamanında ulaşamamanın ıstırabım yaşıyorum! Böyle bir hocanın talebesi olma şansına sahip oldum. Nedense bu adam beni büyülemişti ve kendinden önceki bilge kişilerin bilgilerini bana aktardığını hissetmeye başladım. Hiç not tutmazdım. O söylerdi, ben de söylediklerini kafama yazardım. İnanır mısınız anlattıklarının büyük kısmı hâlâ bu kafamda taşınmaktadır.

Turan: Hocam çok af edersiniz... Bir şeyi çok merak ettim. “Ritter’i dinlediğimde, mühendis olmaktan vazgeçtim, beni büyüledi” dediniz. Sizi büyüleyen ne idi? Belki de hayatınızdaki şifre bu olsa gerek. Ritter sizi hangi yönden etkiledi?

Sezgin: O adam büyük Avrupalı oryantalistlerin belki en büyüğüydü. Bu büyük oryantalistler arasında farklı bir tipti. Beni çok etkilemişti. Bu etkilenmeyi size bütün manasıyla aktarabilmem mümkün değil.

Turan: Peki hocam... Hocanız Ritter sizden Arapça öğrenmenizi istiyor ve 6 ay eve kapanıyorsunuz ve Arapçayı öğreniyorsunuz.

Sezgin: Ben zaten Arapça öğrenmeye başlamıştım. Ama hiçbir mesafe kaydetmiyordum. Bütün gayretlerime rağmen hocam benden memnun değildi ilk aylarda. 1943 yılıydı. Almanlar, Bulgaristan’a girmişlerdi. Bizim hükümet, bütün üniversiteleri, mektepleri tatil etti. Hocam bana dedi ki: “Şimdi elinizde bir fırsat var. 6 aylık bir tatiliniz olacak, bu zaman içerisinde Arapçayı öğrenin.” Ben de zaten öyle düşünüyordum. Fakat bu söz bana çok tesir etti. Hakikaten 6 ay kendimi Arapça öğrenmeye verdim. Evimizde babamdan kalma 30 ciltlik bir *Taberî Tefsiri* vardı. Onu okumaya başladım. Başlangıçta anlamıyordum. Türkçe tefsirlerle karşılaştırarak, yavaş yavaş tefsirin içine girmeye çalıştım. Günde aşağı yukarı 17 saat çalışıyordum. Erken kalkıyordum, gece geç yatıyordum, evden hemen hemen hiç çıkmıyordum. 6 ay sonra *Taberî Tefsiri*’nin 30 cildini bitirmiş oldum. Başlangıçta hemen hemen hiç anlayamadığım bu tefsiri 6 ayın sonunda gazete gibi okuyordum. O hızla, yani 17 saatlik bir tempoyla çalışırsanız bunu siz de başarırsınız, bundan eminim. Sonbahardı, hocama gittim, ilk ders seminerinde bazı Alman âlimler, profesörler vardı. Hocam

önüme Gazzalî'nin *İhya*'sını koydu ve "Okuyun bakalım!" dedi. Okudum. Gazzalî benim için artık belki bir mesele değildi. Hocam bana baktı, gülümsedi, sevindi, mesuttu. Orada beni biraz methetti. Benim için o an, hayatımın unutulmaz anıydı. Arapçada artık kitapları okuyabilecek hale gelmiştim. Artık başka dillere başvurmak lâzımdı!

İlk Eserler: "İslam Bilim Tarihi"

Turan: Hocam o dönemde çok önemli bir eseriniz ortaya çıkmaya başlıyor: *İslam Bilim Tarihi*. Bu esere, Carl Brockelmann'ın (1868-1956) o meşhur 2 ciltlik eserine (*Arap Edebiyatı Tarihi*) zeyl yazmak üzere başlıyorsunuz. Sonra ortaya bu muhteşem eser çıkıyor. Nasıl oldu hocam bu olay?

Sezgin: Brockelmann'ın kitabı, bir Arap edebiyatı tarihidir. O kitabın en bariz tarafı, en önemli misyonu, fikirler tarihi olmaktan ziyade Arapça bilim kitaplarının bize kadar ulaşmış nüshalarının hangi kütüphanelerde bulunduğunu göstermesindedir. Hocam seminerlerinde ara sıra Brockelmann'ın kitabının birçok noksanı olduğunu, bunların giderilmesi gerektiğini söylerdi. "Birisinin artık hiç olmazsa İstanbul'daki yazmalara dayanarak bu boşlukları gidermesi lâzım!" derdi ve ilginçtir, bunu söylerken de bana bakardı. Ben de içimden, "ben bunu yapacağım" derdim. Bu fikir bende gittikçe yerleşti. Ben zaten daha talebeyken hocamla birlikte Arapça yazmalara giderdik. Yazma kitapların önemini bana anlatırdı. Çok kısa zamanda yazma eserler üzerinde ilerledim. Öyle ki kitapların yazılarına bakarak yazıldıkları tarihleri tahmin eder oldum. Mesela Topkapı Sarayı'ndan 20 tane yazma ısmarlardık. Hocam yazmaların bir kısmını alırdı, bir kısmını da bana verirdi. Yazmaların

tarihleri kitapların sonunda yer alır. Biz sonlarına bakmadan tarihlerini tahmin ederdik “filan asırda” diye. Sonra tahminlerimizi karşılaştırırdık. Tabii hocamın tecrübesi daha çoktu. Umumiyetle o daha isabetli neticelere varırdı. Ama bazen, benim tahminlerim doğru olurdu. Talebelerinin başarıları onu çok mesut ederdi. Bazen kendisinden daha iyi tahminler yaptığımı görünce çok sevinirdi.

Böylelikle ben yazmalara olan aşkımı ondan aldım. Üniversiteyi bitirip, doktoramı yapar yapmaz Brockelmann’ın kitabının noksanlarını gidermeyi kafama koydum ve derhal başladım. Doçent olduktan sonra bu işe daha da yoğunlaştım. İş ilerledi. İlerleyince baktım ki, Brockelmann’ın kitabındaki boşluklar giderilebilecek gibi değil. Düşündüm ve Brockelmann’ın kitabını yeni baştan yazma fikrini geliştirmeye başladım. Epeyce mesafe kat ettiğim bir sırada -ki o zamanlar Almanya’dan dönmüştü, 1959 yılıydı zannederim- hocama, “Brockelmann’ın kitabına bir zeyl yazmak değil de, dünyadaki bütün yazmalara bakarak yeni bir kitap yazmak istiyorum” dedim. Bana dedi ki: “Onu yapamazsınız. Bunu hiç kimse yapamaz.” Ben içimden, “hocam bunu yapacağım” dedim ve 1967 yılında kitabımın 1. cildi çıktı.

Turan: Yani 1967’de başladınız ve bugün üzerinden 40 *yıl* geçti, 2007’deyiz ve kitabın 13. cildini çıkardınız. Evet, 1. cildini yazdınız ve hocanıza verdiniz. Sonra da size ilginç bir sözü olsa gerek...

Sezgin: Hayatımı çok iyi biliyor gibi görünüyorsunuz. Hakikaten orada mühim bir şey var. Kendimden bahsetmek için değil ama faziletli bir hocanın nasıl olabileceğini anlatmak isterim. Kitabın 1. cildini bitirdikten sonra hocama göndermekte geciktim. O zaman o İstanbul’da, ben de Frankfurt’taydım. Benim o zamanki enstitümün direktörüne -ki o da çok büyük bir bilimler tarihçisiydi- gönderdiği

mektupta, “Fuat kitabın 1. cildini bana hâlâ göndermedi” diye şikâyet etmiş. Bunu duyar duymaz hemen 1. cildini gönderdim. İlk *2,5* ay cevap gelmedi. Benim için onun cevabı çok mühimdi. Başkalarının cevabı o kadar önemli değildi. Kendisine mektup yazdım, “hocam ne oldu, almadınız mı, ben sizin cevabınızı bekliyorum” diye. Bana bir kart yazdı titrek bir yazıyla... O kartı hâlâ eşim saklar dosya içinde. “Neden acele ediyorsunuz, bu kitabı okumak kolay değil!” diye yazmış. Şunu o hocamın faziletini göstermek için söyleyeceğim... Şöyle yazdı: “Hiç kimse böyle bir kitap yazamadı, bunu sizden başka hiç kimse de yazamaz!”

Ama mübalağa etti. Onun faziletini göstermek için anlatmayı bir vazife olarak görüyorum.

Turan: Hocam, lütfederseniz bu devasa kitabın muhtevasıyla ilgili olarak birkaç cümle söyler misiniz?

Sezgin: O elinizdeki 1. cildi Brockelmann’ın kitabının tesiri altında yazdım. Yani çok muhtasar yazdım. Kitabın adı şudur: Arap Edebiyat/Kültür Tarihi... *Geschichte des Arabischen Schrifitums.* Fakat aslında bu bir edebiyat tarihi değildir. Bu, bugünün şartları içerisinde yazılabilecek bir İslam Bilimler Tarihi’dir... Neden bugünün şartları içerisinde diyorum? Çünkü etütler ilerledikçe -ki yakında daha da ilerleyecektir- bu kitap değerini kaybedecektir. Çünkü biz İslam bilimlerinin çok az bir kısmını biliyoruz. Ben bu bilineni okumalarımın ışığı altında gün yüzüne çıkarıyorum.

Turan: Siz bu eserinizde “İslam Bilimler Tarihi”nin değişik dallarında Müslüman âlimlerin eserlerini, bir bibliyografya olarak çok geniş biçimde, kaynak eser değerinde insanların önüne koyuyorsunuz... İslam tarihinde İbnü’n-Nedîm’in *el-Fihrist*’i ile başlayan bir geleneği de var bu işin. Sizin bu eserinizin Arapça

çevirisinin önsözünde mütercimler, “Brockelmann’ın eserinden çok daha üstün” diye bir not düşmüş.

Sezgin: Ama müsaade buyurun. Hakikaten Brockelmann buna 1898 yılında başladı. O zamanki etütler çok müsait değildi. O kendi devrinde yapılabilecek işin belki en iyisini yaptı. Ben ondan daha iyisini yapabildiysem tabii, bu benim daha müsait şartlar içerisinde yaşamamın bir neticesidir her şeyden ziyade.

Batı’ya Yolculuk

Turan: Peki hocam şimdi tekrar o günlere dönersek, sizin bir de İstanbul Üniversitesi’nden ayrılışınız ve Almanya’ya gitmek zorunda kalışınız var. Ondan da birkaç cümle ile bahseder misiniz?

Sezgin: Bu suali bana her zaman soruyorlar. Ben buna cevap vermeye pek yanaşmıyorum. Çünkü şikâyet etmek istemiyorum.

Turan: 1960’ta askeri darbe olunca...

Sezgin: Çok çocukça bir şeydi o. İnsan çocukların yaptığı hataları affeder. Ben de onun için çocukça diyorum. Ben o hatayı affettim. Bu bana fazla tesir etmedi. Almanya’ya giderek müthiş bir çalışmanın içerisine düştüm. Onun için hiç kızgınlık duymadım, zaten bugün bile duymuyorum. Bir de çocuğun yaptığına karşı insan nasıl bir reaksiyon gösterirse ben de öyle bir reaksiyon gösterdim. Ama şunu söyleyeyim... 1970 seneleriydi galiba. Yine bir askeri darbe gibi bir şey olmuştu. Kardeşim vardı, Refet Sezgin... O bir süreliğine bakanlık yaptı. Üstün zekâlı Türk çocuklarının geliştirilmesi amacına matuf, Almanya’da bir vakıf kurmak istiyordum. Bu vakıf aracılığıyla, senede 10 Türk talebesini finanse ederek, onlara bilimler tarihini öğretecektik. Vakfa yardım sağlamak

için Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş'e gittik. İlk hükümet darbesini yapanlardan biri de o idi. Kendisini bir ara tanımıştım. Ona şunu söyledim: "Siz askeri darbe yaptığınız andan itibaren daima sizin yanlış yaptığınıza inandım ve size muhaliftim. Siz her şeyi yanlış yaptınız, ama bir şeyi doğru yaptınız... Bu da beni memleketten çıkarmış olmanızdır" dedim, kıpkırmızı oldu.

Turan: Şu bilgiyi aktarayım hocam: 60 darbesinden sonra askeri yönetim üniversitelerden bir kısım öğretim görevlilerini uzaklaştırdı ki bunlar "147'ler" olarak biliniyor. Siz de onlardan biriydiniz. Üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra Almanya'ya gittiniz 1961'de. Frankfurt'ta Goethe Üniversitesi'ne girdiniz. Orada nasıl bir süreç yaşadınız?

Sezgin: Orada da hayat çok kolay olmadı. İki üniversitede ders veriyordum: Frankfurt Üniversitesinde, sonra da Malburg Üniversitesi'nde. Almanya'ya 1957-1958'de misafir doçent olarak gittiğimde Bilimler Tarihi kürsüsünün derslerine iştirak ediyordum. O zaman Bilimler Tarihi'ne olan hevesim daha da artmıştı. Almanya'ya 1961'deki hicretimden iki yıl sonra Bilimler Tarihi Enstitüsü'ne geçtim. Orada yeni bir doçentlik yaptım. Bilimler Tarihi Kimya bölümünde. Bir sene sonra profesörlük verdiler ve ondan sonra Bilimler Tarihi profesörü oldum. İşlerin çapı değişti.

Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nün Kuruluşu

Turan: 1982 yılında Goethe Üniversitesi'nde Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nü kuruyorsunuz. Neden böyle bir enstitü

kurmak ihtiyacı hissettiniz. Bu fikir nereden çıktı. Hangi düşünceler sizi buraya itti?

Sezgin: Orada Bilimler Tarihi profesörü olduktan sonra, her hafta seminerlerden başka, dinleyicilerin karşısında konferans şeklinde ders vermek zorundaydım. Bu dersleri hazırlarken İslam Bilimler Tarihi'ne dair ders vermenin ne kadar zor olduğunu gördüm. O zaman etütlerin sayılarının çok olmasına rağmen, derslerin malzemelerinin, yeterli etütlerinin olmadığını hissetmeye başladım. Bu durum bende şu aşkı yeşertmeye başladı: Çok geniş imkânlara sahip bir müessesede İslam Bilimler Tarihi'ni ele almak ve bunu geliştirmek gerekir. Ders vermeye ilk başladığım zamanlarda bu imkân yoktu. Zamanla şartlar gelişti. Şartların tam geliştiğini hissettiğim anda Enstitüyü kurmaya karar verdim. O sıralarda bana İslam dünyasında Kral Faysal Ödülü vermişlerdi. Onu fırsat edindim. Ödül törenine devlet adamları gelmişlerdi, onlarla tanıştım, onlara müracaat ettim ve bir vakıf kurdum. O vakfın finansmanıyla da 1982 yılında Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı Enstitüyü kurdum.

İslam Bilim Tarihi Müzesi Projesi

Turan: Frankfurt'ta aynı zamanda İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ni kurdunuz. Müze kurma fikri nereden çıktı?

Sezgin: İslam Bilimler Tarihi Enstitüsü'nü kurdum. Çok şeyler vadettim, dolayısıyla bunları yerine getirmem lâzımdı. Esas amacım, İslam Bilimler Tarihi'nin bilimler tarihindeki yerini gerçeğe yakın bir şekilde göstermekti. Bunu nasıl gerçekleştirebilecektim? Birtakım projeler geliştirmek zorundaydım. Birçok proje aklıma geldi... Bu arada şöyle bir proje daha aklıma geldi: Müslümanların

icat etmiş oldukları aletleri ortaya çıkararak insanlara tanıtmak, bilinmeyen aletleri gün yüzüne çıkarmak ve bunları müzelerde sergilemek. İslam bilim aletlerini, kitaplardan modeller halinde insanlara tanıtma gayreti ilk olarak benimle başlamış değil. İlk gayreti bir Alman fizikçisi Eilhard Wiedemann'da görüyoruz. O 1900 yılında İslam bilim aletlerinin modelini yapmaya başladı ve hayatının 30 yılında, 1928 yılına kadar 5 aletin modelini yaptı. Bu modeller bugün Münih'in meşhur müzesinde bulunmaktadır. Yalnız, o zamanın tekniği aletlerin güzel yapılmasına imkân vermiyordu. Mesela burada bir usturlap aleti var. O aletin üst tarafını -ki en mühim tarafı odur- kâğıttan yapmıştır. Onu kâğıttan yapmış olmasının sebebi: Orada birçok isim var, birtakım rakamlar var, şekiller var, bunları bir madene kimyasal olarak nakletme tekniği o zaman yoktu. Biz bunu bugün kolaylıkla yapabiliyoruz. Ben başlangıçta bunları maket halinde, model halinde ortaya koymaya başladım. Acaba 30 aleti bir araya getirebilir miyim? Bir müze olmasa bile, bir odayı doldurabilir miyim diye düşünüyordum, çok mütevazı bir şekilde başladım. Gittikçe iş ilerledi. Bugün aşağı yukarı enstitümüzde yapmış olduğumuz aletlerin sayısı 800'ü geçti. İslam dünyasından ve başka memleketlerden kısmen bunları sergilemek ve kısmen de benzeri müzeleri başka memleketlerde kurmak talepleri bana zaman zaman ulaştı. Bunlara umumiyetle, "hayır" demek zorunda kalıyordum. Bir şans eseri neticesinde, son 3 sene içerisinde Türkiye'den bazı teklifler geldi. Bunların ilki Türkiye Bilimler Akademisi'nden (TUBA) geldi. Ondan sonra Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'ndan geldi, sonra TÜBİTAK'tan geldi. Sonunda, bugünlerde yavaş yavaş kurmaya başladığımız, İstanbul'daki müze ortaya çıktı.

Turan: Hocam affınıza sığınarak şunu izah etseniz; bu müze veya bu maketleri yapmış olmanın amacı ne? İnsanlar müzeye

gidip o aletleri gördüğünde neyi anlayacak?

Sezgin: Evvela 13 ciltlik İslam Bilimler Tarihi'ni yazdım. Bunu birçok insan okuyor. Bazen bir kısmını okuyorlar, bazen tamamını. Kabul ediyorlar veya etmiyorlar. Kitabımın insanlar üzerindeki tesirini öğrenemiyorum. Fakat müzeyi kurduktan sonra baktım aletleri bizzat görmek, onların çalışmasını görmek insanları büyülüyor adeta. Şu kadarını söylüyorum... Bakın dün Frankfurt'taydım ve Berlin Üniversitesi'nden bir profesör geldi asistanıyla birlikte. Kendisi bilimler tarihçisi değil. Benim 5 ciltlik kataloğumu görmüş. Optik cildini okuduktan sonra bu senenin sonuna doğru "İslam'da Optik" konulu bir kongre düzenlemeye karar vermiş. Beni haberdar etti. Bana bir mektup yazdı, "her şeye rağmen hâlâ ümidimi kesmeyeceğim, size geleceğim" dedi ve geldi. Çok sempatik bir adamdı. Asistanlarımdan birine müzeyi gezdirmesini söyledim. İki saate yakın müzeyi gezdikten sonra bana geldi, dehşete düşmüştü. Ben, kataloğuma rağmen bunların ona bu kadar tesir edebileceğini zannetmiyordum, tahmin etmiyordum. Müthiş heyecanlanmıştı. Bu, 65 yaşına girmiş akıllı bir profesörün heyecanı. Bu zannedersem size birçok şeyi ifade eder.

Bilimler Tarihi İnsanlığın Ortak Mirası

Turan: Hocam, bu müzeyi kurarken takip ettiğiniz prensipleriniz nelerdi?

Sezgin: Prensip, bakın o çok mühim. Bu adam, yine dün beni ziyaret ettiğinde bana şunu söyledi: "Siz, bilimler tarihine bir *universalismus* getiriyorsunuz. Yani bilimler tarihinin, insanlığın müşterek malı olduğu fikrini getiriyorsunuz. Bunu kitabınızda,

kataloğunuzda baştan sona kadar tekrarlıyorsunuz, bu bana çok tesir etti!” Kendisine, burada İstanbul’da kurmakta olduğum müzeden bahsettim. Nasıl kuracağımı anlattım, bana dedi ki: “Bilimler tarihi insanlığın ortak malı düşünceniz müthiş bir düşünce! Bu fikri bir müzenin dört köşesinde sergilemek suretiyle insanlık tarihinde yeni bir merhale açacaksınız.” Bu, hayatımda duyduğum ve bana belki de en çok tesir eden, beni en çok sevindiren bir bilim adamının sözüydü. 1,5 sene evvel vefat etmiş olan bir Alman âlimi arkadaşım vardı Matthias Schramm diye bir dahi. *İbnü’l-Heysem’in Fiziğe Götüren Yolu* diye bir kitap yazdı. Onda da bu fikir vardı: “Bilimler tarihi insanların müşterek mirasıdır” diye. Ben buna inanıyorum. Bilimler sıçramalar yapmıyor, esasında yavaş yavaş tekâmül ediyor... Bir Fransız âlimi de söylüyor: “İnsanlar keşfetmiyor, insanlar geliştiriyor.” Bugün biz 21. yüzyılın başında bütün insanlığın geliştirdiği bu bilimler manzumesinde maalesef Müslümanların 800 yıllık yaratıcılık merhalesinin bilimler tarihindeki yerini bulamıyoruz. İşte Almanya’da bilimler tarihi profesörü olma mesuliyetini üzerime aldığım günden itibaren bende bir hasret, bir yanılgı hissi olarak bu sorumluluk duygusu gelişti. “Bunu nasıl değiştirebiliriz?” ona gayret ediyorum. Ama Müslümanların kreativitelerini (yaratıcılık hallerini) göstermeye çalıştığımda daima içimden bir ses geliyor, bir frenleme geliyor, mübalağadan kaçınmamı telkin ediyor ve zannederim belki bazı yerlerde mübalağa etmiş olabilirim, tabii ki bilerek değil. Benim bütün yaradılışımı “insanlığın müşterek mirası” fikri kaplamış vaziyette.

Batı Medeniyetinin Kökenleri

Turan: Hocam burada belki bir açılım olur. Bir röportajınızda diyorsunuz ki: "Doğu olmasaydı, Batı olmazdı."

Sezgin: Ben öyle bir şey söylemedim, yanlış yazılmış.

Turan: Size atfedilen buna benzer bir söz daha var. Diyorsunuz ki: "Batı medeniyetinin temelinde Yunan değil, İslam medeniyeti vardır!"

Sezgin: Bu da gazetecilerin sözü. Ama bana da biraz uyuyor. Ben şu neticeye vardım: Müslümanlar M. 7. yüzyıldan itibaren bilimleri Yunanlılardan, Hintlilerden aldılar. Müslümanların bir meziyeti vardı. O alışlarında Hıristiyan olsun, Yahudi olsun, ne olursa olsun insanları hoca olarak kabul ettiler. Müslümanlar onlardan süratli bir şekilde öğrendiler. İki yüzyıl sonra Müslümanlar bu ilk merhaleyi, yani başkalarından almayı geride bırakarak yaratıcı olmaya başladılar. Hatta Müslümanlar onlardan bilgiyi alırken, hocalarının faziletlerini hiçbir zaman unutmadılar, onu söyleyeyim. Müslümanlar evvela yaratıcı oldular. Bu 800 yıl sürdü. Miladi 850 yılından itibaren, 16. yüzyılın sonuna kadar Müslümanlar ilimde mütemadiyen yeni şeyler keşfettiler. Yeni ilimler kurdular, eski ilimleri geliştirdiler ve ilerde kurulacak bazı bilimlerin temellerini attılar. Ondan sonra ilimler tarihinde önderliklerini yavaş yavaş kaybettiler. Bugün Avrupa'daki bilimler, İslam bilimlerinin bir başka coğrafyada, değişik tarihi şartlar içerisindeki devamından ibarettir, diye tanımlıyorum. Ama bugünkü Avrupa'da, Batı'da gelişeni yabancı bulmuyorum. Bizim akrabalarımızın geliştirdiği safha olarak kabul ediyorum. Oradaki bilgiyi yabancı bulmadığım için bende bir aşağılık duygusu da yok onlara karşı. Aksi takdirde ben bu 13 cildi yazamazdım. Bir Müslüman iyi şartlar içerisinde çok iyi çalışabilirse, çok büyük neticelere varabileceği inancı var bende. Onun için milletimden, Türk milletinden, Müslümanlardan böylesi bir

davranışa sahip olmalarını isterim. Artık Türkler korkak ve taklitçi bir millet olmaktan kurtulmalıdır. Türkler yaratıcı olmalıdır!

Turan: Peki hocam, “İslam dünyası bir dönem yaratıcı oldu, sonra da öncekilerden aldıkları bilimi geliştirdi” diyorsunuz, yani yeni şeyler de kattılar.

Sezgin: Yeni şeyler ifadesi çok az geliyor bana... Yeni şeyler dediğiniz zaman biraz, bir iki şey filan anlaşılır. Öyle değil, Müslümanlar, kendilerinden evvelki bilimleri geliştirdiler. Bu birincisi. İkincisi, yeni bilimler kurdular, bugün Avrupa’da gelişmiş olan yeni bilimlerin kısmen temellerini attılar.

Müslüman Bilimcilerin Yöntemi, Kimya İlmi

Turan: Örnek verebilir misiniz hocam? Bu söylediklerinizi bir örnekle izah edebilir miyiz?

Sezgin: Yani binlerce misalden bir tanesini mi istiyorsunuz benden? Peki, şu kadarını söyleyeyim, Müslümanlar Hicrî 2. yüzyılda kimya ilmini bir tecrübî ilim olarak kurdular. Bunu kuran adam büyük bir şahsiyet, büyük bir bilim adamıydı: Cabir İbn Hayyan. Cabir İbn Hayyan’ın kitapları 12. yüzyılda Avrupa’ya intikal etti, ona Geber diyorlardı. (Onun Latinlerin kafasındaki hayale dayanan bir resmi vardır. O resmi de müzenin duvarlarında asılı olarak göreceksiniz.) Bu adamcağız kimya ilminde öyle bir ilerleme kat ediyor ki ancak ondan sonra 18. ve 19. yüzyılda ona ilave edilebilecek yeni bazı kıpırdamalar görüyoruz. Bunun yüzlerce misali vardır. Çoğu benim o kataloğun 1. cildindedir. O birinci cildin ana fikri şudur: Bilimler Tarihine Giriş. Kronoloji olarak birçok misal verdim. Tabii kitap şimdi Türkiye’de tercüme edilmiş bulunuyor.

Sonra Türk okuyucuları bunları okuyacaklardır. Yüzlerce misali orda verdim. Bu misal kâfi gelmediyse size başka misaller de vereyim.

Müslümanlar 15. yüzyılda Afrika'nın doğusuyla Sumatra arasındaki mesafeyi bugünkü gerçeğe aşağı yukarı tamamıyla uyacak şekilde hesaplayabiliyorlardı, düşünün. Evet. 6.600 km'lik mesafeyi hesaplayabiliyorlardı. Bunun altında müthiş metotlar vardı. Onu da kitaplarımda bulacaksınız, o ne müthiş bir şeydir. Bu, Avrupa'da ancak 20. yüzyılın birinci yarısında mümkün olmuştur. Bir misal daha vereyim. Müslümanlar miladın 10. yüzyılında astronomide o kadar ilerlediler ki şu suali sormaya başladılar: “Dünyanın bir eğimi vardır. 23.5 derece. Bu eğimde bir azalma veya artma var mıdır?” Hatta bunu araştırmak için eski Tahran'da Rey şehrinde bir rasathane kurdular. Rasathanenin de modelini müzede bulacaksınız. 30 sene kadar gözetlemeden sonra şu neticeye vardılar: Dünyanın eğimi muntazaman azalıyor, yani 2000 yılda aşağı yukarı bir derece azalıyor. Bu eğimi gök mekaniği 19. yüzyılda ispat etti. Bir misal daha vereyim, son misal ama! Yanlış anlamamak lâzım. 365 gün zarfında dünya ile güneş arasında en uzak ve en kısa mesafe vardır. Bu en uzak en uzak noktayı Yunanlılar biliyorlardı. Müslümanlar 9. yüzyılda bu en uzak noktanın 1 yılda yerinin değiştiğini fark ettiler. Ve bunu hesaplamaya başladılar. Bunu 11. yüzyılın ilk yarısında meşhur Bîrûnî diferansiyel matematikle hesaplamaya çalışıyor. Tam 4 mevsimde hesaplıyordu. Bunların artımıyla diferansiyel matematikle bunu hesaplamaya çalışıyordu. Onun verdiği sonucu bilmiyorum ama ondan 20-30 sene kadar sonra Zerkâlî adındaki bir Müslüman âlim bu değişmenin yılda 12 buçuk saniye kadar bir değişme olduğunu hesap etti ki bu modern astronomide 11.5'tir, yani demek ki 1 saniye kadar hata etmiştir, anlatabiliyor muyum?

Amerika'yı Kristof Kolomb'dan Önce Müslümanlar Keşfetti!

Turan: Bir de, "Amerika'nın keşfi Kristof Kolomb'dan önce Müslümanlar tarafından gerçekleştirildi" diyorsunuz, yoksa bu da mı gazetecilerin sözü?

Sezgin: Hayır... Evet, onu söylüyorum. Müslümanların bir haritasını da buldum. Çok mühim bir harita... Bu hususta internette Almanca ve İngilizce olarak görüşlerimi ihtiva eden 30'ar sayfalık bir yazı var. Onu kitabın 13. cildine de soktum. Bunun Türkçe özeti de hazır. Bu, geçen sene, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde verdiğim bir konferanstan ibarettir. Bir de Arapçası vardır. Bütün delilleri orada vermeye çalışıyorum, haritalar veriyorum. Ayrıca Kahire Üniversitesi'nde verdiğim bir konferans daha var bu hususta... Evet, esasında Amerika'ya gitme meselesine Müslümanlar 10. yüzyılda başladılar. Bu hususta tarihi kayıtlar var. Bunlar döndüler, bazen dönemediler. O hususta da birçok kayıt var. O mühim değil esasında. İnsanlar yüzlerce defa Amerika'ya tesadüfen gittiler. Bakın Müslümanlar yalnızca şu hedefle gidiyorlardı: Büyük Okyanus'un öte tarafına ulaşmak. Atlas Okyanusu'nu bilmiyorlardı. Bu gayretle birçok çıkış yaptılar, dönmediler. Mühim olan Amerika haritasının bir kısmını ilk olarak yapmaktır, yapmış olmaktır. Bunu ilk yapan insanlar 15. yüzyılda Müslümanlar oldu. Ona yüzde yüz inanıyorum. Onu ispat etmeye çalışıyorum o yazımda. Kristof Kolomb Müslümanların yapmış olduğu haritaya dayanarak ki, onun tarihçesi de bir haritayla yola çıktığını yazıyor.

Müslümanlar Neden Geriledi?

Turan: Ne oldu da Müslümanlar birden bire böyle geriledi? Yani İslam dünyasına ne oldu da bilimlerle birden bağımızı kopardık?

Sezgin: Evet, o hakikaten çok zor, çok karışık bir mesele. Bu, 1-1.5 saati alacak bir mesele. Zira 1956 yılında Fransa'da, bir de Frankfurt'ta iki kongreye büyük oryantalistler konu yaptılar fakat cevabını veremediler. Herkes bir tarafın ihmaline, bir tarafın yanlış anlamasına filan bağlamaya çalışıyor. Fakat onların aralarındaki tenakuzlar bu işin gerçeğinin henüz bilinmediğini gösteriyor. Ben o iki kongre metinlerini okuduktan sonra mütemadiyen bu problemle meşgul oldum. Kataloğun 1. cildinin 3. faslında bunu yazdım. Bu bir tarihi meseledir. Yani medeniyetler ebedi olarak yaşamıyorlar. Birtakım tarihi hadiseler geliyor, öncekilere son veriyorlar. Yunanlılar vardı, Yunanlıların yerine Bizanslılar onların bilgilerini taşıyorlardı. 9. yüzyılda mesela Bizanslılar Yunancayı çok iyi bildikleri halde eski Yunanlılardan kalmış olan kitaplardan neticeler çıkaramıyorlardı. Müslümanlar geliyorlar ve üstelik çok iptidai şartlardan geliyorlar. Yani Arabistan'dan, İran'dan, Türkistan'dan geliyorlar. Fakat yeni bir hızla, yeni bir kuvvetle, yeni bir inançla geliyorlar.

Yunancayı bilmedikleri halde halifeleri, İstanbul'dan ve başka yerlerden Yunanca kitapları taşıyor, Bağdat'ta tercüme ettiriyor ve bu şekilde tercümelere dayanarak Müslümanlar Bizanslılardan daha çok neticeye varıyorlar ve onları geçiyorlar. Öbür taraftan Bizanslılar hayali şeyler içerisinde uyuyorlar. Uyuyorlar kelimesiyle şunu kastediyorum: 10. yüzyıldan itibaren Bizanslılar Müslümanlardan bilimleri alıyorlar, tercüme ediyorlar Yunancaya... Ancak ne diyorlar biliyor musunuz? Müslümanların yeni şeyler keşfettiklerinin farkında bile olmadan, umursamadan: "Bunlar hâlâ bizim, Yunanlıların bilimleri". Böyle bir rüya içerisinde ta 13., 14. asra kadar geliyorlar ve 1453'te İstanbul'u kaybediyorlar. Bunlar tarihi şartlar. Şimdi bunları saymayacağım ama şu kadarını

söyleyeyim; bizde umumiyetle İslam'ı din olarak bu geri kalmadan mesul tutarlar. Bunun tamamıyla tarihi bir hakikat olmadığını söylemeyi bir vazife telakki ediyorum. Buna inanıyorum.

Turan: Bunun altını çizmek gerekiyor.

Sezgin: Evet, onu 1. ciltte de izah etmeye çalışıyorum; mesela bir büyük Yahudi Arabist var: Franz Rosenthal. 3 sene önce öldü, benim de dostumdu, 1980 yılında yazdığı kitapta diyor ki: "Eğer İslam dini, bilimi sadece bilim olarak, bilim aşkı olarak himaye etmemiş olsaydı ve sadece onun faydacı tarafı bakımından bilimleri tutmuş olsaydı, bilimler bu kadar süratli ve bu kadar geniş şekilde gerçekleşmezdi. 1. cildin belki 6, 7 ve 8. sayfasında Franz Rosenthal'in çok daha güzel bir şekilde ifade etmiş olduğu fikrini görebilirsiniz.

Turan: Yani din kesinlikle bilimin önünde engel değil.

Sezgin: Hayır! Biz geriliğimizin sebebini yanlış olarak dine bağlarsak da, ben dini himaye etmiyorum, ben tarihi bir hakikati müdafaa ediyorum. Aksi takdirde biz kendimizi tamamıyla kafamızı kuma sokmuş bir devekuşu haline getirmiş oluruz.

Turan: Türkiye'ye gelişinizin, İstanbul'da bulunuşunuzun nedeni, İstanbul'da çok önemli bir müzenin açılıyor olması: İslam Bilimler Tarihi Müzesi. Frankfurt'taki müzenin benzeri olacak.

Sezgin: Evet, belki daha da geçecek bile...

İslam Gökbilimin Kuruluşu ve Haritacılık

Turan: Sizlerin de teşviki ile biz oradaki eserlerden 2 tanesini buraya getirdik, hatta bir tanesi de benim elimde. Bu objeleri bize

biraz anlatır mısınız? Müzeye gittiğinde insanlar ne görecek?

Sezgin: Bakınız şurada bir yer küresi var. Bu küre çok önemlidir. Müslümanlar daha 8. ve 9. yüzyılda Yunanlılardan ve Hintlilerden matematik coğrafyanın bazı esaslarını öğrenmişlerdi. 9. yüzyılın başlarında Halife Me'mun, Marinos'un dünya haritasına bakılarak, enlem, boylam dereceleri ölçülerine dayanarak yeni bir dünya haritası yapılması, yeni bir coğrafya kitabı yazılması emrini verdi. Bu iş için coğrafyacı, astronom ve matematikçiler vazifelendirildi. Bunlar 20-30 sene kadar çalıştılar. Dünyanın mevcut görünüşünü, haritasını yapmayı başardılar. Onların böyle bir haritayı yaptığı, tarihî olarak biliniyordu, fakat kaybolmuştu. Tabii kaybolduğu için önemi bilinemiyordu, tahmin edilemiyordu. Bir şans eseri olarak 1983 yılında ben bu haritayı Topkapı Sarayı'nda bir ansiklopedi içinde buldum. Yazmaların peşinde koştuğum için birçok yazma buldum ama bu benim bulduğum en önemli vesikadır.

Turan: Yani gördüğümüz bu harita Halife Me'mun döneminde yapıldı... Öyle mi?

Sezgin: Evet... Onu biz küre haline getirdik ki küre daha güzel. Bu kürenin şimdi 1.5 metre çapındaki modelini yeni kurmakta olduğumuz müzenin önüne koyacağız. Türk dostlarımdan biri, "Bu Türkiye'de İstanbul'un bir sembolü olacaktır" dedi. Biz Me'mun'un coğrafyacılarının yaptığı bu haritayı Yunanlıların haritalarıyla, yani Batlamyus'un coğrafyasıyla mukayese ettiğimiz zaman çok büyük farklar görüyoruz. En büyük fark şu: (Hatta Batlamyus'un coğrafyasında ben harita yaptığına inanmıyorum. Fakat Marinos diye onun bir selefi vardı. 50 sene evvel bir harita yapmıştı.) Yunanlılarda Marinos, okyanusları bir göl halinde gösteriyor, ona göre karalar okyanusları kuşatıyor. Mesela, "Hint Okyanusu bir göldür, Atlas Okyanusu bir göldür". Bu farkı bilimler tarihi

bilmiyordu. Yani bugüne kadar eski, mesela son 4-5 sene evveline kadar çıkan ansiklopedilerde sadece Yunanlılardan bahsederler, Müslümanların yaptığı haritaları, bu realiteyi bilmiyorlar.

Turan: Yani Yunanlıların haritasıyla mukayese edildiğinde Halife Me'mun'un yaptırdığı bu haritanın daha gerçekçi olduğunu anlıyoruz. Peki, bugünün ölçüleriyle mukayese edildiğinde bugünün ölçülerine yakın mı?

Sezgin: Hayır. O zamanlar Yunanlılar Afrika'nın güneyinden, -ki Afrika'yı bir yarımada şeklinde göstermiyorlardı- dönülebileceğini bilmiyorlardı. Müslümanlar ise 9. yüzyılın sonlarına doğru Afrika'nın güneyinden Çine ulaşabiliyorlardı. Ama bu bir başlangıçtı... Bu haritadan sonra ben coğrafya tarihi üzerinde aşağı yukarı 20 senedir çalışıyorum. Mütemadiyen dünya haritasının tekâmül ettiğini gördüm. Ve şu neticeye vardım: 18. yüzyılın başlangıcına kadar, Avrupalıların elindeki haritaların hepsi ki, çok yanlış haritalar var, tamamıyla İslam haritalarının yarım, yanlış ve doğruya yakın taklitlerinden ibarettir. Bu tespit, çalışmalarımın belki en önemlisi. Evet... Halife Me'mun bir harita yapmaları ve dünyanın büyüklüğünü tespit edebilmeleri için 70 kadar coğrafyacı ve matematikçiyi görevlendirdi. Bağdat'ta ve Şam'da gözlem evi kuruldu. Gözlemler yolu ile öncekilerden daha kesin ölçümlere ulaşmayı hedeflediler. Dolayısıyla Me'mun astronomi tarihinde gerçek anlamda gözlemevi kuran ilk kişidir. Halifenin görevlendirdiği astronomlar bir derecelik boylam uzunluğunu tespit etmeye çalıştı. Suriye ve Irak ovalarında ölçümler yaptılar ve bir derecelik boylam uzunluğunun 56 2/3 ve 57 mil arasında olduğunu tespit ettiler. Bu, bugünkü ölçüm değerlerine çok yakın bir değer olarak kabul ediliyor. Büyük astronomi tarihçisi Carlo Alfonso Nallino "bu ölçümün bilimsel ilk ciddi yeryüzü ölçümü" olduğunu bundan yüz yıl kadar önce belirtmişti.

Turan: Yani boylam uzunluğu, Halife Me'mun döneminde tespit edilmiştir.

Sezgin: Evet. 16. ve 17. yüzyılda Fransızlar bunu taklit etmeye çalıştılar. Müslümanların ulaştıkları neticeleri biliyorlardı ve buna rağmen, "biz bu neticeye vardık" diyorlardı. Hâlbuki onların çalışma tarzı böyle bir neticeye götüremezdi. Artık bundan sonra, bugün özellikle ekvator daha kolaylıkla ölçülebilir. Zira kullanılan eski metotlarla daha iyi bir sonuca varıldığını ben bilmiyorum.

Turan: Önümüzde yine sizin müzeden getirdiğimiz bir usturlabımız var. Bunu bize anlatır mısınız?

Sezgin: Usturlap, Yunanlıların keşfettiği bir alettir. Ama Yunanlıların keşfettikleri alet çok basit bir aletti. Müslümanlar onu M.S. 8. yüzyılda tanıdılar, geliştirdiler, öyle bir hale getirdiler ki, bu alette 28 astronomik ödev başarılıyor. Bu 10. yüzyıldan itibaren Avrupalılara intikal etti. Avrupalılar 16. yüzyıla kadar, şekil bakımından güzel usturlaplar icat ettiler. Fakat astronomik hizmet bakımından Müslümanların yaptığı usturlapların düzeyine Avrupa'da hiçbir zaman ulaşılamadı. Müslümanlar usturlapla zamanı, güneşin yüksekliğini gözlemeye, güneşin hangi noktadan doğduğunu, battığını ölçmeye çalışırlardı. Bununla mesafeleri ölçersiniz, saat gibi kullanırsınız.

Turan: Yani astronomik ölçümlerde kullanılır.

Sezgin: Evet. Usturlabın en üst tarafında yıldız adları vardır. O yıldızların koordinatları vardır. Onları da alarak zaman ölçmeye yarar o gördüğünüz yazılar. Onların noktaları vardır orada. Onlar gökteki yıldızlarla karşılaştırılarak hangi saatte olduğunuzu göstermeye çalışır. Boylam derecelerini de ölçmeye yarar.

İslam Bilim ve Medeniyetler Müzesi Projesi

Turan: Hocam bu eserlerin hepsi İstanbul'da Gülhane Parkı içerisinde, sizlere tahsis edilen bir yerde oluşturulan bir müzede, orada hazırlanıyor. Ne zaman görücüye çıkacak bu eserler?

Sezgin: Tahmin ediyorum Kasım ayına doğru. Ben elimden gelen her şeyi yapıyorum. Biz aletlerin % 80'ini buraya hediye ettik, % 20'sini de tamamlamaya çalışıyoruz. Mühim olan şu ki İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Topbaş bize o büyük binayı tahsis etti. Beni çok heyecanlandırıyor. Burada yapacağımız müze Frankfurt'takini geçebilir. Frankfurt'taki binamız bu kadar müsait değil. Böyle bir binada bu aletleri çok iyi bir şeklide sergileyeceğiz.

Sadece, aletleri değil, birçok levhayla Müslümanların ilimler tarihinin her safhasındaki başarılarını göstermeye çalışacağız. Tahmin ediyorum, eğer işler yolunda giderse Kasım ayında müzeyi açabileceğiz.

Turan: Sayın Başbakan Erdoğan çalışmalarınıza ilgi gösteriyor mu?

Sezgin: Evet. Sayın Başbakan bununla ciddi bir şekilde ilgileniyor. Kendisinden, açılışın beynelmilel bir açılış olmasını rica ettim, o da kabul etti. İnşallah bu arzu gerçekleşir.

Turan: Müzeyle ilgili eklemek istediğiniz bir şey varsa, buyurun.

Sezgin: Hayır. Müze gelişiyor, açılırsa, istediğim şekilde kurulursa ki, öncelikle Türkler, mensubu bulundukları medeniyetin ne kadar yüksek olduğunu görecekler; benim ilk hedefim bu. Sonra birçok Müslüman, Arap bunu görecek. Tahmin ediyorum birkaç milyon turist bunu görecek. Müslümanlarda bir aşağılık duygusu var, Avrupa medeniyetini yanlış tanıma var, oradaki yerini bilmeme

var. Bu durumu tasfiye etmiş olacağız. Müslümanların içinden, daha ziyade benim milletim içerisinden birçok yaratıcı insanın çıkmış olmasını sağlayacaktır inanıyorum.

Müslümanlar ve Matematik Coğrafya

Turan: Son günlerde hangi bilim dalına daha fazla ilgi duyuyorsunuz hocam?

Sezgin: Hâlâ matematik coğrafya üzerine çalışıyorum. Matematik coğrafya üzerine 3 cilt yazdım. Bunlar İngilizceye tercüme edildi, şimdi 4. cildini yazıyorum. 4. ciltte bundan önceki 3 ciltte verdiğim bilgileri daha çok dokümante etmeye çalışıyorum. Yeni bazı bilgiler ulaştı, deliller ulaştı, bunları göstermeye çalışıyorum. Şu kadarını söyleyeyim: Coğrafya tarihiyle uğraştığım sırada şu gerçeğe vardım ki benim ilim hayatımda çok mühimdir bu. Ben umumiyetle coğrafya tarihiyle uğraşmaya başladığımda şu suali kendi kendime soruyordum; diyordum ki: Müslümanlar astronomide, matematikte diğer ilimlerde bu kadar ileri oldukları halde neden bunlar Avrupalılar gibi koordinatlara, enlem-boylam derecelerine dayanan haritalar yapmadılar? Ben birçok oryantalisti hocalarım olarak kabul ediyorum, onlardan çok şey öğrendim. Matematik coğrafyasının önemini oldukça iyi bildikleri halde Avrupalı oryantalistler, benim hocam olan oryantalistler, Müslümanların bizzat harita sahasındaki başarılarını bilmiyorlardı. Bugünkü dünya haritasını tanıtan kültür dünyası İslam kültür dünyasıdır, diyorum. Eskiden ben de yanlış düşünüyormuşum, şu sonuca vardım: Müslümanlar, ilimler tarihinde herkesin bildiği büyük matematikçiler yarattılar, yetiştirdiler, astronom yetiştirdiler. Bunları herkes biliyor, ilimler tarihi de bir dereceye kadar kabul ediyor bunu

fakat Müslümanların coğrafya sahasında dünya haritasını yapma hususunda bu kadar ileri gittikleri bilgisi maalesef bugüne kadar müdafaa edilmiş değildir.

Turan: Bu harita da zaten bu gerçekliği epeyce gösteriyor.

Sezgin: Evet, bu harita yavaş yavaş beni oraya götürdü. Sonra Müslümanların, 13. yüzyılda, mesela Kuzey Asya'nın mükemmel haritalarını yaptıklarını gördüm, bu tip haritalar bulabildim. Artık çorap söküğü gibi arkası geldi... Tabii ki öncelikle o yanlış fikri arkada bırakmak lâzımdı.

Eserleri Çeşitli Dillere Çevriliyor

Turan: Affınıza sığınarak bir şey sormak istiyorum. Kitaplarınızı Almanca yazıyorsunuz ve başka dillere tercüme ediliyor ama Kataloğun Türkçeye tercümesi maalesef çok gecikmiş olarak yapıldı... İslam bilimleri tarihi ise hiç yapılmadı. Bunu neye bağlıyorsunuz? Yani bizde bilgiye ilgi az mı?

Sezgin: Daha 1. cildin baskısı bitmemişti, benim bir talebem vardı. Erzurum Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışıyordu. Oradaki Türk arkadaşlarıyla birlikte benim kitabımın ilk fasiküllerinin 80 sayfasını tercümeye başlamışlardı. O zamanlar küçük kardeşim devlet bakanıydı. Benim, kitabın Türkçesini finanse etme imkânım yoktu. Birlikte eski dostum müsteşar Adnan Ötügen'e gittik. O zamanlar Kültür Bakanlığı yoktu, Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarıydı, ona gittik. Sene 1967 olmalı, yani kitap daha çıkmamıştı, birkaç ay sonra çıkmış olacaktı. Ona "kitabın tercümesi Erzurum'da yapılıyor, bu işi üzerinize alınız!" dedim... Dedi ki: "Bunun tercümesine ne lüzum var. Çıksın, üç yüz nüsha sonra

alırız, kütüphanelere dağıtırız, o zaman daha faydalı olur.” Ondan sonra çektim gittim. Türkçe tercümesi olmadı, kaldı öyle. Tabii zor 13 cildi tercüme etmek. Büyük bir sevinçle ve hürmetle anmak isterim ki Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA) bundan 1 yıl evvel bana mektup yazdı... Mektupta şu teklifte bulunuyorlardı: “Biz sizin bu kitabınızı Türkçeye tercüme etmeyi bir vazife kabul ediyoruz ve buna karar verdik, bize müsaade edin.” Ben onlara müsaade ettim. Evvela Kataloğu tercüme edelim, ondan sonra buna başlayalım, dedik. Katalog bitti, ümit ederim onlar şimdi *İslam Bilimler Tarihi’nin* tercümesine başlayacaklardır. Şunu özellikle söyleyeyim, bir seferinde Başbakan Erdoğan Bey’i ziyaret ettim. Beni tanıyormuş, kitabımı tanıyormuş. Kitabımın çok kısa bir zaman zarfında Türkçeye bütün ciltlerinin tercüme edilmesi arzusunu ısrarla bana söyledi. Bu bana sevgi ve gurur verdi. Bu tercüme o kadar kolay iş değil, inşallah olur. Benim için mühim olan memleketimin Başbakanı bu eseri tanıyor ve değer veriyor. Öbür taraftan Türkiye Bilimler Akademisi tercümeyi bir vazife telakki ediyor. Söylemiştim ya size başlangıçta, Türkiye’yi terk etmek gibi çoğu meseleler kalmadı artık. .. Şimdi kitaplarımla, müzemle ben bir hizmet görme, yeni bir unsur verme sevdası peşindeyim. Onun için bende hiçbir üzüntü ve o kötü talihin hiçbir izi kalmadı.

Turan: Tabii bu bir açıdan sevindirici, ama diğer açıdan da baktığımız zaman yani bu önemli eserin yıllardır bizim dilimize çevrilmeyişi de gerçekten bizim açımızdan çok büyük bir eksiklik. Bunu da belirtmek gerekir. Bildiğim kadarıyla epeyce bir dünya diline tercüme ediliyor değil mi?

Sezgin: İngilizler tercüme etmiyor, Amerikalılar tercüme etmek istedi. Naşir müsaade etmedi, ancak Amerikalı bir bilgin tercümeye başladı. Kanser hastalığına tutuldu, kaldı. Şimdi 10., 11., 12. ciltleri bizim enstitümüzde İngilizceye tercüme edildi. Farsçaya süratle

tercüme ediliyor, şu an 5. cilt devam ediyor. Birkaç cildi Arapçaya tercüme edildi, sadece; 5., 6., 7. cildi yapılamadı... Maalesef başka dillere tercümeler doğrudan doğruya Almancadan yapılmıyor, tutuyorlar Arapçadan tercüme ediyorlar. Arapça tercümede tabii bazı hatalar var, onlara yeni hatalar karıştırıyorlar. Bu yanlışlığı ben önleyemiyorum, bu böyle gidiyor.

Turan: Peki hocam kaç dil biliyorsunuz? Bunu şunun için sordum, affınıza sığınarak.,. Hakkınızda okurken 27 dil bildiğinizi...

Sezgin: Hayır mübalağa ediyorlar. Bu kitabı yazmak için bilimler tarihinde birçok eski dili bilmem lâzım, Avrupalı etütleri okumam lâzım. Zaruri bulduğum zaman hemen bir dili öğrenmeye çalışıyorum; mesela coğrafya ciltlerini yazmaya başladığımda baktım Rusça'sız olmaz. Rusça öğrenmeye karar verdim, gittim Rusya'ya.

Turan: Bir bilim tarihçisinin en az kaç dil bilmesi lâzım?

Sezgin: O bir adamın gayretine bağlı, kapasitesine bağlı. Dil öğrenmek bazen zordur bazen kolaydır.

Türkiye'nin Bilim ve Kültür Atmosferine Dair Tespitler

Turan: Türkiye'deki kültür hayatını, Türkiye'de özellikle üniversitelerin bilime gösterdiği değeri nasıl yorumluyorsunuz? Türkiye'deki bilim tarihini incelediğiniz zaman nasıl bir tabloyla karşılaşıyorsunuz?

Sezgin: Türkiye'de bir gelişme var. Türkiye'de üniversitelerin sayısı çoğaldı. Sayı mühim fakat biraz kaliteye, derinliğe dikkat

edilmediğine şahit oluyorum ve bunu temenni ediyorum, yani üniversitelerimiz zayıf ve maalesef Türklerde Batı dillerine yani dil öğrenmeye karşı bir kompleks var. Bu yıkılmalı, bunu bertaraf etmek lâzım. Avrupa'da İngilizce konuşamayan bir üniversiteliyi tasavvur edemezsiniz ama bizde maalesef dil bilinmiyor, dil kompleksi var. Sonra başka bir şey var... Maalesef ben ilkokul 3. sınıfındayken hangi kültür bakanıydı bilmiyorum, sivri kafalı biri, kültür bakanı Türk mekteplerinden grameri kaldırdı.

Bana dedi ki babam: "Sarf-ı Türkî'yi öğreteyim sana." O zamanlar gramere Sarf-ı Türkî derlerdi. Bugün belki bilimler tarihçisi olabildiysem, babamın Sarf-ı Türkî'yi öğretmiş olmasının çok büyük etkisi vardır. Eğer o Alman Ritter'in ilk derslerini anlayabildiysem belki bende biraz gramer düşüncesinin gelişmiş olmasının payı vardır. Türklerin gramer bilgileri yok, o yüzden dili öğrenemiyorlar, bazen iyi konuşuyorlar fakat yazamıyorlar. Bu bizim milletimizin önemli problemlerinden biridir.

Oryantalist Tezlere İtiraz ve Batı'daki Etkiler

Turan: Başta söylediniz ama sizin bu çalışmalarınız Batı dünyasında bilim adamları arasında nasıl bir etki doğuruyor. Size nasıl bir yansıması oluyor?

Sezgin: Çok zor bir sual. Nasıl cevap versem acaba! 1. ciltte benim bir hadis teorim var, birçok insanı şaşırttı. Bazı bilim adamları bu teorimi yazdılar, reddedemediler. Teorim şu: Daha evvel oryantalistler, hatta son yüzyıllarda Müslümanlar da bütün hadis kitaplarının muhtevasının şifahî olarak kulaktan anlatma yoluyla insanlara ulaştığını zannederlerdi. Mesela Buhârî'nin kaynaklarının,

ta 1. yüzyıla kadar yazılı olduğuna inandım, ispat ettim. Doçentlik tezi olarak da bu konuyu almıştım. Almanca olarak, 1967'de ilk cildi çıkmış olan kitabımda bütün ilim dünyasına hadis teorimi tanıttım. Dediler ki "böyle bir teori getiriyor ama bunun doğruluğunu, yanlışlığını artık zaman ispat edecek." Böyle ihtiyatlı bir üslup kullandılar. 10-15-20 sene geçti, kimse bir şey yapamadı, sonra bakın şunu söyleyeyim; şu 10-15 sene içerisinde tezin yanlış olduğunu ispatlamaya çalışan bir ekol meydana geldi ya da bir grup, bir organizasyon ortaya çıktı Almanya'da, Hollanda'da, İngiltere'de, Amerika'da, vs. Bunların karşısında, müdafaa eden daha küçük bir zümre oluştu. *İslam'da Bilim ve Teknik* adıyla Türkçeye de çevrilmiş olan 5 ciltlik Kataloğumun önsözünde, 1. cildinde biraz temas ediyorum, o tezin yüzde yüz doğru olduğuna bugüne kadar inandım ve yine şuna inanıyorum ki bu hadis teorisinin yanlış anlaşılması, İslam tarihinin temellerinin Avrupalılar tarafından tanınmayışının sebeplerinden biridir. Maalesef şunu diyorum: Mesela, bir *Taberî Tarihi* var, 10-15 ciltlik bir tarih, oradaki bütün haberler şeklen mi bir râviler zincirini takip ederek yoksa şifahî olarak mı geliyor? Bir anlayışa göre şifahi yani sözlü olarak. Hâlbuki ben onların dipnotları olduğuna inanıyorum. Böyle olunca ben Müslümanların ta ilk yüzyıllarında dipnot metodunu ortaya koyduklarına inanıyorum. Onlar da diyorlar ki, "hayır bunlar uydurmalardan ibarettir." Müslümanlar 9. yüzyılda bir tarih kitabı yazdılarsa bunun muhtevası sadece muayyen zümrelerin uydurdukları bilgileri kitap haline sokmaktan ibarettir.

Ben dipnot olarak düşünüyorum ama onlar diyorlar ki: "uydurma şeylerdir." İslam dünyasında da bunun müdafaası başladı. Şimdi o coğrafya ciltleri bittikten sonra, benim 20 yıl evvel yazdığım 3-4 cilt kitap daha var: Bilimler Tarihi'nin ciltleri... Bunlardan ikisi beşeri coğrafya. İkincisi de edebiyat ciltleri. Edebiyat ciltlerini yakında ele

alacağım. Bütün bu kritiklere cevap vereceğim. Doğruluğuna hâlâ çok inanıyorum. Bu sadece birinci cildi... Tabii öbüründen artık her ciltte ayrı ayrı bahsetmem lâzım. Ancak konu çok uzar.

Günde Kaç Saat Çalışmalıyız?

Turan: Hocam, maşallah 82 yaşındasınız, hâlâ böylesine heyecanla bilim hayatından bahsediyorsunuz, gıpta etmemek elde değil. Günde kaç saat çalışıyorsunuz?

Sezgin: Şimdi tembelliğe başladım, eskisi kadar çalışamıyorum. Eskiden 17 saat çalışabiliyordum şimdi 3-5 saat azalttık. Sabahleyin 07.30'da enstitüye ilk giden benim. Saat 18.00'de enstitüden çıkıyorum ve sonra da evde çalışmaya devam ediyorum.

Turan: Öğrencileriniz?

Sezgin: Emekli olduktan sonra artık ders vermiyorum. Verebilirdim ama kapasitemin üzerine çıkıyorum. O kadar çok işim var ki müze kuruyorum, bu ciltleri yazıyorum, enstitünün birçok projeleri var. Enstitü olarak bugüne kadar 1400 cilt kitap neşrettik. Bunların hazırlıklarını yapıyorum, önsözlerini yazıyorum...

Turan: Hocam çok teşekkür ediyorum. Geldiniz bizleri şereflendirdiniz. İstanbul'daki müzenin de herkes için hayırlı olmasını diliyoruz.

İslam Bilim ve Medeniyetler Müzesi'nin Öyküsü

Turan: Frankfurt'taki müzeyi kurma fikri nereden çıktı?

Sezgin: 1982 yılında Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı, finansmanını bir vakfın karşıladığı bir enstitü kurdum. İddialı bir enstitüydü. İki hedefim vardı. Daha evvel Frankfurt Üniversitesi'nin tabii bilimler sahasında ders verirken orada İslam bilimlerinin, oryantalistlerin ve Avrupalı âlimlerin bütün gayretlerine rağmen çok iyi tanınmadığını gördüm. Mesela bazen ders vermek için zorluklarla karşılaşıyordum. Dersi verebilmek için bütün bir hafta çalışarak, iyi kötü bir şey hazırlayabiliyordum. Etütlerin çokluğuna rağmen İslam bilimleri tarihçiliğinin henüz başlangıç safhasında olduğunu bizzat kendi derslerimi hazırlarken hissetmeye başladım. Bunun üzerine şu fikir gelişti bende. İlk olarak İslam bilimleri tarihi araştırmalarının ve etütlerimin hudutlarını genişletmeliydim. İkincisi, genel bilimler tarihinde Müslümanların iyi tanınmayan yerlerini ve yanlış olarak koyulan hükümleri tashih etmenin bir grup tarafından, büyük bir kitle tarafından yerine getirilebileceğini düşündüm. Bu iki hedefle enstitüyü kurdum. Arap devletlerinden yardımlar da gelmeye başlamıştı. Kendimle baş başa kaldığımda bu mesuliyetleri nasıl yerine getirebileceğimi düşünmeye koyuldum. Düşündükçe yavaş yavaş projeler gelişti. Bu projelerden biri İslam bilginlerinin 800 yıllık kreativite devrinde, yaratıcılık devrinde yaptığı aletlerin numunelerini ortaya koymak ve bunları ihtiva eden bir müze gerçekleştirme fikriydi. Bu çok kolay bir proje değildi. Benden evvel bu işleri yapan, birçok aleti, etütlerinde ortaya koyan Avrupalı âlimler vardı. Hatta benden daha evvel bazı aletlerin modellerini yapan, meşhur büyük bir Alman âlim vardı. Buna rağmen kaç alet ortaya koyabilirim doğrusu bunu bilmiyordum. Başlangıçtan yaklaşık 9-10 ay sonra 7-8 aletin modellerini yapabilmiştim. O zamanki Üniversite rektörü enstitünün kurulmasına çok önem veriyordu. Onu davet ettim, bana şu soruyu sorduğunu hatırlıyorum:

“Acaba kaç alet yapabileceksiniz?”, “İlk hedefim 20 alet yapabilmek” diye cevap vermiştim. Gerçekten de, bu 20 aleti ne zaman yapabilirim, diye düşünüyordum. Bugün ise enstitümüzde 800 aletin modellerini yapabildik. Bu benim tasavvur edemeyeceğim bir merhale oldu. Allah’a şükrediyorum bu merhaleye ulaşabildiğimiz için.

Turan: Genel olarak bu aletler neyi anlatıyorlar, bize ne mesaj veriyorlar?

Sezgin: Oldukça uzunca cevap vermek icap eden bir soru sordunuz. Evvela aletleri, enstitümüzün müzesi oldukça büyük bir tekâmül safhasına ulaştığı zaman birçok Alman misafirime gösterdim. Büyük bir dehşet içerisine düştüklerini gördüm. Bana hemen hemen hepsi aynen şu suali sordular: “Peki Müslümanlar bilimde bu kadar ileri olduklarına göre neden bugün bu kadar geriler?” Demek ki müze insanlar üzerinde bir kırbaç tesiri uyandırıyor. Geçen günlerde bana bir Almandan mektup geldi. Mektupta diyor ki: “Biz Yunan bilginleri tarafından icat edilen aletler üzerinde çalışıyoruz. Öğrendiğimize göre, sizin bir müzeniz varmış. Acaba aletlerin İslam dünyasındaki tekâmüllerine dayanarak müzemizi nasıl zenginleştirebiliriz?” O zat kendi icat ettikleri aletlerin, Müslümanların buluşu olduğunu hiç aklına getirmedi. Müslümanların sadece Yunanlıların aletlerini geliştirdiklerini zannediyordu. Maalesef bizim insanlarımızın da bir kısmı bu kadar çok aletin Müslümanlar tarafından icat edildiğini düşünemiyorlar.

İslam Bilim Tarihi Üzerine Tespitler ve Oryantalist Tezler

Bilimler tarihiyle yaklaşık 60 yıldır uğraşıyorum, bende gelişen tahayyül şu: Ben medeniyet tarihini bir bütün olarak kabul ediyorum. Bu, bütün insanlığın müşterek malıdır. Eğer Kongo'daki insanların bugün o medeniyetin gelişmesine katkıları yoksa da, onlar bizim Afrika'nın ücra bir köşesinde kalan kardeşlerimizdir. Bizler, Yunanlılar ve bugünkü modern Avrupalılar modern teknolojiyi geliştirmişlerse, o başka bölgelerde yaşayan insanların da bu süreçte katkısı vardır. Ben bilimler tarihine böyle bakıyorum. Bilimler tarihinin gelişmiş safhalarında, insanlığın büyük ve müşterek tarihinden öğrendiğimize göre Babillileri, Çinlileri, Hintlileri, Mısırlıları da buluyoruz. Yunanlıları da... Bu böylece gelişiyor.

Ama bu bilimler tarihi ise başlangıç olarak Mısırlıları kabul ediyor. Babillileri de kabul etmeye başladı ama Müslümanların bir şeyi icat ettiğini söylediğinizde hemen hücuma geçiyorlar! Avusturyalı büyük bir bilgin vardı, diyor ki: "Yunanlıların bilimler tarihinin başlangıcında değil gelişmesinin ortasında olduğunu söylediğimiz zaman büyük hücumlarla karşılaşıyoruz!" Bu fikir hâlâ devam ediyor. Belki yavaş yavaş değişmeye başladı ama o değişmeyen kafaların yanında değişme oranı çok küçük kalıyor.

Turan: Yani Müslümanların bilime katkısını hâlâ kabul etmiyorlar.

Sezgin: Aslında bizim Türklerin bir kısmı da kabul etmek istemiyor! Gerçekten enteresan, inanmak istemiyorlar. Almanya'da Müslümanların bilimler tarihindeki yerini bilen insanlar Türkiye'de bilenlerden sayıca fazla. Alman bir felsefeci Hanım Sigrid Hunke, *Batının Üzerine Doğan Allah'ın Güneşi* kitabının sahibi, okudunuz mu, bilmiyorum? Kendisi oryantalist olmamasına rağmen bu çok akıllı kadın oryantalistlerin müspet tespitlerine dayanarak çok mühim bir kitap yazdı. Bu kitap Japoncaya, Arapçaya, Fransızcaya

tercüme edildi ama İngilizceye tercüme edilmedi. Ve bu kitap Türkçeye de tercüme edildi. Peki kimin tercüme ettiğini biliyor musunuz? 60'lı yıllarda, parlamenter olduğundan dolayı hapse düşen bir ağabeyim vardı: Servet Sezgin. Allah rahmet eylesin. 3 ay evvel vefat etti. Hapse düşer düşmez Almanca öğrenmeye başlamıştı. Bir sene boyunca Almancayı öğrenmişti.

Benim eşim de oryantalist bir Alman'dır. "Bu kitabı ağabeyine gönderelim" dedi. Kayseri'deyken bu kitabı ağabeyime gönderdik. Bu kitabı orada öğrendi. Ağabeyim aslında çok zor bir kitap olmasına rağmen bu kitabı tercüme etmeyi başardı. Şu noktaya gelmek istiyorum. Almanlar aslında Türklerden çok daha iyi biliyorlar Müslümanları. Ama buna rağmen inkâr edenlerin sayısı da çok. Bundan 14 ay evvel Alman televizyonlarından biri "dünyanın mucizeleri" adlı bir programda bizim müzenin 30 dakikalık kısa bir filmini yaptı. Programın yapımcısı bu programdan dolayı ölüm tehditleri aldı. Bize tehdit gelmedi ama o adamcağız, "bu işe girerseniz hayatınız tehlikeye girer" diye tehditler aldığını bize anlattı. Alman bilginlerinin, İslam bilginlerinin başarılarını tanıma hususundaki bilgilerimizin gelişmesinde çok büyük katkıları vardır. Ama öbür tarafta da böyle bir taassup var!

Batı Medeniyetinin Kökeninin İslam Bilimine Dayandığına Dair Örnekler

Turan: Hocam bir yerde diyorsunuz ki: "Müslümanlar aşağılık duygusundan, Batının da üstünlük duygusundan kurtulması gerekir!" Çalışmalarınızdan biz şöyle bir sonuca varıyoruz: Bugün Batı medeniyeti varmış olduğu noktaya aslında kendinden önceki

Müslüman bilginlerden almış olduğu bilgiyi tamamlayarak geldi. Yani bilgi sadece Batı medeniyetine ait bir bilgi değildir. Bunun çok çarpıcı bir örneği bir saat var... Sizin müzeden... Bu saati bize anlatmanızı istesek.

Sezgin: Onu anlatırım ama bu suali sorarken bana çok önemli bir meseleyi hatırlattınız. Son üç aylık çalışmalarım arasında ulaştığım bir netice var. Onu sizlerle paylaşmak isterim. Müslümanlar 16. yüzyılın ortalarına kadar bilimde Avrupalılara nispetle daha ilerdeydiler. Fakat Avrupalılar Müslümanlardan bilgiyi 10. yüzyıldan itibaren aldılar. Bu alış merhalesi tam 500 yıl sürdü. Bizim Türklerin çoğu bunu bilmezler. 17. yüzyılın başlarında Avrupalılar önderlik konumuna geçtiler. Ve üstünlük duygusu, böbürlenme merhalesi başladı onlarda. Manevi bilgiler sahasına baktığımız zaman ki, manevi bilgi derken İslam dinini kastetmiyorum, felsefe tarihi ve coğrafya bilimlerinde Müslümanlar daha ilerde idiler. Müslümanlarda da siyasi gerileme başlamıştı. Yavaş yavaş da bu gerilemeleri görüyorlardı. Ve onlar geçmişteki ileri konumlarını unutmuşlardı. Bilimler tarihi diye bir alan da olmadığı için gelişmelerin nasıl olduğunu bilemezlerdi. Müslümanlar onların teknolojik sahada gelişmekte olduklarını, onların üstünlüklerini görmeye başladılar. Müslümanlar Avrupalıların bu noktaya nasıl geldiklerini bilemiyorlardı. Ama 17. yüzyıldan itibaren onların bilimdeki üstünlüklerini kabul etmeye başladılar. Benim milletimden Avrupalıları yanlış tanıyan, İslam dünyasını bilmeyen bazı kişiler olabilir, onlar benim bu sözlerimi yadırgayabilirler; ama ben bu anlattıklarımı sürekli tekrar ederek, o muhteşem aletler ile onların yanlış fikirlerini değiştirmeye çalışacağım. Şimdi söylemek istediğim şey şu: Hollandalı bir oryantalist. Adı Golius... İstanbul'a IV. Murat'ı ziyarete gelmiş. Hatta İran'a yapılan harbe bile Osmanlı askerleriyle birlikte katılmış bir adam. O sırada tabii Halife Murat'ı

tanıyor. Halife Murat ona diyor ki: “Bize Osmanlı İmparatorluğu’nun haritasını yapamaz mısınız?” Bir insan koskoca imparatorluğun haritasını nasıl yapabilir? İstanbul’un haritası ancak birkaç kişiyle yapılabilir ve uzunca bir zaman alır. Avrupalıların elinde olan bütün haritaların, İslam dünyasında daha evvel yapılmış olan haritaların bir taklidi ve parçalarının bir araya getirilmesi ve bozulması şeklinde olduğunu bilemezdi Halife IV. Murat. Bunu dünyada bilen yoktu. Ben sonraki araştırmalarımda, hayatımın son 20 senesini coğrafya tarihiyle uğraşarak geçirdim. 12-13 senelik sürede bu durum kafamda yavaş yavaş olgunlaşmaya başladı.

Turan: Yani Müslüman âlimlerin çalışmalarını parça parça toplayarak kendileri bir araya getirmişler ve bunu bize sunmuşlar.

Sezgin: Evet, kendileri de söylüyorlar ve ben bunlardan kendi kitaplarımda 11., 12. ciltlerde bahsetmiştim. Fakat işin daha önemli kısmına geliyorum. Araştırmalarımın son aylarında dehşet bir şeyle karşılaştım. Bizim Kâtip Çelebi diye çok büyük bir bilginimiz var. *Keşfüzzunûn* diye kitap yazmıştır. Muazzam bir kitap. 16 bin adet Farsça ve Arapça kitabın kataloğu vardır. Çok çalışkan bir adam. Bir de *Cihannüma* diye bir kitap yazmıştır ki Osmanlı İmparatorluğunda İbrahim Müteferrika’nın ilk bastığı kitaplardan biridir. *Cihannüma,* tüm dünyanın çok önemli addettiği bir coğrafya kitabıdır. Bende de çok güzel bir nüshası vardır. Hep düşünürdüm acaba *Cihannüma’da* ne var, diye. Kitabımın 15. cildini yazıyordum, Osmanlı coğrafyacıları hakkında bilgi toplamam lâzımdı. Kâtip Çelebi’yi etüt ettiğimde büyük bir faciayla karşı karşıya kaldım. Facia da şu: Kâtip Çelebi, genç yaşta öldü. Çok çalışkan, gayretli bir insandı fakat İslam coğrafyasının tekâmülünü o zaman bilemezdi, bilmiyordu. Kâtip Çelebi Avrupalılarla temasa geçmeden evvel, bir dünya coğrafyası yazmayı düşündü. *Cihannüma* “dünyayı gösteren” manasına gelir. İşe Balkanları tanıtmakla başlamış ve bir

kısmını yazmış. Yazdıktan sonra Fransız Mehmet İhlasi diye ihtida etmiş bir Müslüman İstanbul'a gelmiş, Kâtip Çelebi'yle tanışmış. Kafasında birçok Avrupalı bilginin kitaplarının adları varmış. Onlardan bahsetmiş Kâtip Çelebi'ye. Kâtip Çelebi'yle Mehmet İhlasi, kitapları tercümeye başlamışlar. Mercator diye bilinen Hollandalı bir coğrafya bilimcisi var. Büyük bir harita kitabı var. Ben yüzde yüz inanıyorum ki Mercator'un, eski dünya haritaları, keşifleri İslam dünyasından gelmiş kendisine. İslam dünyasından gelen haritaları değiştirmiş, kopya etmiş. Akıllı ve çalışkan bir adam. Ama Felemenk'te oturan bir adam Orta Asya'nın haritasını nasıl yapabilir. Bugüne kadar bütün coğrafya tarihi bu haritaları bu adamın yaptığına inanıyor. Aslında ben de inanıyordum. Bunları nasıl yaptı, diyordum. Bütün haritalarını, kitaplarını topladım; onların koordinatlarını, enlem-boylam derecelerini bulabilirim diye. Coğrafya bilim tarihiyle uğraşımın 8-10. senesinde Mercator'un ve bazılarının, hakikaten enlem-boylam derecelerine dayanarak haritaları yapacaklarını sanıyordum. Ancak sonradan kendi kendime Hollanda'daki adamın, Orta Asya'daki göllerin, nehirlerin enlemlerini, boylamlarım nereden bileceğini sormaya başladım. Hakikaten ben şimdi kendime gülüyorum. Düşünsenize insanlar ne kadar gaflet içerisinde olabiliyorlar! Hâlen coğrafyalar tarihinde bu inanç mevcut. Nitekim ben bu konudaki fikirlerimi yazdım ve şimdi onlardan cevap bekliyorum.. . Yazımın üzerinden yedi sene geçti ve bir iki müspet yazının dışında hâlâ bir cevap gelmedi.

Kâtip Çelebi ve Bilimsel Metodu

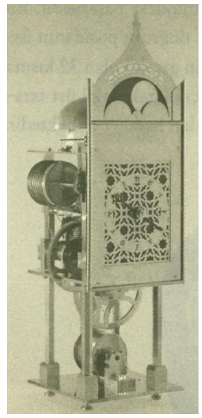
Gelelim tekrar Kâtip Çelebi'ye. Kâtip Çelebi'yle birlikte Mehmet İhlasî, Mercator'un kitabını tercümeye koyuluyorlar. Kitabı

bitirmeden evvel Kâtip Çelebi'nin zihni alt-üst oluyor. Ve bugün elimizde olan o meşhur kitabı yazıyor. Kitapta da bahsediyor. Tabii Kâtip Çelebi İslam'ın coğrafya bilimine neler kazandırdığını bilmediği için Mercator'a karşı müthiş bir hayranlık, müthiş bir aşağılık duygusu içerisine düşüyor. Düşününüz Kâtip Çelebi gibi önemli bir insan İslam dünyasını tanımıyor. Tamam, Avrupalılar bugün bizden üstünler fakat o günlerde değillerdi. Onlar, nasıl 10. yüzyıldan 16., 17. hatta ve hatta 18. yüzyıla kadar İslam bilimlerinden buldukları bütün müspet bilimleri, pozitif unsurları aldılarsa, biz Müslümanların hiç korkmadan bugün Avrupalıların ulaştıkları bizde olmayan bütün unsurları, bütün buluşları almak için bir yarış içerisine girmeliyiz. Mesela Japonlar bunu yaptılar. Biz Müslümanlar kadar bilimsel bir geçmişe sahip değilken, müthiş şeyler yaptılar fakat biz hâlâ yerimizde sayıyoruz.

Takiyyüddin'in Saatleri

Turan: Şimdi o saati görelim isterseniz, onun üzerinden gidelim. Sizin müzede sergilenen bu saatin önemini, kendisini bize anlatabilir misiniz?

Sezgin: Bu saatlerden yalnızca bir tanesi. Yan tarafından baktığımızda çok muhteşem bir saat. Bunu Takiyyüddin adlı bir Osmanlı bilgini 1553 yılında yapıyor. En önemli tarafı koni şeklinde bir zembereği var. Çok müthiş bir şey. 10 saati tarif eden bir kitabı var. Bunun iki tanesini yaptık, diğerlerini daha yapamadık. Bu saati yapabilmek, modelini ortaya koyabilmek gerçekten çok zor bir işti.

Osmanlı bilgini Takiyeddin'in 1559 yılında yaptığı mekanik saat. Modelimiz Saatlere Dair kitabındaki resim ve tariflere göre yapılmıştır (Katalog, III, 119; no. B 3.14)

Turan: Saatin yapım aşamasında hangi zorluklarla karşılaştınız, ne kadar süre içerisinde bu eser ortaya çıktı?

Sezgin: Bunu anlamak kolay değil. Saatin kitabı Arapça yazılmış. Yani bu saati yapacak kişi hangi millettense bu kitabı o dile çevirmek zorundasınız, işte bu gerçekten çok zor bir iş. Saati inceledikten sonra Türkiye'de, Mısır'da, İsviçre'de, Suriye'de, İspanya'da, Hollanda ve Almanya'da bazı insanlar aradım. Bu saati yapabileceğine inanan insanlar aradım ama bulamadım. Ümitlerimi yitirmeye başladığım sırada Bremen Üniversitesi'nde Alman bir doçent tanıdım. Bu doçent bilimler tarihiyle uğraşan fakat üniversiteye girmeden önce saatçilik yapmış birisiydi. Bir saat atölyesi vardı. "Ben bunu yaparım" dedi ve saati 1,5 senede yaptı, iki adet yaptı. Biri Enstitüde, biri de burada Müzede.

Turan: Böyle bir saati ortaya çıkarmış olmak neyi ifade ediyor, neyi anlamamız gerekiyor?

Sezgin: Öncelikle şunu söyleyeyim, bu mekanik bir saattir. Peki, Müslümanlar ne zamandan beri mekanik saat yapmaya başladılar? Bu çok münakaşa edilen bir soru. Bu durumu tamamıyla aydınlatabildiğimi düşünmüyorum ama bir tahminim var: Müslümanlar önceden birçok saat yapmışlar. Müslümanlar da, Yunanlılar da saatler yapıyorlardı fakat Yunanlıların saatleri ancak tam saati gösteriyordu. 8. yüzyılda bu bilgileri Müslümanlar aldılar, geliştirdiler ve saatin göstergesini yarım saate kadar indirdiler. Tam da şimdi şu suali sorarsanız insanlara: İnsanoğlu hangi tarihten itibaren dakikaları gösterebilen bir saat yaptı? Bütün mesele budur aslında. Kime sorarsanız sorunuz, eğer bizim Kataloğumuzun saatler kısmına bakmamışsa bunun cevabını size veremez. Bunu ben, ancak 10 sene önce öğrendim. Dakikaları ölçen ilk saat 12. yüzyılın başında İslam dünyasında yapılıyor.

Bunu … adındaki bir fizikçinin kitabından öğreniyoruz ama bu onun mu keşfiydi yoksa devrinin bir keşfi miydi, onu tamamıyla söylemiyor. Büyük bir fizikçi bu adam. Bilgi devamlı tekâmül ediyor. Birçok saat var aslında. İnşallah müzemizde bunları göreceksiniz.

Mesela mekanik saat; su kuvvetiyle değil de bir ağırlık vasıtasıyla çalışan ve bir de bir zembereğin olduğu bir çeşit saat. Bu arada zemberek zannediyorum Avrupalıların icadı. Yani, muhtemelen olabilir, diyorum tam olarak bilmiyorum doğrusu. Su kuvvetiyle değil tabii. Ağırlık saatini biliyor musunuz? Camilerde görmüşsünüzdür. Bu tür saatleri Müslümanlar 14. yüzyılın başlarında bulmuşlardır. Şam'da yaşayan bir âlim bulmuştur.

Bilimin Meşakkatli Merdivenleri

Turan: O zaman hocam şunu rahatlıkla anlayabiliriz ki eserlerin her birinin ortaya çıkarılması, yapılması sizin açınızdan yıllar alıyor. Meselenin zorluğunu anlamamız açısından, bu küreyi anlatabilir misiniz?.

Sezgin: Bu küre, dünyanın kendi etrafında döndüğünü gösteren bir alet. 10. yüzyılda bazı bilginler tarafından savunulan bir görüşü temsil ediyor.

Turan: Peki bunun yapımından önce Batılılar bunu keşfetmiş miydi?

Sezgin: Yunanlılar hatta belki Babilliler de dünyanın kendi etrafında döndüğünü keşfetmişlerdi ama Batlamyus bunu bilmiyordu. Bir Yunanlı âlim Aristarkhos dünyanın hem kendi etrafında hem de güneşin etrafında döndüğünü düşünüyordu. Büyük bir ihtimalle bu bilgiler Yunanlılara Babillilerden gelmişti. Bu bilgiler Müslümanlara 9. yüzyılda ulaştı. Bazıları bunu kabul ettiler ama etmeyenler de vardı. Hatta "Güneş manzumesi Dünyayla beraber, bütün gezegenlerle beraber çok büyük bir süratle sonsuzluğa doğru uçuyor" diye büyük faraziyeler söz konusuydu. Bir kısmı dünyanın güneş etrafında değil de kendi etrafında döndüğünü kabul ediyordu. İşte bir gök küresi! Gök küresinin görevi şudur; bu sabit yıldızlar haritasıdır. Yunanlılar, Babilliler, Hintliler bu tip gök haritaları yapmışlardır. Müslümanlardan da Abdurrahman Sûfî... Öyle ki Arapların hayatında yıldızlar çok büyük bir rol oynadığı için İslamiyet'ten evvel Arapların sabit yıldızlara dair bilgileri oldukça genişti. Bu bilgiler İslamiyet'le birlikte oldukça büyük bir merhale kazandı. Astronomi tarihi bize bu sabit yıldızlar astronomisine dair 3 büyük merhale aktarıyor. Birincisi Yunanlılarda Hiparhos isimli astronom ve ondan sonra da halefi Batlamyus bunu buluyor. Bu haritayla 10. yüzyıldan Abdurrahman Sûfî adında büyük

bir astronom bu sabit yıldızlar astronomisinin ikinci büyük merhalesini gerçekleştiriyor. Bizim Uluğbey'in de büyük katkısı olmuştur. Ama bilimler tarihi Yunanlıları ve bir de Abdurrahman Sûfî'yi kabul ediyor. 19. asırda da büyük bir Alman âlim Argelander (ö. 1875)'i kabul ediyorlar. Sûfî'nin gök haritasını içeren bir kaynağa ulaşmış bulunuyoruz. Bu haritada yıldız kümelerinin resimleri var ve yine Abdurrahman Sûfî'nin 10. yüzyılda, bu haritayı yansıtan, gümüşten bir küre yaptığını ancak daha sonra kaybolduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Kürenin üzerinde sabit yıldızlar kümesi şekilleriyle yer almaktadır. Üstelik yıldızlar tam koordinatlarıyla var. Nasıl ki yeryüzünün koordinatları varsa gökyüzünün sabit yıldızlarının da koordinatları vardır. Yani aslında gök atlası da vardır. Bu gök atlasını bir kürenin üzerine nakletmek gerekiyordu. Biz elimize ulaşan kaynaklara dayanarak bu küreyi yeniden yapmaya çalıştık. Bu küreyi bir Mısırlıyla birlikte yapmaya çalıştık, ancak adamın enlem ve boylam kavramlarından pek haberi yok. Enlem-boylam mesafelerini kısaltıyordu, değiştiriyordu. Eğer bu şekilde geceleyin sabit yıldızlara bakarak zamanı ölçmek isterseniz, koordinatlar yanlış oldu mu sizi yanlış neticelere götürür. Bugün yaptığımız kürenin daha küçüğünü yapmaya çalışıyordum. Ama maalesef bir türlü olmuyordu. Yaptıklarını atmak zorunda kalıyorduk ve bizim için masraflı oluyordu. Baktım ki Mısırlı bu işin altından çıkamayacak. Sonra, Takiyyüddin'in saatini yapan Alman, "ben bunu yaparım" dedi. Bu kürenin bulunduğu Abdurrahman Sûfî'nin Arapça kitabını da Almancaya tercüme ettim. Çünkü o zat Arapça bilmiyordu. Tercümeyi Bremen şehrine gönderdim. Adamcağız yıldız kümelerinin şekillerini ve yıldızların koordinatlarını kurşun kalemle, daha önce yaptırıp kendisine göndermiş olduğumuz 50 cm. çapındaki iki yarım gök küresinin üzerine çizdi. Sonra küreyi bize, Frankfurt'a gönderdi. Ve ben ondan iki parça yarım küreyi alıp,

Kahire'ye götürdüm. Orada adamlara tarif ettim ve böylece yaptılar bu küreyi. 5-6 ay sonra bana "bitti" dediler; gittim, aldım, getirdim.

Turan: Bu eserin ortaya çıkabilmesi için muhteşem bir emek ve zaman harcama söz konusu, sonunda böyle bir şey çıkıyor ortaya. Çalıştığınız birçok alan var bilim tarihinde... Bulduğunuz çarpıcı sonuçlar, sizi şaşırtan sonuçlar var. Örneğin astronomi alanında sizi en çok etkileyen buluş ne oldu diye sorsam ne dersiniz?

Sezgin: Astronomi sahasında şahsen hiçbir şey bulmadım. Fakat Müslümanların büyük katkıları var. Bizim Avrupalı oryantalistler var, seleflerimiz var, onların adlarını büyük bir şükranla yâd ederim. Mesela Uluğ Bey'in kitabını 1650 senesinde bir İngiliz âlimi neşretti.

Geç Dönem Tercüme Örnekleri

Turan: Peki hocam, o dönemde tercüme nasıl gidiyordu yani Müslümanlar mı Batılılardan tercüme yapıyordu yoksa Batılılar mı Müslümanlardan?

Sezgin: Batılılardan tercüme yapanlardan biri de Kâtip Çelebi'dir. Ama çok az tercüme yapıyorlardı. Müslümanlara nazaran Batılılar daha çok tercüme yapmışlardır. Mesela coğrafya sahasında... Modern coğrafyanın kurucusu olarak Carl Ritter denen bir Alman âlim bilinir. İki tür coğrafya vardır: Biri matematik coğrafya, yani enlem-boylam derecelerine dayanarak yapılan haritalar sistemi. Bir de beşeri coğrafya vardır. Carl Ritter beşeri coğrafyanın yeni kurucusu zannedilir ama bu tamamıyla yanlış. 10. yüzyılda Makdisi adında büyük bir âlim var. Mukaddasi diye bilinir ki bu yanlış... Müzemize, bu adamın hayatını anlatan yazılar

koyacağız... Dehşet verici işler yapmış ve nelere katlanmış... Sprenger diye bilinen bir Alman bunun kitabının el yazma bir nüshasını Hindistan'da buluyor ve Berlin'e getiriyor, İkincisi ise Ayasofya'da. Kitabı okuduktan sonra şunu söylüyor: "Makdisi beşeriyetin tanıdığı en büyük coğrafyacı!" Bunu 1870 senesinde söylüyor!

Dünyanın Gerçeğe Yakın İlk Haritalarını Müslümanlar Çizdi

Tercüme safhaları var. Avrupa'da 16. yüzyıldan önce körü körüne yapılmış tercümeler var. Bunlar sayesinde Avrupa biliminin yavaş yavaş zemini hazırlanıyor. Ondan sonra oryantalistler tercüme yapıyorlar. Oryantalistler bakıyorlar ki İslam dünyasının, Asya'nın, her şehrin coğrafyası var. Ama Carl Ritter bunu bilmiyordu. Nitekim Kitabın 14. cildinde bunun üzerinde tafsilatlı duracağım. Avrupalı coğrafyacılar oryantalistlerden mütemadiyen Arapça, Farsça ve Türkçe coğrafya kitaplarının çevirilerini istiyorlardı. Çünkü kitap yazıyorlardı. Beşeri coğrafyanın kurucusu olarak bilinen Carl Ritter hiç seyahat etmediği halde bütün bu bilgileri nereden alabilirdi? Bu soruyu kendisine kimse sormadı? Birkaç ay evvel araştırmalarım arasında, bir Alman bilgininin bir tespitine rastladım, şunu söylüyor ki benim için çok önemli, bunu kitabımda da kullanacağım. İslam coğrafyasından hiç haberleri yok, kendi kendilerine münakaşa ediyorlar. Evet, adam diyor ki: "İnsan Avrupa kıtasının coğrafyasını araştırdığı zaman görüyor ki 18. yüzyıla kadar sadece İspanya'nın coğrafyası var. Diğerlerinin; Almanya'nın, Fransa'nın coğrafyası falan yok." Bunu 1982'de bir Alman bilgini söylüyor. Acaba neden İspanya'nın coğrafyası var da

diğerlerinin yok? Çünkü İspanya'da Müslümanlar yaşıyordu da ondan. Evet, gerçekten çok enteresan bir şey. Avrupa kıtasının haritasını yani Fransa'nın, Almanya'nın, İsveç'in gerçek enlem-boylam derecelerine dayanan haritalarını ne zaman yaptılar biliyor musunuz? 1850 senesinden sonra!

Turan: Peki İslam dünyasında ilk harita ne zaman yapıldı hocam?

Sezgin: 9. yüzyılın başından itibaren enlem boylam derecelerine dayanan haritalar yapmaya başladılar. Ve müthiş bir şekilde de yaptılar! Öylesine müthiş bir şekilde yaptılar ki mesela Yunanlılarda Akdeniz'in uzunluğu 62-63 dereceydi. Bunu Müslümanlar daha 9. yüzyılda 10-11 derece tashih ettiler, 52-53 dereceye indirdiler. Esasında uzunluk 42 derecedir. 11-12. yüzyılda yeni bir hamleye girdiler ve bunu 44 dereceye indirdiler. Bizim Osmanlı âlimleri de enlem-boylam dereceleriyle haritalar yapıyorlardı. Ben şimdi onların haritalarını toplamaya çalışıyorum, müthiş neticeler çıktı ortaya. Bakıyorsunuz Anadolu haritalarını, Balkan haritalarını o kadar mükemmel yapmışlar ki, maalesef bu gerçek bugüne kadar bilinmiyor.

Turan: Makdisi ile ilgili olarak bir Batılı bilim adamının, "beşeriyetin tanıdığı en büyük coğrafyacıdır" dediğini söylüyorsunuz. Ve Anadolu coğrafyasının haritasının asırlar önce yapıldığını söylüyorsunuz. Bu çalışmalar, Müslümanların bilime bu derece katkıları, İslam dünyasında ne kadar biliniyor? Biz bunun ne kadar farkındayız?

Evliya Çelebi Abidesi Dikilecek Adamdır!

Sezgin: Benim Kâtip Çelebi'ye karşı büyük bir hürmetim vardı, onun çalışkanlığına, emeğine. Ama taşıdığı aşağılık duygusunu gördükten sonra Kâtip Çelebi benim gözümde coğrafyacı olarak çok küçüldü. Öbür taraftan Evliya Çelebi'nin adını duymak istemiyordum. Kitabımın 15. cildinde Osmanlı coğrafyacılarını yazıyorum. Evliya Çelebi'yi elime aldım, baktım Evliya Çelebi bir fenomen. Muazzam ve dünyanın en büyük coğrafyacılarından biri.

Onun için "palavracı, mübalağacı" diyorlar. Tabii alakası yok. Mordmann adında Osmanlı coğrafyasıyla ilgilenen birisi vardı. 1920 senelerinde Türkiye'ye geldi. Evliya Çelebi hakkında bu adam palavracıdır diye çok kötü bir makale yazdı... "Ben Türkiye'ye gittim, İstanbul'da herkes Evliya Çelebi aleyhinde konuşuyor" diyor... Hâlbuki kim konuşabilir, kim bilebilirdi ki Evliya Çelebi'nin nasıl bir adam olduğunu da aleyhinde konuşsun. Ondan sonra başka bir makalesinde okudum. Eski hocalarımızdan Mükremin Halil (İnalcık) ki muhterem bir insandı, biraz da Arapça bilirdi. Mükremin Halil İnalcık "bu herif tamamen palavracı yalan söylüyor," demiş O zaman Mükremin Halil genç, henüz 22-23 yaşlarında... Mordmann 1922'de onunla görüşmüş ve bir kahvede kahve içmişler, o sohbeti tüm dünyaya yaymış, "mübalağa ediyor" diyen de oydu. Hâlbuki Evliya Çelebi inanılmaz bir coğrafyacı! Evliya Çelebi öncelikle bir arkeolog. Arkeolojiye dair öyle şeyler biliyor ki mesela Bağdat'a giderken, orada kayaları tetkik ediyor, insanlara bu çalışmaları sunuyor. Almanlar bunu kaya arkeolojisi olarak nitelendiriyor. Öbür yandan bakıyorsunuz adamın öyle nazariyeleri var ki... Bilinmeyen çağlarda, Karadeniz'in Adriyatik Denizi'ne kadar uzandığını söylüyor. Bunun arkeolojik izlerinin nereden geldiğini bize vermeye çalışıyor. Bu bütün sahalarda böyledir. Mesela müzik sahasında Kâtip Çelebi bize Osmanlı çalgılarından 15 aletin bilgisini veriyor. Evliya Çelebi kaç tane alet tanıtıyor biliyor musunuz? Tam 77 aleti

tarif ediyor bize. Bunları bize, İslam müzik tarihini en iyi bilen İngiliz bilgini G. Farmer anlatıyor. Böylesi vasıflarını her sahaya tatbik edebiliriz. Yani Evliya Çelebi abidesi dikilecek bir adamdır!

İslam Bilim ve Medeniyetler Müzesi ve Batılıların Tepkileri

Turan: Hocam şunu çok merak ediyorum. Sizin çok önemli bir çalışmanız var tam 13 cilt, *İslam Bilim Tarihi* ...Ve bir de *İslam'da Bilim ve Teknik Tarihi* adlı 5 ciltlik bir kitabınız var. Bu İkincisi Türkçede de yeni yayınlandı. Başka çalışmalarınız var. Tüm bu çalışmalarınızı Almanca yapıyorsunuz, başka dillere tercüme ediliyor. Bu arada Müslümanların bilim ve teknolojiye katkılarını göstermek için de müzeniz var. Hem Frankfurt'ta hem inşallah İstanbul'da da açılacak. Aynı zamanda siz Batılı bilim adamlarıyla da iç içe yaşıyorsunuz. Onlar gerek kitaplarınızı gerekse de müzeyi gördüklerinde, Müslümanların bilime bu şekilde katkılarını gördüklerinde nasıl bir etkileşim oluyor?

Sezgin: Az önce de söylediğim gibi hayret içerisinde kalıyorlar. Soruyorlar, "peki Müslümanlar o gün öyleyse neden bugün bu kadar geriler", diye. Sonra birçok müze dünyanın çeşitli yerlerinde eserlerimizi sergilemek istiyor.

Fuat Sezgin'in Hocaları

Turan: Hocam, uzun yıllardır Almanya'da yaşıyorsunuz. Sizi çok az tanıyoruz. Daha fazla tanımak istiyoruz. Şunu sorsam: Fuat Sezgin'in hayatındaki önemli isimler kimlerdir? Hellmut Ritter'den başlayarak, sizi en fazla etkileyen isimler kimlerdir ve neden?

Sezgin: Evvela birçok oryantalist... İyi iş yapan oryantalistler vardır, onlar beni etkilemişlerdir. Matthias Schramm adında bir arkadaşım vardı, iki sene önce onu kaybettim. Yunanlıları çok iyi bilirdi. İslam fizikçilerinden İbnu'l-Heysem çok büyük bir matematikçi, büyük bir astronom. Schramm, *İbnu'l-Heysem'in Fiziğe Götüren Yolu* isimli muhteşem bir kitap yazdı. O arkadaşım -ki benden iki yaş küçüktü- benim hayatımda derin bir iz bıraktı. Matematiği ve astronomisi benden çok daha iyiydi. Bana araştırmalarımda çok büyük desteği ve faydası oldu. Zorluklar karşısında kaldığımda onu telefonla arar, "bu meseleyi seninle konuşmak istiyorum" derdim. Mesela Müslümanların Hint Okyanusu'nda modern navigasyonun temellerini kurduklarını gördüm. Bu, insanları dehşete düşürecek bir tekâmüldü. Onların şöyle bir metodu vardı: Güney-Kuzey Okyanusu üzerinde giderken kat ettikleri güney-kuzey yönlü mesafeler var. Bir de ekvatora paralel olmayan bir açı ile devam edip giden, yol mesafesi hesapları vardı. Bunu anladım. Ama Ekvatora paralel mesafelerin ölçülmesini başlangıçta bilmiyordum. Matthias'ı aradım ve "böyle bir şey var, bana yardım et!" dedim. Ona bütün malzemeleri gönderdim. Hakikaten bir noktayı çözemiyordum ve o konuda bana çok yardım

etti. Müslümanlar bahsettiğim bu navigasyon metodu sayesinde neye ulaşmışlardı biliyor musunuz? Doğu Afrika sahiliyle, Sumatra arasındaki mesafeyi bugünkü uzunluğa yakın bir doğru değerle buluyorlardı. Düşününüz, bahsettiğim hadise 15. yüzyılda gerçekleşiyor. Bu Avrupa'da ancak 20. yüzyılın ilk yarısında mümkün oluyordu.

Turan: Yani Müslümanlar 6 asır önce ölçmüşlerdi. Hocanız Hellmut Ritter'le aranızda şöyle bir konuşma geçtiği söyleniyor, doğru mu? Size bir gün soruyor: "Fuat günde kaç saat çalışıyorsunuz?"

Sezgin: Almanlar "Fuat" demezler", "Sezgin" derler. Katiyen "sen" diye konuşmazlar. Ancak çok samimi oldukları zaman söylerler. ..

Turan: Evet, siz de diyorsunuz ki, "hocam, 17 saat çalışıyorum." Nedir hocam bu olayın aslı bize anlatır mısınız?

Sezgin: Hayır. Ben ona, 13-14 saat çalıştığımı söyledim. Tahminen o kadar çalışıyordum. Bana dedi ki, "Bu tempoyla bilgin olamazsınız. Eğer bilgin olmak istiyorsanız buna birkaç saat daha eklemeniz gerekir. Benim hocam Brockelmann günde 24 saat çalışıyordu. Gün daha uzun olsaydı daha çok çalışırdı" dedi. O söz bana öyle çok tesir etti ki, hakikaten 70 yaşıma kadar devam edecek bir tempo yakaladım. O konuşmadan sonra bu yaşıma kadar günde hep 17 saat çalıştım. O söz beni çok etkilemişti.

Turan: Dil bilmenin veya bilimler tarihinde dil bilmenin bilim adamı açısından önemi nedir hocam?

Sezgin: Birçok dil öğrenen insanlar genelde filologlardır. Benim hocam Hellmut Ritter bir filologdu. Onun için 32 dil öğrenmişti. Mesela Nicel adındaki bir İspanyol 54 dil biliyormuş, hocam

anlatırdı bana. Onlar linguistti. Bazı dilleri öğrendim. Ben de bir filolog sayılırım, ancak onlar dili, dil olarak sevdikleri için öğreniyorlardı. Ben dili, bilimler tarihinde bir vasıta olarak öğreniyorum. Ben onlar kadar verimli değilim, sadece öğreniyorum ama onlar ise öğrendikleri dillerden neticeler çıkartıyorlar. Ben sadece faydalanmak için, bir vasıta olarak öğreniyorum dilleri.

Turan: Merak ettiğim şey şu; tercümeden ziyade kendiniz doğrudan o kaynaktan, dilden öğrenmeyi tercih ediyorsunuz.

Sezgin: Hayır, tercümesi varsa tabii gerek duymuyorum. Ama her kitabın tercümesi yok tabii.

Turan: Bizim bilmediğimiz, ilgi duyduğunuz ve öğrendiğiniz başkaca diller var mı hocam? Maalesef Türkiye'de birçok hocamızda dil bilme konusunda bir tembellik var. Bunu üzülerek söylüyorum. Çabalarınız bir örnek olsun diye sordum...

Sezgin: Tembelliğin tembelliği var. Yani çok tembeller. Bizim Türkler dilin masa başında öğrenildiğini bilmiyorlar. Zannediyorlar ki Fransızca öğrenmek için Fransa'ya gitmek gerekiyor. Tamam, öğreniyorlar ama ne kadar yazabiliyorlar. Almanya'ya Türkler geliyorlar. 30-40 sene kalıyorlar, Almanca öğrenemiyorlar. Evvela tembelliğimiz, lisana karşı bir korkumuz var. İkincisi, biz gramer bilmiyoruz. Ben ilkokul 3. sınıfındayken, 1934-35 yıllarında grameri müfredattan kaldırdılar. Bundan evvel Sarf-ı Türkî denen bir gramer dersi vardı, onu kaldırdılar. Atatürk'ün kaldırdığını zannetmem. Atatürk'ün nutkunu okursanız, dile hâkim bir insan. Sonradan gelen hocalar dili tam anlamıyla bilmiyorlar. Türkler dil mefhumuna sahip değiller. Hâlbuki grameri bildiğiniz zaman fâili, mef'ûlü, gibi yeni bir dil öğrendiğinizde bu kavramları ararsınız. Bizim Türklerin bunları aramak gibi bir alışkanlıkları yok. Bizim Türk milletinin yapacağı en büyük işlerden biri tekrar mekteplerimize gramer dersini sokmak.

Almanya'da Türklerle konuşuyoruz ama onlara bir dil sorununu anlatamıyorum. Aramızda dil yok. Eğer gramer bilmiyorsanız, sizinle de dil sorununu konuşamam.

Turan: Diyorsunuz ki kendi dilimizin dilbilgisini, gramerini bilmezsek yabancı dili de öğrenemeyiz. Buna ekleyeceğiniz başka bir şey var mı hocam? Yabancı dile mesafeli duruşumuz, peki bilim çevreleri bu yüzden mi mesafeli duruyorlar?

Sezgin: Türkler bir dil öğreniyorlar... Mesela Almanya'ya giden bir adam konuşmasını öğreniyor. O kadar büyük bir şey bildiğini zannediyor ki nedir yani bir tek dil bilmek. Alman liselerinde 3 dil öğreniliyor. Benim kızım lisedeyken Yunanca öğrendi, Latince öğrendi, hatta biraz da Rusça öğrendi ama sonradan bıraktı, bir de İngilizceyi öğrendi, 3 dil biliyor. Almanya'da lisede 3 dil öğretiliyor. Bizde sadece bir dil. Karşınıza profesör geliyor konuşamıyor. Çok acı bir realite. Profesör meslektaşlarım bana telefon ediyorlar ama sekreterimle İngilizce konuşamıyorlar. En sonunda sekreterime üç-dört kelime öğrettim; günaydın, vs... Sekreterim onlarla konuşmaya çalışıyor. Böyle şey olur mu!?

Turan: Hocam sohbet bu noktaya gelmişken, yeni yetişen ve bilim alanında kendini geliştirmek isteyen gençlere özellikle bir tavsiyeniz olsa, neler söylemek isterdiniz?

Sezgin: Ben burada ilk önce hocalara seslenmek istiyorum. Talebeleri aşağılık duygusundan kurtarmaya çalışsınlar. Türk milletini aşağılık duygusu bir kanser gibi kemiriyor. Tabii ki Batı medeniyetine karşı böbürlenmeyi de kastetmiyorum. Bizim Türklerde böyle bir şey var. Bir müze kurmaya çalışıyoruz, bu kanserin tedavisine oradan başlayacağız inşallah.

Turan: “Batı medeniyeti karşısında aşağılık duygusuna kapılma” derken neyi kastediyorsunuz? Bunu sıkça tekrar ediyorsunuz, değişik yerlerdeki röportajlarınıza da baktım. Biraz açarsanız?

Sezgin: 17. yüzyılın başlarından itibaren Müslümanlar bakıyorlar ki Avrupalılar teknolojide bizden ileri. Mesela Avrupalıların ellerindeki topu görüyorlar ama Avrupalıların o topu bizden aldıklarını bilmiyorlar. Pusulayı görüyorlar ama onların pusulayı bizden aldıklarını bilmiyorlar! Bunları gördükçe aşağılık duygusu gelişiyor. Osmanlı imparatorluğu küçük çarelerle yenilikler yapmaya çalışıyor ama sebepler bilinmiyor. Bizim, sebeplerin üzerinde durmamız lâzım. Örneğin bir hastalığı görüyorsunuz, onu gelişigüzel tedavi edemezsiniz ki. O hastalığın sebebini bulacaksınız. Bu sebep üzerinde durmanız lâzım. İşte yapacağımız müze bu konuda büyük bir rol oynayacak.

Turan: “Din gerilemenin nedeni değildir, bilimle ters düşmez” demiştiniz. Tam da bu noktada, Kur’an, bilim konusunda neyi öğretir, bize ne söyler?

Sezgin: Kur’an’da birçok ayet vardır “Dünyayı geziniz, tanıyınız” diye. Ama ben konuşmalarıma hiçbir zaman Kur’an’ı karıştırmıyorum. Bazı Müslümanlarda şöyle bir temayül var: Müslümanların yaptıkları keşifleri Kur’an’da bulmaya çalışıyorlar. Bende bu duruma karşı bir alerji var. Çünkü Kur’an ilahi bir kitaptır, hedefi başkadır. İnsanlara yeni bir yol getirmiştir. Muvaffak olmuştur da... Ben bunu böyle kabul ediyorum. Bir “el kitabı” değildir Kur’an. Veya bir ansiklopedi değildir. Onu söylemek isterim size. Kataloğumun 1. cildinin 3. safhasında George Sarton denen büyük bir bilim adamından bahis var. Bir bilim tarihçisi. Ben sadece İslami bilimler tarihini yazıyorum. Bu adam, bütün kültür dünyalarının bilim

tarihlerini yazacak kadar cesur bir adam. Çok hürmet duyduğum insanlardan biri. Oryantalistlerin İslam bilimlerine dair müspet tespitlerini ilk defa bilimler tarihine sokan kişi. Böyle büyük bir adam, İslam bilimlerini çok iyi biliyor. Diyor ki: "Bu, İslam bilimlerinin mucizesi. Bu mucizenin sebeplerini ben çözemedim" diyor. 1956 yılında Frankfurt'ta İslam bilimlerinin gerileme sebepleri konusunda bir sempozyum yapıldı. Önce Fransa'nın Bordeaux kentinde yapıldı. 6 ay sonra da Frankfurt'ta yapıldı. Orada bir bilimler tarihçisi vardı. Willy Hartner adında ve Arapçayı da iyi bilen bir bilim tarihçisi idi. İstanbul Üniversitesi'nden ayrıldıktan sonra beni Bilimler Tarihi Enstitüsü'ne davet eden de oydu. Bana çok yardım etmiştir. Frankfurt Sempozyumu'nda George Sarton (1884-1956) "bu mucizenin sebebini bilemiyoruz" diyordu. "Ben de bilemiyorum" dedi Willy Hartner. Ben bu mucizenin temellerini kitabımın 1. cildinde 12 noktada topladım. Kitapta çok veciz bir bölüm var. Franz Rosenthal Alman Yahudi âlimlerinden büyük bir oryantalistti. 1938'de Almanya'dan kaçarak Amerika'nın Yale şehrine ulaşmıştı. Bu adam çok insaflı bir bilgindi. Orada *Antik İlimlerin İslam Dünyasındaki Devamı* diye çok güzel bir kitap yazdı. Bu adam çok veciz bir şey söylüyor. Diyor ki: "Eğer İslam, bilimi; bilim olarak teşvik etmeyip de, bilimin insan hayatına menfaati bakımından veya başka bakımlardan teşvik etmiş olsaydı bu, bilimlerin İslam dünyasında bu kadar gelişmiş olmasına kâfi gelmezdi." Yani diyor ki İslam, bilimi bilim olarak tanımıştır. Ben bu sözü kurmakta olduğumuz müzenin bir köşesine asacağım. Müthiş bir şey. Biz bunu bilmiyoruz işte. Düşününüz, öyle tipler yetişmiş ki İslam dünyasında onları tanımıyoruz. Bîrûnî gibi bir insan mesela... George Sarton, Bîrûnî için; "Beşeriyetin tanıdığı en büyük kafalardan biri" diyor. Daha başka neler var... Bîrûnî Hindistan'a gidiyor, orada beş-on sene kalıyor ve Hint medeniyetine dair muazzam bir kitap yazıyor.

Hintlilerin âdet ve ananeleri Bîrûnî'yi rahatsız ediyor ama o bir Müslüman olarak "ben bunları tamamen objektif bir gözle, hissiyatımı bir kenara bırakarak, bütün hakikatlere dayanarak göstermek istiyorum, bütün gayretim budur" diyor. Öyle bir kitap yazıyor ki bugün bile Bîrûnî'nin objektivitesi tarzında yabancı medeniyetlere dair yazılmış hiçbir kitap bulamazsınız, ta ki 21. yüzyılın başına kadar. İslam dünyasında Bîrûnî gibi çok muazzam insanlar vardı. Biz bunları bilmiyoruz.

Biz okulda, lisede hocalarımızdan yanlış, haksız hikâyeler duyardık. Ben ilkokula gittiğimde okulun ikinci haftasında benim süslü püslü bir hanım öğretmenim vardı. O derste bize diyordu ki: "Müslüman âlimler dünyanın öküzün boynuzunda olduğuna inanıyorlar." Ben bunun tashihini hiçbir lise kitabında görmedim. Ben bu bilgiyi üniversiteye kadar taşıdım. Alman hocam Hellmut Ritter'in sayesinde etüdlere girdim, gerçekleri gördüm. Frankfurt'taki çalışmalarımdan sonra baktım ki Müslümanlar dünyayla güneş arasındaki en kısa mesafenin en uzak noktasının yıllık ne kadar değiştiğini saniyelerle hesaplayabilmişler. Yine Bîrûnî dört mevsimin süresini tutuyor, ondan sonra bunu diferansiyel matematikte çözüyor. Bunları öğrendik. Bu bilgiyle benim hoca hanımın söylediği laf arasındaki farkı daima düşünüyorum.

Turan: *İslam'da Bilim ve Teknik* kitabınızda gördüğüm kadarıyla astronomi, tıp, kimya, fizik, mimarî, savaş tekniği, antik objeler, coğrafya, vesaire. Bunlara baktığımızda birkaç cümleyle açıklarsanız, neyi öğreneceğiz hocam?

Sezgin: Birinci cildinde Müslümanların 8. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar bilimler tarihinde işgal ettikleri yaratıcı merhalenin misallerini kronolojik olarak vermeye çalıştım. Bunlar 1. yüzyılda, 2. yüzyılda keşfedildi, diyorum, metotlarını anlatıyorum. Daha geniş biçimde

yazabilirdim ama kataloğun birinci cildinde “İslam bilimler tarihine giriş” şeklinde önsözü yazdım. Öbür ciltlerde aletleri yazıyorum. Aletleri kimlerin yaptığını Müslüman âlimlerin nasıl icat ettiğini ve yahut da Yunanlılardan almışlarsa ne şekilde aldıklarını, nasıl geliştirdiklerini göstermeye çalışıyorum. Sonra onların çalışma tarzlarını, duydukları heyecanları anlatıyorum. Wiedemann diye büyük bir Alman âlim var. 1917 yılında Erlangen Üniversitesi rektörlüğünün açılış töreninde “Müslümanların Bilimler Tarihindeki Yeri” konulu bir konferans verir. Orada alet yapan Müslümanlarla Yunanlıları kastediyor. Diyor ki “Yunanlıları okuduğunuz zaman onların aletlerinin nasıl ortaya çıktığını kolay kolay anlayamıyorsunuz, kendinizi zorluyorsunuz. Fakat Müslümanlara gelince Müslümanlar merhale merhale veriyorlar ve onların heyecanlarını, duydukları sevinci bile hissedebiliyorsunuz.”

Turan: Hocam eserinizin Türkçeye çevrilmesi tabii ki bizler içinde büyük bir kazanım. Eserinizi İslam’da bilim ve teknikle ilgilenenlere hararetle tavsiye ediyoruz. Şimdi önümüzdeki günlerde İstanbul’da, daha önce Frankfurt’ta açmış olduğunuz müzenin bir benzerinin açılışı olacak. Müzedeki son durum nedir? Zorluklarla karşılaşıyor musunuz, neler söyleyecekseniz?

Sezgin: Muhteşem bir bina! 240-270 metre uzunluğunda. Bana muhtelif yerlerden teklifler geldi. Mesela TÜBİTAK’ın başkanı Nüket Yetiş Hanım Frankfurt’a geldi ve dedi ki: “Ankara’da böyle bir müze kuramaz mısınız?” Ben de “İstanbul’da kurulması hususunda arzular var, dolayısıyla iki şehirde birden yapmak zor olur” dedim. Tabii bu arzusunu hürmetle karşıladım. TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi), Süleymaniye’nin yanında bir medrese var orayı tahsis etmişler. Daha restorasyonu henüz bitmedi. Çok güzel bir medrese. Orada böyle bir müze kurma düşüncesi vardı. Ankara’da da Nüket Hanım’ın yardımıyla bir başka müze kuracaktık. O sırada İstanbul’a

geldim. İstanbul’daki dostum Cevdet Akçalı Gülhane Parkı’ndaki binanın restore edildiğini öğrenmişti. Hemen oraya gittik, tabii görünce âşık oldum, artık burada bir müze kurulabilir, diye. “Bu belediyenin elinde” dediler. Belediye reisini tanımıyordum, adını bilmiyordum. Dostlarımı aradım, bu derdimizi kim belediye başkanına anlatır, diye. Neyse belediye başkanına anlatmışlar, ikna etmişler. Belediye başkanı Sayın Kadir Topbaş Bey, Londra’dan dönüşünde enstitümüzü ziyaret edeceğini ve Frankfurt’taki müzeyi görme arzusunu bana bildirdi. Geldi, konuştuk. O zaman tanımıyordum. Ciddi bir suratı var Kadir Bey’in. Güler hale getirmek için biraz zamana ihtiyaç oldu. Ama bunu sempatiyle söylüyorum tabii. Geldi, beraberce müzeyi gezdik, gördük. Ben binayı alıp alamayacağımızı düşünüyordum. Binaya o kadar değer veriyordum ki Kadir Bey’in yüzünün değişip değişmediğini takip ediyordum. Kolay kolay da değişmiyor maalesef Kadir Bey’in yüzü. Hâlbuki belli etmiyormuş. Neyse odamdan ayrıldı. Kusura bakmayın teferruatlı anlatıyorum ama benim hayatımda oldukça önemli yeri var bu olayların. Baktım bizim hole çıktı. Sayın Başbakana telefon etmek istiyormuş ama onu bulamamış. Sonra benden ayrıldılar, Ramazan günüydü, iftara gittiler, beni de çağırdılar, gidemedim. Bana anlatıldığına göre başkonsoloslukta Başbakana ulaşmış: “Burada böyle bir müze varmış, böyle bir enstitü varmış, bizim hiç haberimiz yokmuş” falan gibi şeylerden bahsetmiş. Tabii ki bunu duyunca çok rahatladım, müspet bir netice aldık, diye. Daha odamdayken bana “Biz o binayı şehir müzesi yapmayı düşünüyoruz” dedi. Ben bu işin çok önemli olduğunu anlatmaya çalıştım. Önemli olduğuna da inandırmışım kendisini. Öylece İstanbul’a döndü ve üç-dört gün sonra telefonla beni arayarak, “Binayı size veriyorum. Yalnız binayı hemen doldurmanız lâzım!” dedi. Binaya aletleri ne kadar zamanda doldurabilirsiniz? Çünkü bazen bir aleti 1,5 senede yaptığımız

oluyor. Anlatabiliyor muyum? Mesela orda bir müzik otomatı var. Onun ikinci nüshasını yapamadık... Yapımı için iki seneye ihtiyacımız var. Enstitü'deki aleti, İstanbul'a iki seneliğine, ikinci nüshası yapılıncaya kadar ödünç olarak göndermeyi düşünüyorum. Yenisi yapılınca yerine iade edeceğiz. Bunu milletimin duymasını istiyorum. Bunları şükran duygularıyla anlatıyorum milletime... Bu benim için son derece mühim. Amerika'da okumuş Suudi Arabistanlı bir genç vardı. Kral Faysal Ödülü'nü almam münasebetiyle tanışmıştık. Bizim enstitüye de biraz katkıda bulunmuştu. Bana, "Bu aletlerin birer nüshasını yapalım Amerika'da, Washington'da da sergileyelim" dedi. Nüsha yapmak zordur. Bunun için kaçmak istedim, olmadı. Beni işe inandırdı ve çalışmaya başladık. Çok şükür iyi ki de başlamışız. Yani 22 sene evvel ikinci nüshayı yapmaya başladık. Finansmanı o yapıyordu. Kadir Beye, "elimizdeki aletlerin %80'i yapılmıştır" diye söyledim. Bu arada yapılı aletlerin bize verilmesini rica eden bir mektup yazdım. O adamcağız aletleri bu müzeye hediye etti. Eğer hediye etmemiş olsaydı, bu müzeyi kuramazdık. Şimdi ise noksan olan kısımlarını tamamlamaya çalışıyoruz.

İstanbul'dan Ayrılış, Almanya'ya Gidiş...

Turan: 1960 yılından sonra Almanya'ya gittiniz ve bilimsel hayatınızı orada devam ettirdiniz. Almanya'ya ilk gittiğinizde ne gibi zorluklarla karşılaştınız isterseniz oradan başlayalım hocam?

Sezgin: Sadece zorlukları mı istiyorsunuz, ben aynı zamanda kolaylıklardan da bahsedeyim. Çünkü hayat ne zorluklarla geçiyor ne de sadece kolaylıklarla. Onun için ben bu ikisini harmanlayarak anlatmaya çalışacağım. Esasında ben kendi hayatımdan bahsetmekten hoşlanan bir adam değilim. 1961'den itibaren hayatımı başlatıyorsunuz, aslına bakarsanız ben de öyle görüyorum. Türkiye'deki hayatım verimsiz değildi ama Almanya'da gurbette geçirdiğim kadar da çeşitli değildi. Şöyle ki 1960'ın sonlarına doğruydu, bir gün evimden dışarı çıktım. Baktım gazete satan çocuklar bağırıyorlardı; "Yazıyor, yazıyor 147 profesörün üniversiteden atıldığım yazıyor" diye. Ben de enstitüye gidiyordum. Gazeteyi aldım, baktım, benim de adım yazılıydı. Gazeteyi çantama koydum, enstitüye değil Süleymaniye Kütüphanesi'ne gittim. Kitap okumaya başladım. Öğrencilerim, asistanlarım nerede olduğumu merak etmişler. Beni aramışlar, bakmışlar ve Süleymaniye kütüphanesinde çalışırken bulmuşlar beni. Aslında böyle bir şeyi beklemiyordum ama Türkiye'de atmosferin değiştiği realitesini de görmüştüm. Hatta bazen de dışarıya çıkmayı istiyordum ama kendi kendime de çıkamazdım. Memleketimi çok seviyordum, çok şeyler yapmak istiyordum. Bir enstitü kurmuştum, saat gibi çalışıyordu. Tamamıyla Avrupa'da öğrendiğim her şeyi oraya getirmiştim. Daha evvel misafir doçent olarak Avrupa'ya gitmiştim. Bu realiteyi kabul etmiştim. Süleymaniye'ye gittim. Amerika'daki, Almanya'daki

dostlarıma birkaç kısa mektup yazdım. “Bugünden itibaren ben üniversitesinden atılmış bir insanım, yanınızda çalışmak isterim, benim için bir yer var mıdır?” diye. Aşağı yukarı 10-15 gün içerisinde 3 üniversiteden cevap geldi: Frankfurt Üniversitesi, Kaliforniya’da Berkeley Üniversitesi ve Yale Üniversitesi. Düşündüm, taşındım daha kitabımın (İslam Bilim Tarihi) bütün malzemelerini toplama işim bitmemişti. İstanbul’dan uzaklaşmak istemiyordum. Doğudan yani Mısır’dan, İran’dan uzaklaşmak istemiyordum. Çünkü daha toplamam gereken bir sürü malzeme vardı. Frankfurt’ta karar kıldım. Çünkü dünyanın tek Bilimler Tarihi Enstitüsü oradaydı. Müdürü benim dostumdu. Eskiden rektörlük yapmıştı. Mektubumu ona gönderdim. En kısa zamanda, “Frankfurt Üniversitesi’ne misafir profesör olarak geleceksiniz” diye cevap geldi. Yavaş yavaş işlerimi bitirip oraya gittim.

Turan: Hocam. Daha net anlaşılsın diye şunu ekleyeyim: 1960 darbesinden sonra İstanbul Üniversitesi’nden uzaklaştırılan 147 profesörden biriydiniz ve öylece Frankfurt’a gittiniz.

Bir Valizle Çıktım Yola!

Sezgin: Evet... Bir valizle çıktım yola. Valizde biraz çamaşır ve birkaç önemli yazmanın fişleri vardı; 20-25 bin civarı... Onları aldım, çektim gittim. Fakat içimde tuhaf, çocukça bir korku vardı. Hâlbuki hiçbir suçum yoktu. Lufthansa ile gidiyordum. “Acaba beni tutarlar mı, gitme derler mi?” diye içimde bir korku vardı. Uçak Atina’ya yaklaştığında orada bir duraklama yaptı. “Artık beni durduramazlar, bir daha beni geri getiremezler” diye içimde çocukça bir sevinç vardı adeta. Gittim. Bu benim için bir başlangıçtı. Meçhul bir dünyaya, hayata gidiyordum. Nasıl olacaktı, bilmiyordum. Orada

Şarkiyat Enstitüsünün müdürü 6 aylığına Kahire'ye etüde gidecekmiş, altı ay orada ders okutmam için alelacele onun yerini bana verdiler. Ama bana "6 aylığına geleceksiniz" dememişlerdi. Deselerdi, o zaman Almanya'ya mı gideyim yoksa Amerika'ya mı diye düşünürdüm. İyi ki de söylememişler.

Bana davetiyeyi gönderen zat, Profesör Hartner çok faziletli bir adamdı, dosttuk. Ondan, daha sonraları tekrar bahsedeceğim. Neyse gittim, orada dersime hemen başladım. Dördüncü ayında, o dostum Willy Hartner ki benim zamanımda rektör vekilliği yapıyordu, bir gün beni çağırdı: "Gelin bir kahve içelim" dedi. Gittim. Bana dedi ki: "Biz sizi altı ay için çağırdık, altı aydan sonra ne yapmayı düşünüyorsunuz?" Ben dedim ki: "Beni 6 ay için çağırdığınızı bilmiyordum." Bunu hoşlanmayarak anlatıyorum size, aslında daha güzel şeyler de anlatacağım, bu anlattıklarım tuzu biberi olsun sohbetimizin. O Kahire'ye giden, benim de arkadaşımdı. Aynı zamanda kendisiyle senli benli konuşurduk. Üniversiteye şu şartı koşmuş: "Sezgin burada (Frankfurt Üniversitesi) ancak altı ay kalabilir! Onlar da bana yardım etmek için bu şartı kabul etmişler. Hartner bana bu detayı anlattı ve "Amerika'ya gitmek ister misiniz? Frankfurt'ta kalmanız mümkün değil. Maalesef böyle bir yanlışlık yaptık, size yardım edebilmek için" dedi. Bir telaş içerisinde ve utanarak bunu söyledi Willy Hartner.

Ben çok rahat bir şekilde dinledim söylediklerini. Türkiye'de o ihtilalden sonra ben yeni bir insan olmuştum. O yeni insanın ne olduğunu Willy Hartner'e anlatmaya başladım. O da şuydu: "Hiç üzülmeyin" dedim. "Ben hayatımı daima planladım. Liseyi şu zamanda bitireceğim diye planladım. Üniversiteyi öyle... Şu yaşta doçent olacağım, dedim ve bütün bunlarda muvaffak oldum. Baktım her şeyde muvaffak oluyorum, bende bir şımarma başladı. Ondan

sonra bir askeri darbe geldi. Bir balığın üzerine atılan ağ gibi ben de o ağın içinde kaldım. O zaman baktım ki beşer olarak benim irademin bir sınırı varmış. İşte o olaydan sonra ben şuna karar verdim: Hayatımda eğer altı haftalık bir geleceğim garanti edilse, yani o kadar yaşayabilecek kadar maddi imkânım varsa, yedinci haftayı düşünmeyeceğim. Onun için önümde iki ay daha var. Para da biriktirdim. Onları düşünmüyorum" dedim. Adamcağız bana baktı baktı... Ayağa kalktı, beni kucakladı. Ben de kalktım. Yine oturdu. Ben de oturdum. Bana dedi ki: "Ben ateistim, Allah'a inanmıyorum. Fakat bu kadar inanan bir insana ne kadar gıpta ediyorum!" Sonra adam bana hissettirmeden çalışmış, kimlerle görüşmüş bilmiyorum. Orada Marburg şehri var bizden 100 km. ötede. Oradaki üniversitenin Hititler bölümü başkanı geldi ve bana dedi ki: "Biz burada yeni Şarkiyat Kürsüsü kurduk, orada ders verecek kimse yok. Siz bu dersleri üstünüze alır mısınız?" Ben de, "peki, tamam" dedim. Daha altı hafta bile geçmeden oldu bütün bunlar! Böylece hayatımda çizdiğim yeni yolun doğru olduğuna inanmaya başladım. O inanç hâlâ hayatımın esasını teşkil ediyor. Hatta şunu söyleyeyim: Henüz memur kadrosuna girmiş değildim ama hissediyordum, "şimdi bu fırsatı kaybedersek ne yaparız" diye düşünmeye başladım. "Hemen Amerika'ya mı gidersin yoksa burada mı kalırsın" diye. "Burada kalman lâzım" diyordum kendi kendime. O zaman gençtim, sağlamdım, diriydim, bugün de çok şükür iyiyim.

İnşaatta Çalışmayı Düşündüm!

Evet, yapacağım daha çok iş var belki o yüzden Allah bana güç, kuvvet, sıhhat veriyor. Bakın şunu mahsustan söylüyorum,

benim ülkemin gençlerine. O günler şöyle bir kararım da vardı: Yarım gün gidip bir yerde inşaat işçisi olarak çalışacaktım. Ondan sonraki yarım gün ve geceyi kitabımı yazarak geçirecektim.

Turan: Yarım gün inşaat işçisi olarak çalışacaktınız, geriye kalan zamanınızı da bilime ayıracaktınız!

Sezgin: Evet öyleydi. Bu düşünce bana müthiş bir kuvvet veriyordu! Uçuyordum biliyor musunuz? Sadece memleketimin perişan hali beni rahatsız ediyordu. Sonra Marburg Üniversitesi'nde iki sene kadar profesörlük yaptım. O adamcağız da mütemadiyen uğraşıyormuş beni o kürsünün başkanı yapsınlar diye. Bana bir iki şey sordu "Doçentlik Türkiye'de nasıldı?" diye. Bütün bunları senatoya anlatıyormuş. O adamcağız hedefine varmasına çok az bir zaman kala Frankfurt Üniversitesi'nden bana bir misafir doçentlik kadrosu verdiler. Ben ilimler tarihi yapmak istiyordum. Orası da İlimler Tarihi Enstitüsü'ydü. Oraya başladığımın birinci ayı Marburg Üniversitesi'nden geldiler. Dediler ki: "senato sizin ordinaryüs profesörlüğünüzü kabul etti, gelip başlamanız lâzım. Yalnız, Kültür Bakanı'yla bir konuşmanız gerekiyor." Çünkü ordinaryüs profesör olacak bir insan Kültür Bakanı'yla konuşur, maaşının pazarlığını yapar. "Özür dilerim, ben gelemeyeceğim. Ben burada ilimler tarihi yapmak istiyorum" dedim. Bana, "siz burada doçentlik kadrosuna sahipsiniz." dedi. "Bunlar benim için hiç mühim değil. Ben bilimler tarihiyle uğraşmak istiyorum" dedim. Adamcağıza çay ısmarlamıştım, onu içmeden ayrıldı yanımdan ve benimle daha hiç konuşmadı. Ondan sonra ne zaman konuştu biliyor musunuz? Kral Faysal Ödülü'nü kazandığım zaman 1978 yılında. Bana telefon etti, yanıma geldi ve beni kucakladı: "Ben odanızdan size kızarak çıkmıştım ama sizin hakkınız varmış" dedi. O zaman ben de profesör olmuştum zaten. Şimdi 93 yaşında adam. Bu hayatımın en önemli hadiselerinden biri. Sonra kürsüde kalmaya karar vermiştim.

O zaman arkadaşım Hartner, Tabii İlimler Fakültesi'ndeydi. Onlar beni bütün kuvvetleriyle destekliyorlardı. Hartner çok değerli, dünya çapında bir adamdı. Onun istediği her şey kabul edilirdi. Willy Hartner bana dedi ki: "Sizden doçentlik tezi istiyoruz." Ben, "şu anda bir kitap yazıyorum" deyince adamcağız, "ne yazdıysanız hepsini toplayıp getirin!" dedi.

Onları topladılar, adına bir doçentlik tezi koydular. Sonrasında beni doçent ilan ettiler ve dört ay sonra da profesörlük verdiler. Yani biraz evvel şikâyet ettim ama bunları da gösterdiler. Bu tür şeyler hayatımda çokça yer aldı.

Eşim Benim İçin Çok Önemliydi!

Mühim bir şey daha var onu ihmal etmiş olmayayım. Hayatımın belki de en mühim hadiselerinden biri, hayatımdaki talihli bir tesadüf. O da şu: Almanya'ya gidişimin dördüncü ayında eşimi tanıdım. Eşim tanışmadan evvel Müslüman olmuş genç bir Alman'dı. Coğrafya ve siyasal bilgiler alanında tahsilini yapıyordu. Sonra bıraktı. Şarkiyat tahsili yaptı: Arapça, Farsça, Türkçe, vs... O olmasaydı işim çok zor olurdu. Benim imanım vardı. Allah'a karşı mutlak inancım vardı. Bir de eşimin çok yüksek insani vasıfları ve benim hedefime ulaşmamdaki bana olan inancı ve beni desteklemesi. 1961 yılında oraya gittiğimin 4. ayında kitabımı yazmaya başladım. Kitabımı yazarken, eşim yazdıklarımı alıyor, etüt ediyordu. Almancam pek iyi değildi, tashih ederek matbaaya gidecek hale sokuyordu. Eşim benim için çok mühimdi! Esasında hanımlar insanların hayatında büyük rol oynarlar. Bizim atalarımız böyle düşünüyorlar mıydı bilmiyorum ama sizin neslin de böyle düşünmesini isterim.

İşte böyle oldu. Biraz da kitabımı yazmaya başladığımda karşıma çıkan zorluklardan bahsetmek isterim. Türkçeye tercüme edersek *İslam Edebiyatı Tarihi,* ama bu edebiyat umumi manada yazılı bilimler tarihi olarak da adlandırılabilir.

Turan: Tam yeri gelmişken hocam şunu sormak istiyorum: Dünya çapında çok önemli bir eser olan bu kitabı tam olarak yazmaya kaç yılında başladınız? Ömrünüzün aşağı yukarı tamamını hasrettiğiniz bu kitap fikri nereden çıktı? Neden böyle bir kitap?

Sezgin: Kitabı yazmaya 1961'de başladım. Ama daha evvelden, 1954'te Türkiye'de malzemelerini toplamaya başladım. Yeniden İstanbul'a dönelim. 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, Şarkiyat Enstitüsünde büyük Alman âlimi, hocam Hellmut Ritter'in seminerine gitmiştim. Müthiş bir adamdı. Çok çalışkan, zor bir adamdı. Öğrencilerinin büyük bir kısmı kaçardı. Ben kaçmadım. Yavaş yavaş başarılar gösterdim. Bu kitaptan evvel, Carl Brockelmann'ın ki, kendisi benim hocamın da hocasıydı, Arap *Edebiyat Tarihi* diye beş ciltlik bir kitabı vardı. Bu beş ciltlik kitaba 50 senelik bir zaman harcamıştı. Onun kitabı, tabii zamanın şartlarına uygun olarak bibliyografik bir kaynak halindeydi. O zaman çok mühimdi. Esas karakteri, önemli tarafı, bugüne kadar kaybolmamasıydı. Bir diğer önemli tarafı da, bilim adamından bahsediyorsa mesela Bîrûnî'den, ilk önce Bîrûnî'nin hayatından sonra kitaplarından bahsediyor. Arkasından da, o kitapların yazmalarından hangisi günümüze kadar ulaşmıştır, hangisinin yazmaları kalmıştır ve bu yazmalar dünyanın hangi kütüphanelerindedir, bunu anlatıyor. O bakımdan çok mühimdir. Bu şekilde bu işi yapan ilk adam oydu. Bazı kataloglarda bunlara yer veriliyordu ama bir edebiyat tarihinde, İslami ilimler tarihinde bu işi ilk defa Carl Brockelmann yaptı. Benim hocam mütemadiyen

tavsiye ederdi. Bu kitaptan faydalanırdık. Çünkü onsuz çalışılmazdı o zamanlar. Bir gün bu kitabı anlatırken birçok noksan olduğunu söyledi. Ritter o zamanlar, mesela matematik sahasında bir matematikçiyi, tarih sahasında bir tarihçiyi Almanya'da veya bir başka memlekette buluyordu. Onları Türkiye'ye çağırıyor ve bulduğu malzemeleri onlara veriyordu. Böylece o kısımlara dair küçük küçük kataloglar yaptırıyordu. Türkiye kütüphanelerine âşık olmuş bir adamdı. Diyordu ki: "bu kitabın noksanlarını artık tamamlama zamanı gelmiştir, birinin bunu tamamlaması lâzım!" Bunu söylerken bana baktı. Ben, "hoca benden bekliyor", dedim kendi kendime. Belki de kendimi kandırmışımdır. Sonra karar verdim: "Ben bunu yapacağım" diye. Tabii o zaman bir sürü dil bilmem gerekiyordu, ben o zaman sadece beş dil biliyordum. Bu çok azdı. Hazırlanmam gerekiyordu. Mesela bir İsveçli makale yazmışsa onu okumak lâzımdı. Polonyalı bir makale yazmışsa onu da onların dilinde okumak lâzımdı. Hep şunu düşündüm: "Acaba bu işin altından kalkabilir miyim?" O zamanki Türkiye şartlarında bu cevabı bulmak zor oldu ama bu işi üzerime almaya karar vermiştim. Malzemeleri toplamaya devam ettim. 1954'te doçentlikten sonra çok ciddi bir şekilde toplamaya başladım. 1961'e kadar devam etti. Ondan sonra asistanlarım vardı, onlar bütün katalogları fişliyorlardı. Yani bir gün başlayacaktım... 1959'da hocam tekrar Türkiye'ye geldi. "Hocam, ben kitabı hazırlıyorum. Ama sadece Türkiye kütüphanelerini baz alarak değil bütün dünya kütüphanelerini göz önüne alarak bu kitabı yeniden yazmaya başlayacağım" dedim. "Yazamazsınız, bunu hiç kimse yapamaz. Zor, bu işe girmeyiniz, daha mütevazı olunuz!" dedi. Ben içimden kendi kendime, "hocam yapacağım" dedim. Kitaba bu şekilde başladım. Sonra Türkiye'yi terk edip Almanya'ya gitmek göründü kaderimizde. Gittim ve orada başladım çalışmalarıma. O zaman Arap Edebiyat Tarihi olarak

düşünüyordum ama sonra bilim tarihçisi oldum. Bütün dünya kütüphanelerini göz önüne alacaktım ve Almanya'nın şartları buna müsaitti. Ben dünya kütüphanelerini gezmeye başladım. Hindistan'ın en güneyindeki Madras şehri kütüphanelerine kadar bütün dünya kütüphanelerini görmeye çalıştım. Aşağı yukarı mübalağa değil, 400.000 cilde yakın yazma gördüm. Ben böyle bir kitabı düşünemiyordum bile. Bütün dünyadaki Arapça yazmalara dayanan Arap Edebiyatı Tarihi ortaya çıksın diye.

Şunu da anlatayım: İstanbul'daki kütüphaneleri nasıl tanıyordum? Evvela Hocamla kütüphanelere gidiyorduk, yazmaları tanıyorduk. İstanbul'da o zaman 200.000'den fazla yazma vardı. Onların hemen hemen hepsini görmek lâzımdı. Ne yapıyordum? Kütüphanelerin muayyen temizlik günleri vardı. O temizlik günlerini ben kaydederdim. Kütüphanecilere derdim ki: "Lütfen başladığınız zaman bana haber verin, ben de gelip o yazmaları görmek istiyorum." Bu bir fırsattı benim için. Onlar I'den başlayıp 2 bin, 3 bin ciltlik kütüphaneyi temizliyorlardı. Ben de onların eline geçen her yazmayı elime alıyordum. Yazmalara bakıp, çok mühimlerini kaydedip ondan sonra bir daha gidip o yazmaları görüyordum.

Turan: Tahminen kaç ülkeye gittiniz bunları araştırmak için?

Sezgin: Belki 60 ülkenin kütüphanelerini gezdim. Bütün Avrupa'nın kütüphanelerini gördüm. Fas'tan Kahire'ye kadar bütün kuzey Afrika'nın, Suriye ve İran'ın kütüphanelerini gördüm. İran kütüphaneleri de çok zengindir. Hindistan, Rusya ne varsa bütün ihtimalleri denedim.

"Bu Kitabı Bir Türk Yazamaz!" Dediler...

Turan: Şimdi hocam birinci kitap daha somut bir şekilde anlaşılsın diye soracağım. Bu kitap 1967'de çıktı. Peki, bunun hazırlık süresi 50'lerde başladı, o zaman yaklaşık bir 15-20 sene sürüyor herhalde.

Sezgin: Hazırlanması 10 yıl kadar sürdü. Ondan önce bir şey söyleyeyim izninizle. Tam da burada Türk gençlerine faydalı olacak, onlara daha çok cesaret verecek, güçlükler karşısında mukavemet kazandıracak bir şey daha anlatayım bu kitapla ilgili. Türkiye'yi daha terk etmeden evvel, Avrupalılar Carl Brockelmann'ın kitabını yeni baştan yazacak bir komisyon kurmayı düşünüyorlardı. Oryantalistler kongrelerinde bunu mütemadiyen müzakere ediyorlardı. Bu kitabı Hollanda'nın Leiden şehrinde Brill diye bir firma basmıştı. UNESCO da bu işi -ki benim böyle bir işe soyunduğumdan haberleri yoktu- Brill firmasına vermişti. Ben Türkiye'yi terk etmeden 20 gün evvel bu firmadan "böyle bir kitap hazırlıyormuşsunuz. Bizimle görüşmeye gelir misiniz?" diye bana bir mektup geldi. Ben de onlara mektup yazdım. Zaten Türkiye'den ayrılmak üzereydim. Almanya'ya gidişimin 4. gününde Hollanda'ya gittim. Onlarla müzakere ettik. Şu, bu derken bana kitabın finansman meselesini UNESCO'nun halledeceğini söylediler. Bu arada Hollandalı oryantalistler toplanmışlardı, bir sohbet ortamında adeta beni imtihan ettiler. Sonra, "bu adam bunu yapar" diyerek beni desteklediler. Buna rağmen Alman ve Fransız oryantalistler arasında şu kanaat hâsıl olmuştu: "Bunu ancak bir komisyon yapar!" Açıktan, "Bu bir komisyon işidir, bir fert tarafından yapılamaz" diyorlardı.

Bir gün Cambridge'de oryantalistlerin kongresinde bu kitabın yazım işinin hangi komisyona havale edileceğinin müzakere edileceği haberi geldi bana. Dostum Profesör Hartner bunu öğrenince heyecanlandı, çok sinirlendi, "Gidin, hakkınızı müdafaa

edin!” diyerek bir bilet aldı ve apar topar beni gönderdi. Orada Prof. Albert Dittrich diye bir arkadaşım vardı, insaflı bir adammış. Cambridge’de bir nehir kenarında oturduk. Ben ona hazırladığım iki cildin yazmalarını, müsveddelerini gösterdim. Dedim ki: “Ben bu işi bu kadar ilerletmişim. Artık bir komisyona lüzum yok.” O adamcağız bana inanmış, beni müdafaa etmiş. Onu başkan yapmışlardı, başkanlıktan istifa etti adamcağız. Sonra tekrar Londra’da toplandılar, beni de çağırdılar. O toplantıda münakaşalar ettik. Biri Fransız diğeri Alman iki adam vardı: “Biz bunun bir şahıs tarafından yapılacağına inanmıyoruz” dediler. Sonra, Komisyon üyelerinden bizim Türklerin de tanıdığı Bernard Lewis, “Bu işi bir Türk’ün yapacağına inanmıyorlar” dedi. Neyse oradan böyle ayrıldım ve bir sene sonra Brüksel’den bir mektup geldi bana. O arada komisyonun başına bir Fransız âlimi geçirmişler. Mektupta bana, “duyduğumuza göre siz de bu işlerle meşgulmüşsünüz, böyle bir kitap yazıyormuşsunuz, bizimle görüşmek ister misiniz?” diyor. Ben de cevap olarak, “Benim kitabımın iki cildi matbaaya gitmek üzeredir. Bunun bir komisyonla olacağını düşünmüyorum. Bunu ancak bir fert yapabilir, komisyonun yapması mümkün değildir. Bu bir ansiklopedi değildir. Bir zihniyetin, bir aklın bu işin baştan sona kadar harmonisini sağlaması lâzımdır” dedim. Ondan sonra bana haber geldi, aralarında konuşmuşlar ve “biz bunu bir Türk’ün, bir Müslüman’ın yapabileceğine inanmıyoruz” demişler. Sonra komisyon başkanlığını Mainz şehrinden şarkiyat müdürüne vermişlerdi. O da bir gün benim kitabı basmakta olan matbaanın sahibi ile konuşurken demiş ki: “Bir zamanlar bir Türk vardı. ‘Ben böyle bir kitap yazacağım’ diyordu. Böyle palavraları çok duyduk biz!” Adamcağız ona demiş ki: “Siz ne diyorsunuz! Ben o kitabın 35 formasını bastım bile!” Neyse kitap çıktı. Oryantalistler kitabı

gördüler ve inanmaya başladılar. Mesele de kapandı. Yani hiç kolay bir iş değildi.

Turan: Evet hocam gerçekten de kolay bir iş değilmiş. Aslında ben hayatınıza dair bu anekdotların bizler için çok önemli olduğuna inanıyorum... Sizin bu zorlu çalışmalarınızın sonucu bu önemli kitap ortaya çıktı: *İslam Kültür Tarihi.* Eğer Türkçeye tercüme edilirse adı *İslam Bilimler Tarihi.* Birinci ciltten biraz bahseder misiniz hocam, neler var?

Sezgin: Birinci cilt 1967 yılında çıktı. Bir dereceye kadar şartlar çok fenaydı, iktisadi şartlar kötüydü, imkânlarım azdı, korku içindeydim, tecrübem azdı. Benden önce bu alandaki kitabı yazmış olan Alman bilgini Brockelmann'ın tesiri altındaydım. Ama benim kitabım çok daha değişik oldu. Şunu belirtmeliyim: Brockelmann'a birçok yönden şükran duyuyorum. Fakat bu adamcağız İslam dünyasını sevmiyordu. Kitabında maalesef hiçbir müspet hüküm yoktur.

Başka oryantalistlerin menfi hükümleri vardır. Kendisine ait hükümler değil bunlar, hepsi başkalarına ait. Eser de bibliyografik bir kitaptır. Ben ise kitabımda uzun önsözlerle Müslümanların bu sahada neler yaptıklarını belirtmeye çalışıyorum. Birinci cilt dini ilimlerdir. Mesela tefsir ilmi, hadis ilmi, tarih ilmi, akide, kelam ve tasavvuf... Bunları ihtiva ediyor. Zaten önsözünde, bu kitabın benim için bir tecrübe mahiyetinde olduğunu yazdım. Aynı metodu takip edeceğimi kimseye garanti edemem dedim. "Fikirlerimin değiştiği anda bu metodumu değiştirebilirim" diyorum önsözümde. İyi ki de onu söylemişim. Nitekim ondan sonra metodumu tamamıyla değiştirdim. Bizim Türk okuyucuları bunu sadece yazmaları bakımından tanırlar. Kısa adıyla "GAS" olarak bilirler. Bunun bir

bilimler tarihi olduğunu bilmezler. Bu bir katalog değildir. Mevcut şartlara göre yazılmış bir bilimler tarihi kitabıdır.

Bu bir denemeydi ve 1967 yılında çıktı. Hakkında çok müspet yazılar yazıldı. “Diğer ciltler nasıl olacak bekliyoruz” denildi.

Buhari’nin Kaynakları

Turan: Hocam, o birinci ciltte Kur’an bilimleri; kelam, hadis, fıkıh var dedik. Oradan bir örnek verir misiniz? Mesela karşınıza çıkan en önemli şey ne oldu onları araştırırken? Geriye gidip hatırlarsanız sizi şaşırtan, doğru bilip de yanlış olduğunu öğrendiğiniz, yanlış olup da doğru bildiğiniz şeylere örnek verir misiniz?

Sezgin: Burada bir esas fikir var. Bu benim doçentlik tezimde, bilim dünyasına sunuldu. Onun üzerine doçentlik tezi yapmıştım. O da şu: Bugün Müslümanlar umumiyetle ve hatta Ezher Üniversitesi’ndeki hadis profesörleri bile Peygamberimizin sözlerinin şifahen nakledildiğini sanırlar! Yani Peygamberimizden duyulup, ondan bir başkasına nakledilmiş olduğunu. Dolayısıyla böyle nakledilen bir sözün doğruluk ihtimali zamanla zayıflar. Mesela oryantalistlerin en büyük hadis bilgini Goldziher’e göre Buhari ve Müslim kimdir? O diyor ki: “Buhari’deki bütün hadisler Buhari’nin devrinde yaşamış olan fikir ekollerinin düşüncelerinden ve icatlarından ibarettir. Yani bunun peygamberle bir alakası yok! Bunlar sadece devrin fikirlerini aksettirir. Buhari bu fikirleri toplamıştır! Rivayetler zinciri ilave etmiştir, yani uydurmuştur.” Ben araştırmalarımda bunun tamamıyla yanlış olduğu neticesine vardım. Şuna inandım: Bunların arkasında yazılı kaynaklar var. Zira

önceleri şimdiki gibi kitaplar, dipnot olarak kaynak eser gösterilmezdi, direkt şahıs ismi yazılırdı. Bir rivayet zincirine göre sıralanır ama aynı zamanda da yazılı bir kaynağa dayanırdı mutlaka. Mesela Taberi diye 14 ciltlik bir tarih kitabı var. Muazzam bir tarih, 9. yüzyıldan kalan. Beni biliyorsunuz, oryantalistleri daima hürmetle anarım. Onlardan çok şeyler öğrendik. Ama bazı sahalarda, özellikle teoloji sahasında, onlar Hıristiyan oldukları için başka gözle baktılar. Ama onları affediyorum. Fakat bu rivayet zinciri meselesini anlamamış olmaları affedilemez bir şey. Bugün Ezher Üniversitesi profesörleri de bunu yanlış anlıyorlar. O bakımdan Müslümanlar matematikte, astronomide, fizikte nasıl büyük merhaleler kat etmişlerse, tarih ilminde de Yunanlılardan sonraki bütün Avrupalıların tanıyamadığı bir merhaleye ulaşmışlar aslında. Biz bunu gözden kaçırıyoruz. Bugün maalesef bu durumu müdafaa edecek bir Müslüman yok. Zaten Avrupalılar da henüz bunu tamamıyla kabul etmediler. Yani işin en mühim tarafı bu. Bunu tanımlayamadığımız müddetçe biz bütün İslam bilimlerinin nasıl geliştiğini anlayamayız, kavrayamayız.

Turan: Peki hocam. Şimdi izin verirseniz diğer ciltlerde olanlara bakalım, mesela 2. ciltte de, edebiyat ve şiirden bahsediyorsunuz: 430-1038 yılları arası. 3. ciltte; tıp, zooloji, veterinerlik. 4. ciltte; simya, kimya, botanik ve ziraat. 5.ciltte matematik. 6. ciltte astronomi. 7. ciltte; astroloji, meteoroloji. Böyle gidiyor. Yani bunlar bilimler tarihinin özeti. Hocam şimdi sorum şu olacak: Bu kadar çalışma içinde İslam dünyası hangi bilim dalında ilerleme kaydetmiş ve hangi âlimler, kişiler sizin dikkatinizi çekti. Bize bu hususta örnekler verebilir misiniz?

Sezgin: Siz kitabımın muhtevasından bahsettiniz. Ama ben bahsetseydim başka bir şey söylerdim. 2. cilt şiirden bahsediyor. Hacimli bir cilt yazdım, Arap şiiri, diye. İslam şiiri değil. Arap şiiri,

muazzam bir şiir, müthiş bir şiir! Yunan şiiriyle mukayese etme cesaretini Yunancam ilerledikten sonra gösterdim. Size şu kadarını söyleyeyim: Bazen kafamda birçok Arapça beyitler var. Güzellerinden bir tanesini tekrarlamaya çalışıyorum, bakıyorum ki bir kelimesini unutmuşum ve saatlerce o kelimeyi bulmaya çalışıyorum ama bakıyorum ki o kadar güzelini bulamıyorum. Sonra kaynağına bakıyorum ki başka bir kelime karşıma çıkıyor. Hayretlere düşüyorum, gerçekten müthiş bir şiir. Arap şiirini, 2. cildini biraz geciktirdim. Astronomi ve kimya ciltlerini daha evvel yazdım. Şu bakımdan: Derslerim için çokça malzemeye ihtiyacım vardı. O zaman çok azdı. Bugün artık bütün etütleri topladık, neşrettik. O zaman bu imkânlar yoktu. Ders vermekte zorluk çekiyordum. Onun için şiiri bıraktım, tabii ilimlerin ciltlerini yazdım. Arap edebiyatı tarihini Brockelmann yazdı. Burada yeni olan nedir? Ben ilk defa neyi yazdım? Mesela İslam'da kimya tarihini ilk defa ben yazdım. Kimya tarihi daha önce yazılmamıştı. İslam botanik tarihi yazılmamıştı. İlk defa onu ben yazdım. Tıp tarihi diye bir şey yazılmıştı ama Zooloji tarihini de ilk defa ben yazdım. 4. ciltte şu sonuca ulaştım: Müslümanlar kimya tarihi bakımından modern kimyanın temelini atmışlar. Bu muazzam bir şeydir, ileride hangi şahısların modern kimyanın kurucuları olduğunu anlatacağım... 5. ciltte matematik tarihini ele aldım. Matematik tarihi yazılıyordu. Ben de başka şekilde ele aldım.

Burada mühim olan astronomi tarihi. Astronomi tarihini ilk defa yazan kimdir bilir misiniz? İtalyan Nellino diye bilinen dâhiyane bir adam. Bu adam 1909-1910 yılında 6 ay boyunca İslam astronomisi yani "İlmü'l-Felek" başlıklı Arapça konferans verdi Kahire Üniversitesi'nde. Bunu Türklerin bilmesi lâzım. Bu kitap hâlâ elimizde, faydalanılacak bir kitap. Muhtevası çok geniş değil ama en büyük işi o yaptı. Onu şükranla zikretmek isterim. İlerde inşallah

müzemiz kurulursa, bu İtalyan bilginin bir rölyefini oraya asacağım ve neler yaptığını göstereceğim inşallah. Böyle bir planım var. Mühim olan bir konu daha var. Ben 7. ciltte ilk defa İslam meteoroloji tarihini yazdım. Yani böyle bir şey hiç yoktu. O meteoroloji tarihini yazarken gördüm ki Avrupa'nın 18., 19. yüzyılında vardıkları neticelere Müslümanlar 9. yüzyılda varmışlar. Mesela "rüzgâr nasıl ortaya çıkar? Med ve cezir nasıl olur? Dolu nasıl oluşur?" gibi bu türden meteorolojik meseleleri Müslümanlar 9. yüzyılda biliyorlardı. Mesela rüzgârın nasıl ortaya çıktığı meselesini Avrupalıların modern bilimler tarihi, Emanuel Kant'a dayandırır. Ama Müslümanlar bunu daha önceden en mükemmel şekilde hem de 9. yüzyılda biliyorlardı.

Meteoroloji tarihi bu bakımdan son derece mühimdir derim.

Matematiksel Coğrafya

Turan: Hocam, 10. ciltte "İslam'da matematiksel coğrafya"dan bahsediyorsunuz? Bunu biraz açar mısınız?

Sezgin: Matematiksel coğrafya yeryüzünü enlem boylam derecelerine dayanarak en doğru şekilde yansıtma bilimidir. Enlem boylam olayı büyük ihtimalle eğer Babiîlilerde başlamamışsa Yunanlılar zamanında başladı. Yunanlılar başlangıçta tarif ettiler fakat tatbik edemediler. Müslümanlar bunları Yunanlılardan evvel Hintlilerden öğrendiler. Hintliler de muhtemelen Yunanlılardan öğrenmişlerdi, tabii sonradan geliştirmişlerdi. Müslümanlar bunu aldıktan sonra 9. yüzyılda tatbik etmeye başladılar. Halife Me'mun 70 kadar coğrafyacıyı ve astronomu bu işle vazifelendirdi. Dünyanın dört bir yanına gönderdi. Onlar enlem-boylam derecelerini büyük

çapta ölçtüler ve büyük bir harita ortaya koydular. Böyle bir haritanın varlığı biliniyordu. Fakat “şekli nasıldı? Değeri neydi?” bilinmiyordu. Bu haritayı Allah’ın bir lütfu olarak ben 1984 yılında Topkapı Sarayı’nda bir ansiklopedi içinde keşfettim. Haritayı kitabımda değerlendirdim. O bana ışık tuttu. Sonra O haritayı yerküre şeklinde yaptık. Müzemizin girişinde 1,5 metre çapında bir küresini göreceksiniz. Matematik coğrafya coğrafyacılarca bilinen bir şey ama bugüne kadar matematik coğrafya tarihi yazılmamıştır, bunu vurgulayarak söylüyorum. Daha önce Avrupalılar matematik coğrafyası tarihini yazmamıştır. İlk defa matematik coğrafya tarihini, ben kitabımın 10., 11., 12. cildinde hatta 13. cildinde yazdım. Peki, neden yazılmadı matematik coğrafya tarihi? Sebep şu: Matematik coğrafyanın %80’i Müslümanların işidir. %20’si ise Yunanlıların, Hintlilerin ve modern Avrupalıların işidir. Bu bilinmediği için hiç kimse yazamadı. Ama çok şükür ben başardım. Bizim bu sözlerimizi işiten insanlarda belki şu fikir uyanabilir: Hepimizin bildiği haritalar var. Asya’yı, Avrupa’yı, Afrika’yı gösteren haritalar. Ben coğrafya tarihini araştırmaya başladığımın 10. yılına kadar bu haritaların Avrupalıların eseri olduğunu zannediyordum. Ancak 10. yıldan sonra yavaş yavaş şu neticeye vardım: Bütün bu haritalar Müslümanlar tarafından yapılmış. 12., 13. yüzyıldan itibaren Avrupa’ya ulaşmış, yavaş yavaş taklit edilmeye başlanmışlar. Ama onlarda matematik coğrafya geçmişi olmadığı için yarım yamalak kopya etmişler, değiştirmişler ve zamanla nereden aldıklarını unutmuşlar. Hatta Müslümanların; Güney Amerika’nın, Brezilya’nın haritasının bir kısmını yaptıkları neticesine vardım. Bunu yazdım, bütün dünyaya ispata çalışıyorum, bu husustaki inancım hâlâ değişmedi, gittikçe de kuvvetlendi. Kitabımın 13. cildinde yeni delillerle bir daha tanıttım. Bazı şahıslardan müspet cevaplar geldi. Bu zamana kadar da kimse reddedemedi. Esasında matematik

coğrafya bugün çok zayıf; temel, yanlış olduğu için orada bir boşluk var.

Bîrûnî ve İbn Sina’nın Işığın Hızı Üzerindeki Görüşleri

Turan: İslam âlimleri arasında dikkatinizi en fazla kimler çekti?

Sezgin: Kolay mı öyle bir, iki ismi saymak? İkisini anlatabilirim burada, onlara haksızlık etme cesaretini nasıl gösterebilirim? Bizlerin kafasında hangi büyük Avrupalıların isimleri var? Bir Descartes ismini, Kant’ı, Galilei’yi duymuşsunuzdur... Belki Bîrûnî’yi de bizim Türkler yavaş yavaş duyuyorlar ama Bîrûnî’nin tam olarak neler yaptıklarım bilmezler. Gerçi sadece Türkler değil bugün Mısırlılar da bilmiyor bilimler tarihini. Ben de çok iyi bilmiyorum, bir dereceye kadar biliyorum. Belki sizden biraz daha iyi biliyorum o kadar. Kolay kolay bilinmeyecek büyüklükte bir insandır Bîrûnî. Sadece Bîrûnî değil, o kadar çok Bîrûnî var ki o altın çağda! Bakın size şunu anlatacağım: Bîrûnî 27 yaşındayken 18 yaşındaki İbn Sina’yla yazılı bir münakaşaya giriyor. Konu nedir biliyor musunuz? “Işığın sürati ölçüsüz müdür, yani lâ-mütenâhî midir, yoksa ölçülebilir mi? Yani zamanla ölçülebilir mi?” Ne müthiş bir şey değil mi! Böyle bir şey bugünün Türkiye’sinde bile olmaz. Bîrûnî’nin İbn Sina hakkında çok güzel bir ifadesi var: “Fazıl genç Ebû Ali”. Yani faziletli diyor ona! Şunu söyleyeyim size. Biz bir mecmua çıkartıyoruz: *İslam Bilimleri Tarihi Mecmuası.* 17. cildi çıktı ve seviyesi çok yüksek bir mecmua. Orada çeşitli âlimler makaleler yazıyorlar. Hollandalı matematik bilimi tarihiyle uğraşan Hogendijk adlı bir âlimin makalesi vardı. İslam bilimleri tarihiyle bu kadar uğraşan birisi olarak ben onu okuduğum zaman dehşete düştüm. Çünkü adam; 10. yüzyılda küresel trigonometri problemleri

münakaşasına dair birtakım dokümanlar veriyor ve onları izah ediyor. Dehşete düştüm ve sonra doçentime gittim. “Gördünüz mü şu seviyeyi?” dedim. Hakikaten 21. asırda bizim Türkiye’de bu yüksek düzeyde tartışmalara, münakaşalara rastlayamazsınız. Böyleşine muhteşem çağları arkasında bırakmış bir medeniyetin mensuplarıyız. Bunu hiç bilmiyoruz. Şimdi başka misaller vereyim size. Bana, “İslam dünyasının en büyük âlimi kimdir?” diye sorarsanız beni çok zor bir durumda bırakmış olursunuz ama “en büyük âlimlerinden bazılarını anlatın” dediğiniz zaman biraz daha rahatlık gelir bana. Bu büyük âlimlerden biri de, 8. yüzyılda yaşamış olan Cabir İbn Hayyan’dır. Esasında kimya bilimiyle başladı, ondan sonra da genişleterek tabiat olaylarıyla ilgilendi. Bu adam diyor ki bize: “Allah insana kâinatın bütün sır perdelerini yırtacak kabiliyeti vermiştir!”

Yani beşer bu kâinatta her sırrın çözümüne ulaşabilir. Aristoteles ise tam tersini söylüyor: “Biz bunu yapamayız” diyor. Cabir İbn Hayyan öyle bir adam ki “kâinat, matematiksel ölçüler esasına göre yaratılmıştır” diyor. Yani “hisleri bile ölçebiliriz. Ölçemediğimiz herhangi bir şey, bilimin konusu olamaz!” diyor adamcağız. Mesela anlatıyor Galen: Hastalıkları ölçmede birinci derecede hastalık, ikinci derecede hastalık diye sınıflandırıyor. Böyle şey olmaz. Oysaki Cabir, “Biz bunu matematikle ifade etmeliyiz” diyor. Bir kat, yüz kat, bin kat gibi... Böyle bir adam... Mesela tuhafınıza gidecek ama İbn Hayyan’ın “tevlîd” diye bir prensibi var. Diyor ki: “Allah beşere yeni şeyler üretme kabiliyetini vermiş.” Bunu derken de Müslüman olduğunu inkâr etmiyor. “Allah bize bu kabiliyeti vermiş” diyor. “Halkullah, halkun lenâ” yani “Allah’ın yaratması ve bizim yaratmamız “ diyor. Fakat bunu söylerken bu duruma dinden uzaklaşmak anlamında bakmıyor. Bunu 8. asırda söyleyebiliyor. “Biz taş teşekkül ettirebilir miyiz?”

sorusuna, “evet” diye cevap veriyor. “Biz cansız bir varlık oluşturabilir miyiz” sorusuna “evet” diyor. “Nebat teşekkül ettirebilir misin?”, “evet” diyor. “Hayvan teşekkül ettirebilir miyiz?”, “evet” diyor adam. Kendine o kadar inancı var ki! Allah’ın insana o kadar büyük bir kudret verdiğine inancı var adamın. 700 harflik bir alfabe yapıyor. Niye biliyor musunuz? Bütün hayvanların seslerini ifade edebilmek için. Böyle müthiş bir insan... Bu adam, bütün kimya ilminin kaderini İslam dünyasında 18. yüzyıla kadar tayin ediyor. İşte en büyük âlimlerden birisidir Cabir İbn Hayyan. Fakat mühim olan şu: Bana, “Müslümanlar, Yunanlılar ve Avrupalılar arasında bir mukayese yapar mısınız?” diye sorarsanız size şunu söylerim: Ben bilimlerin tekâmül kanununu, bir nehre benzetiyorum. Çok uzun zamandır kafamda böyle bir tasavvur var. Nehir küçük kaynaklardan çıkıyor, yavaş yavaş çoğalıyor, bir eğimden aşağı süratle akıyor. Ovaya doğru hızla akıyor ve ovada hem genişliyor hem de sürati azalıyor. Sonra bir daha toplanıyor ve yeniden hız kazanıyor ve bu şekilde sürüp gidiyor. Bilimler, farklı insanların elinden geçerek, farklı kültür dünyalarından geçerek yavaş yavaş gelişiyor. Ve bugünkü haline geliyor. Ben böyle tahayyül ediyorum.

Turan: “Farklı insanların ve kültürlerin bilime katkısı birbirinin tamamlayıcısıdır” diyorsunuz...

Sezgin: Evet. Benim iki sene önce ölen bir arkadaşım vardı: Matthias Schramm. Onun çok güzel bir tabiri var ve ben de mütemadiyen kullanmaya çalışıyorum. Diyor ki: “Bilimler tarihi, bütün bir insanlığın ortak tarihidir.” Mesela Yunan bilginleri ki onları hürmetle yâd ediyorum. Onlar gerçekten büyük işler yapmışlar. Ama onlarda şöyle bir durum söz konusu: Müslümanlar gibi kaynaklarını vermiyorlar, dolayısıyla onlara bu bilimlerin nereden geldiğini, tevarüs ettiğini kendilerinden pek öğrenemiyoruz. Mesela Müslümanlar Aristo için “büyük âlim” derler. Galen için “faziletli”

derler. Bu realiteyi, maalesef bilimler tarihi bilmiyor. Ben bunu kitaplarımda mütemadiyen ileri sürüyorum. Yine Avrupa'da, Latin dünyasında 18. yüzyıla kadar kaynak verme mefhumu yok. Müslümanlardan tercüme ettikleri birçok kitabın üzerlerine çoğu zaman kendi isimlerini koyuyorlar. Bütün bunlar bilinmiyor maalesef. Müslümanlar da bu haklarını müdafaadan aciz vaziyetteler. Onlar da bu gerçeği bilmiyorlar çünkü. Mesela, Galen'in kendi adıyla göze dair bir kitabı vardı Avrupa'da. 1928 senesine kadar bu kitap onun zannedilirdi. Julius Hirschberg adlı Yahudi kökenli bir Alman bilgini bunun Huneyn bin İshak'ın kitabının tercümesi olduğunu keşfetti. Hirschberg İslam'da, göz tıbbının, 10. yüzyılda Avrupa'daki 18. yüzyıl düzeyinde olduğunu göstermişti. Yine, İbn Sina'nın taşa dair bir kitabı, 20. yüzyıla kadar Aristo adı altında tedavüldeydi. Bir başka bilgin de bunu keşfetti. Anlatabiliyor muyum? Yani muhtelif şartlar, muhtelif kültür merkezlerini zamanın şartlarına uygun bir şekilde hareket etmeye, çalışmaya zorluyor. Müslümanların, aldıkları kaynakları belirtmek hususunda hadis ilminin büyük tesiri var. Ben çok zaman kendi kendime Aristoteles'le, Cabir İbn Hayyan'ı mukayese etmek istedim. Başkalarını da... En sonunda, "bırak" dedim, "bunun altından çıkamazsın". Mesela Bîrûnî'yle Avrupalı âlimlerden kimi mukayese edebilirim? Kendimi çok zorladım ama hiç kimseyi bulamadım. Avrupa'da büyük âlimler var ama Müslüman âlimlerin çalışma tarzları başka, onların çalışma tarzları başka. Bîrûnî çok daha tedbirli ve çok derin çalışan bir insan. Avrupalılarda, kusura bakmayın ama biraz atılganlık var. Bu kelimeyi söyleyeyim mi bilmiyorum ama biraz şarlatanlık var. Hepsinde değil tabii ki ama bu durum var. Mesela Kepler'le, İbnü'l-Heysem'i mukayese etmek istesem... İbnü'l-Heysem çok derin çalışan bir insan. Kendisinde tekâmül duygusu ve tekâmül kanunu fikri çok derin olan bir insan. Çok uzun yürüttüğü çalışmalarından

sonra yeni bir fikri ortaya atma çabasında bir insan. Kepler ise daha aceleci, daha çok gösterişçi! Yani böylesi farklar gözüme çarpıyor. Ama Kepler'e de hürmetim var, İbnü'l-Heysem'e de. Latin dünyası, Avrupa dünyası farklı tipler ortaya çıkartıyor. Müslüman dünyası ise daha başka tipler... Mesela İbn Sina'yla, Bîrûnî'yi mukayese edersek İbn Sina çok akıllı bir adam, çok daha süratli hükümler veren adam. Bîrûnî daha çok olaylara derinlemesine bakan bir insan. İkisi de dahi ama ayrı ayrı tipler.

Bîrûnî Müthiş Bir Âlim!

Bîrûnî hakkında bir şey söylemek istiyorum. Büyük coğrafyacı, büyük tarihçi, medeniyet tarihçisi. Bîrûnî küresel trigonometriyi hocalarının buluşlarına dayanarak bir bilim dalı olarak kuran adam. Boylam derecesini ölçmek çok zor bir şeydir. Yunanlılar sadece ay tutulmasına göre bu ölçümü yapıyorlardı ve ölçümleri 10 dereceye kadar hatalı sonuçlar veriyordu. Sonra 10. ve 11. yüzyıldan itibaren Müslümanlar buna yeni metotlar getirdiler. Bu metotlardan bir tanesini getiren de Bîrûnî'dir. Ne yaptı Bîrûnî? İşe Gazne'den başladı. Evvela 2.5 metre çapında yarım bir yer küresi yaptı. Bulduğu neticeleri üzerine kaydediyordu. Önce Gazne'nin enlem boylam derecelerini ölçüyor, O küreyi ve bütün malzemelerini develere yükleyerek öbür şehre gidiyordu. Giderken yolu arşın arşın ölçüyordu. Gittiği şehrin de enlem derecelerini ölçüyor ve orada bir küresel üçgen oluşturuyordu. Böylece neredeyse 5 bin km'lik yolu katırla ve belki de deveyle giderek ölçüm ve gözlem yaptı. İki yıl sonra 60 yerin boylam derecelerini bize bıraktı. Bilimler tarihinde böyle meşakkatli bir çalışma tanımıyorum. Gerçekten muhteşem bir şey... İnşallah bu yolun şemasını, açılacak müzede göreceksiniz.

Turan: Hocam, kitaplarınızı Almanca yazıyorsunuz ve sonra başka dillere çevriliyor.

Sezgin: Şunu söyleyeyim. İngilizceye biz çevirdik. Acı bir hatıra var. Adını şimdi hatırlamadığım Amerikalı bir bilgin bana bir mektup yazdı ve dedi ki: "Ben sizin kitabınızı ücretsiz olarak İngilizceye çevirmek istiyorum." Ben de o zaman tecrübesizdim, adama dedim ki: "Bunun müsaadesi benim elimde değil, yayıncı kuruluştan almam lâzım." Yayınevi, "Almanca baskısı satılmadan İngilizceye tercüme edilmesini istemiyoruz" diye bana cevap yolladı. Ben de adamcağıza yayıncı kuruluşun kabul etmediğini yazdım. 1985 yılıydı, o zaman enstitüyü de kurmuştum, kendimi daha müstakil hissettim. O Amerikalı adamcağıza tekrar döndüm, "Lütfen tercümeye başlayınız!" dedim. Adamcağız tercümeye başladıktan 6 ay sonra bana bir mektup yazdı. Çok hazin bir mektuptu, kansere yakalanmış, belki 20 günlük ömrünün kaldığını yazıyordu... Bu kitabı tercüme edemeyişinin ıstırabını çektiğini söyledi. Bu nedenle İngilizce tercümesi olmadı. Biz son 3 cildini enstitümüz tarafından tercüme ettik. Onun haricinde Farsçaya tercüme ediliyor. Şu anda 6. cildi tercüme edildi. Arapça tercümesinden Urducaya da tercüme ediliyor. "Almancasından tercüme edin" diyorum ama beni dinlemiyorlar.

Dinlenmeye Zamanımız Yok!

Turan: Gençlere, üniversitede okuyanlara, bilim çalışanlara neler söylemek istersiniz?

Sezgin: Bundan 20-25 sene evvel Kuveyt Üniversitesi'nde bir konferans vermiştim. O zaman kitabımın 6. cildi çıkmıştı. Bir genç kalktı bana dedi ki: "Siz bu zor kitabı yazıyorsunuz, bize neler tavsiye ediyorsunuz?" Ben de ona Arapça dedim ki: "Gerçek bir züht. Yani dünyanın nimetlerinden feragat edebilmek! Ben belki daha iyi şartlarda yaşayabilirdim, ama otuz yıldan beri evden çıkarken çantama sadece küçük bir ekmek parçası koyarak gidiyorum enstitüme. Enstitüye geldiğimde dolabımdan ufak bir peynir parçası veya bir yağsız reçel çıkarır, onunla öğle yemeğini hallederim. Yani 10 dakikayı geçmiyor benim öğle yemeğim. İkincisi ise 'sabrun cemil...'Tatlı sabır..." Bunu hatırlarım daima. Ondan birkaç sene sonra Riyad'a gittim. Televizyoncular geldi, benimle konuşurken "Bize ne tavsiye edersiniz" diye sordular. Onlara Arapça dedim ki: "Allah korkusu"nu, "Allah'ın bütün hareketlerimizi kontrol altında tuttuğunu bilme şuurunu tavsiye ederim" dedim. Bir de, "masa başında oturmanızı ve okumanızı tavsiye ediyorum. Ancak masa başında otururken de aklınız Oxford Caddesi'nde, Champs-Elysees veyahut da Kahire'nin Süleyman Paşa Caddesi'nde dolaşmakta olmasın! Aklınızla, bedeninizle masanın başında oturup okumanızı tavsiye ediyorum" dedim.

Müslümanlar bugün hayatlarını uçaklarda, trenlerde, otomobillerde gezmekle geçiriyorlar. Oysa onların, düşünmeleri ve düşünüp fikirlerini geliştirmeleri gerekir. Biraz feragat etmesini

bilmek lâzım, buna ek olarak bir şey daha söyleyeyim: Ben bu kitapları yazarken bazen yorulduğum oluyor masa başında. Ara sıra biraz dinlenmek istiyorum. Sonra hemen aklıma şu geliyor: Vakit geçiyor vakit! Zaman geçiyor! “Kendine nasıl zaman tanıyabilirsin!” diye kendime kızarım. Sonra hemen dinlenmeyi bırakır, kendimi yazmaya zorlarım. Yani okuyan, yazan, düşünen bir millet olmalıyız. Bu işler de asla dilsiz olmaz. Bizim Türklerde dile karşı bir korku var, bu korkuyu yıkmak lâzım. O da tabii dilbilgisi bilmemekten kaynaklanıyor. Çünkü bugün milyonlarca insan yazıyor, okuyor; onların ulaştıkları neticeleri ancak dilbilgisiyle kavrayabiliriz. Ben dilleri, yazılanları okumak için öğreniyorum. Bir dili, o dille yazılan kitabı okuyabilecek seviyeye getirdiğim zaman onu öğrenmeyi bırakıyorum. Yani ben linguist değilim. Ben, dilleri sadece bir vasıta olarak kabul ediyorum. Türklere sesleniyorum: Dil korkusundan kendilerini kurtarsınlar ve hemen gramere sarılsınlar!

Turan: Kitabınızın 13. cildi çıktı, 14. cildi de çıkacak. Bundan sonrası için kitapla İlgili projeniz nedir hocam?

Sezgin: Daha yazılmış olarak 2 edebiyat cildi var. Bunları 22 yıl evvel yazdım, fakat coğrafyaya başlayınca onları bırakmıştım. Şimdi 14. cilt basılırsa ben o bitiremediklerimi bitirmeye çalışacağım. Ondan sonra, ömrüm bu işe devam etmeye kâfi gelir mi bilmiyorum ama ilk hedefim o edebiyat ciltlerini bitirmek.

Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi

Turan: Geçtiğimiz günlerde İstanbul çok önemli tarihi bir olaya tanıklık etti. Uzun bir çalışmanın ardından “İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi” İstanbul’da Gülhane Parkı içinde Has Ahırlar

Binası’nda açıldı. Açılışını Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, bakanlar ve çok sayıda davetli birlikte yaptı. Bu müzenin açılması bilim tarihi açısından son derece önemli! Çünkü özellikle Müslüman bilim adamlarının bilim tarihine katkısını çok somut bir şekilde ortaya koyan bir müze. Kuşkusuz bu müzenin kurulmasında en büyük emeği geçen kişi ise hepimizin çok yakinen tanıdığı Prof. Dr. Fuat Sezgin hocamız. Öncelikle, “Müze hayırlı olsun” diyoruz. Müzenin hazırlık sürecinde Frankfurt-İstanbul arasında sürekli gidip geldiniz... Gerçekten çok büyük emekler sarf ettiniz. Sonunda Müze açıldı, neler hissediyorsunuz şu anda, duygu ve düşüncelerinizi alsak?

Sezgin: Evvela, Allah’a hamdediyorum. Bu açılış safhası gerçekleşti ve milletimiz başta olmak üzere insanlık, İstanbul gibi enternasyonal bir şehirde böyle bir müzeye kavuştu. Bu müzenin İstanbul’da açılmasıyla, evvela Türklerin kendi medeniyetlerine karşı yanlış görüşlerinin ve bilgisizliklerinin değişeceğine inanıyorum. Bu benim ilk hedefim. Onun ötesinde İstanbul milyonlarca turistin gezdiği, ziyaret ettiği bir şehir. İslam medeniyetinin ne kadar yüksek bir medeniyet olduğunu, bilimler tarihinde ne büyük bir yer işgal ettiğini milyonlarca turist İstanbul’da kurulan bu müze sayesinde görecek. Biliyorsunuz bu müzedeki eserler, Frankfurt Üniversitesi’nde benim 26 yıl evvel hazırlamaya başladığım müzede yer alan eserlerin kopyası olarak geliyor. Burada gösterdiğimiz aletlerin birkaçı şurada burada kalmış aletlerin modelleridir. Ama % 95’i bugüne kadar gelememiş, kaybolmuş sadece tarifleri kitaplarda bulunmuş aletlerden ibaret. Bu aletleri ortaya çıkarmaya 25 sene evvel başladığım zaman ben de bilmiyordum. Başladığım zaman ancak beş-on aleti ortaya çıkarabileceğimi zannediyordum. Zamanla iş gelişti, ortaya çıkardığımız aletlerin sayısı 800’e kadar çıktı, hatta geçti. Bu benim

için ulaşılmaz bir rüyaydı. Son senelerde ise bu aletlerin birer eşini Türkiye'ye nakletme arzusu ortaya çıktı. Ama bu arzuyu nasıl gerçekleştirebilirdim ki? Büyük bir şükranla, tekraren zikretmek istiyorum ki bir dostumla birlikte Gülhane Parkı'nda tesadüfen gördüğüm bu bina, rüyamın gerçekleşebileceğine beni inandırdı. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş Bey geldi, ziyaret etti ve bu binayı bize vereceğini söyledi. Ondan sonra biz bu işin gereklerini yerine getirmeye başladık. Şu kadarını söyleyeyim ki başta Sayın Başbakan olmak üzere Türk hükümeti bize buranın müze olması için büyük kolaylıklar gösterdi. Aletlerin büyük bir kısmını bizim enstitümüz hediye etti. %20'sini de devletin finansmanıyla sağladık. Bir de tabii binanın onarımı hususunda masraflar oldu. Bütün bunları devlet cömertçe karşıladı. Hamdolsun açılış 24 Mayıs'ta yapıldı ve büyük ilgi görmekte. Görüyorum ki Türklerin ve yabancı turistlerin hücum ettiği bir yer olmaya başlamış. Bunun için çok mesudum ve Allah'a hamdediyorum. Tabii ki bazı eksikler var, olacaktır da. Fakat yapılmaması gereken bazı önemli hatalar da var. Bu hata, zorbalıkla yapılan bir hata. Mesela, objelerin anlatımı 5 dilde hazırlanmıştı, ben İstanbul'dan ayrıldığımda bunlar tek dile çevriliyor. Neden bu değişiklik, anlayamadım, bunu soracağım. Yani belki siz aynı heyecanı duyamazsınız ama ben, bu işin hazırlayıcısı, bu işe 25 yılını vermiş bir insan olarak onlara ayrı bir değer veriyorum. Bu müze sadece aletler müzesi değil. Bu müze İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi. Burada sıralanmış aletler var. Yanlış olanları düzeltilebilir. Bilim değeri olan nice unsurlar var. Onun için 200 civarı, 5 dilde büyük levhalar hazırladık. Mesela Bîrûnî bilimler tarihinde ne ifade ediyor? İbn Sina ne ifade ediyor? Şu aletin bilimler tarihindeki yeri nedir? Müslümanlardan evvel var mıydı? Müslümanlar ne zaman icat ettiler? Yani bütün bunları anlatan levhalar var. Bu müzeyi

Türkler için ve diğer insanlar için bir nevi canlı tarih haline getirmek istiyorum.

Turan: Hocam, müzede kaç obje var şu anda ve ilerde kaç tane olması bekleniyor?

Sezgin: Bundan 1 sene evvel 141 alet gelmişti. Bu, Kuala Lumpur'a sergi için gönderdiğimiz aletlerin sayısıydı. Biz bunu 500'e kadar çıkarttık. Bu sayı artacaktır. Tabii 500 tane alet de az bir sayı değil.

Turan: "Zamanla bunların arttırılması planı var" diyorsunuz. Hocam, "müzedeki objelerin sayısı 800 kadar olacak" diye bir rakam vermiştiniz hatırladığım kadarıyla...

Sezgin: Kitapları, yazmaları okuyup yeni aletleri keşfedince, onları modellere çevirirken eskiden kendi Enstitüme has bir alet yapıyordum. Şimdi artık iki nüsha yapacağım. Ve bu ikinci nüshayı İstanbul'a göndereceğim. Şu anda enstitümüzde 7-8 tane alet yapılıyor. Son bir sene içerisinde keşfettiğim aletler bunlar. Bir nüshası Enstitüye, bir nüshası da İstanbul'a...

Objelerin Hikâyesi

Turan: Aletlerin yapım süreci nasıl işliyor? Müzede gördüğümüz bir usturlap, küçük bir alet gibi duruyor karşımızda. Bir usturlabın yapım süreci nasıl işliyor? Taklitleri de oluyor mu?

Sezgin: Bazı aletler çeşitli müzelerde kalmış. Mesela Oxford'da var, British Museum'da var, bir de Paris'te var. Dünyada 3 bin kadar usturlabın varlığı bize ulaşmış vaziyette. Bunların bir kısmı çok değerlidir, bir kısmı da o kadar değerli değil. Biz kataloglara

dayanarak, bu müzeleri ziyaret ederek, bunların en değerlilerini, aşağı yukarı 30 tanesini enstitümüzde topladık, yaptık. Bu bakımdan bizim enstitümüzün koleksiyonu ki şimdi bunun bir nüshası da İstanbul'da, dünyada en kıymetli koleksiyon. Mesela Oxford'da birkaç tane, British Museum'da bir kaç tane var. Ama şimdi İstanbul'da bunların hepsi var. Bu bakımdan çok değerli. Şimdi bir usturlabın nasıl yapıldığını anlatayım... Konunun daha iyi anlaşılması için biraz geriye doğru gideyim, ilk usturlabı taklit etmeye çalışan Wiedermann adlı bir Alman bilginiydi. Berlin'de bulunan bir usturlabı taklit etmeye çalıştı. Hâlbuki usturlap dediğimiz zaman onları yüzde yüz taklit edeceksiniz. Üzerindeki çizgileri maden üzerine aktaracaksınız.

Bu aleti açtığınız zaman içinde 8-9 tane levha vardır. Mesela bu levhalardan bir tanesi İstanbul için geçerlidir, diğer levha Bağdat için. Eğer siz İstanbul'da çalışıyorsanız onu üst tarafa geçireceksiniz. Gökteki bütün astronomik fenomenler, yıldızların doğuşları, batışları sabit yıldızların yerleri onlara nakledilmiştir. Eğer bunun taklidini yapacaksanız, işte bu bütün unsurları yüzde yüz taklit etmek durumundasınız. Ancak bu o kadar da mümkün değildir.

Müslümanlar bunu elle yapıyorlardı ve çok da başarılıydılar. Yazıyı da Arapça yazıyorlardı. Alfred Wiedermann bunu yaptırmak istediği zaman münakaşa çıkıyor. Çünkü Wiedermann, Arapça kelimelerin modele nakledilmesini istiyor. Usta: "Bunu nakletmek çok zor ve masraflı olur" diyor. Yapılan modeli gördüm, büyük bir hürmet duydum adama. Sonuçta o adam bizim selefimizdi. Üstelik İslami Bilimler Tarihinin tanıtılmasında çok katkısı oldu. Ancak her şeye rağmen o zamanın tekniğiyle onu yapmaya muvaffak olamadılar. Çünkü o zamanlar çizgileri kimyevi madde yardımıyla maden üzerine nakletme tekniği bilinmiyordu. Biz bu teknikle

yapıyorduk. Ama güzel olmuyordu. Ben 25 senelik çalışmadan sonra Kahire'de adeta bir ekol kurmuş oldum. Bu adamlar o kadar güzel yapıyorlar ki 1000 sene önce Müslümanlar nasıl yapmışlarsa bu aletleri, Mısırlılar o güzellikte yapıyorlar. Bizim enstitümüzdeki aletleri kimyevi sistemle yapmıştık. Oradaki aletler buraya getirdiklerimiz kadar güzel değil. Onları da değiştireceğim. Ama İstanbul için bütün bunları elle yaptırdım.

Turan: Yani biz müzeye gittiğimiz zaman normalde bir obje görüyoruz, ama bunun arkasında müthiş bir çalışma var. Yani objelerin hiçbiri basit değil. Çok büyük bir bilgi birikiminin yanı sıra büyük bir emeğin, çabanın ürünü... Hocam her şeye rağmen bana çok güzel tepkiler ulaşıyor. Mesela öğrencileri orada görmek, okulların müzeye ziyaret planları yaptığını duymak, bütün bunlar çok güzel şeyler. Elbette sizin kadar heyecan duymamız mümkün değil ama biz de aynı şekilde heyecanlanıyoruz.

Sezgin: Evet. Dün müzedeydim ve biri geldi, "ben Ankara'dan geldim bunları görmeye" dedi. Bu bana çok büyük bir sevinç verdi. Gülhane Parkı'ndan çıkarken insanların birbirlerine, "Fuat Hocayı gördük" dediklerini duymuş bir dostum. Tabii ben fani bir insanım. Bunlar için çok çabaladım, çok yordum kendimi. Ama bütün bunları görünce bunlar bana çok büyük sevinç veriyor.

Turan: Müzenin açılışında çok önemli bir konuşma yaptınız. Konuşmanızda diyorsunuz ki: "7. yüzyılın ilk yarısında Yunanlıların elinde çok yüksek düzeye ulaşmış bilimlerin Doğu Akdeniz havzalarında ve Sasaniler İran'ında ağır adımlarla çok küçük mesafeler geriye bırakmakta olduğu bir sırada, İslam bu kültür merkezlerini içine alan bir kudret olarak tarih sahnesine çıktı." Yani Müslümanların bilim tarihinde bir tarih sahnesine çıkışları var. Bu tarih sahnesine çıkış nasıl oldu hocam?

Sezgin: 20 dakikalık bir konuşmaydı. Bir konferans metninden daha az olması lâzımdı. Orada güneşin altında oturan dinleyicileri de göz önüne almam lâzımdı. Konuşacak tek insan ben değildim, onun için kısa tutmak lâzımdı. Öbür taraftan da çok şey söylemek lâzımdı, böylesi bir zorluk içerisindeydim. Ben milletime bir şeyler vermeye çalıştım.

Şunu söyleyeyim; Ben bunu 30 sene evvel yazamazdım. Bu 50-55 senenin birikimimin bana bıraktığı bilgilerin bir kısmı. Ben 55 yıldan beri İslami Bilimler tarihiyle uğraşıyorum. Ve sürekli bir şeyler öğreniyorum ve insan hayatında sürekli öğrenmek çok mühimdir. Mesela bir işe başladıktan bir hafta sonra, insanın kendi kendisine sorması lâzım "Bu hafta ben bir şey öğrendim mi?" diye. Bazen seyahatlerde olduğum zaman o hafta hiçbir şey öğrenemedim gibi gelir bana! Evet... Aşağı yukarı her gün bu soruyu kendime soruyorum. Her gün alıştığım için, her gün soruyorum. Zaten çalışmadığım zaman, sormama lüzum yok. Bazen müspet bir cevap gelmiyor. Çünkü yeni bir şey öğrenmek de kolay değil. Ama buna rağmen zaman birikimi de mühim. Çünkü bir ay sonra bakıyorsunuz ve önceye göre bir fark var. Bu mühim bir şey. Şimdi düşününüz; siz bir dinin mensubusunuz ve o dinin peygamberi ne diyor: "İki günü birbirine eşit olan insan zarardadır." Bunu Müslümanlar kâfi derecede göz önüne almadılar. İnsanların dikkatini buna çekmediler. Demek ki İslam dini sizden her gün yeni bir şey istiyor. Yani bu soruyu her Müslüman'ın kendisine sorması lâzım. Nasıl ki bir tüccar, "Bugün kazancım ne oldu?" diye her gün kendisine sorarsa bizim gibi bilimle uğraşanlar, hayır yapmak isteyen insanlar da kendine her zaman "Bugün ne öğrendin bugün yeni bir hayır işledin mi?" diye sormalıdır.

Müslüman Bilim Adamlarının Tarih Sahnesine Çıkışı

Müslümanlık Araplarla başladı. İlk Müslümanlar Araplar idi. Bunlar matematikte ne yapıyorlardı? Matematik parmak hesabıyla yapılıyordu. Zihinlerinde iki iki daha dört eder diyerek zorla hesaplıyorlardı. Hicretin 2. yüzyılında Hintlilerden sıfırı aldılar ve 2. yüzyılın sonuna doğru cebiri müstakil bir bilim dalı olarak kurdular. Böylece ilerlediler. Tabii Müslümanların hepsi Arap değildi. Sonra ne oldu? Şam'ı zapt ettiler, arkasından da Şam'daki Hıristiyanlar Müslüman oldu. Müslüman olmayanlar da İslam cemiyetinin bir parçası oluyor, toplumda iyi muamele, hürmet görüyorlardı. Halifeler onlara değer veriyordu. Bunlar kendi bilgilerini Arapçaya taşıdılar. Mesela bir prens olan Halid İbn Yezid, Mariyanus adlı bir Yunanlıdan İskenderiye şehrinde kimyayı öğreniyor. İlk öğrenilen şeyler basit ancak bu adam Hicri 80 yıllarında kimyaya dair eserleri tercüme ediyor. Sonra Hicri 180 yıllarına doğru Müslümanlar tecrübî (deneysel) kimyayı kuruyorlar. İşte buradaki tekâmül müthiş!

Öbür sahalarda da öyle... Arapların güzel bir dilleri vardı. Güzel şiirler yazıyorlardı, ama gramerleri yoktu. 2. yüzyılın ortalarında ise bakıyorsunuz, grameri bırakın, gramerin felsefesini yazıyorlar. Müthiş bir gelişme. Konuşmalarımda daima bir oryantalistin talebesi olduğumu iftiharla, şükranla söylüyorum. Hâlbuki büyük oryantalistler bile bu büyük medeniyeti, bu büyük bilimler tarihini her bakımdan tam manasıyla değerlendiremediler. Kimyada, matematikte birçok şeyi buldular ama mesela "Müslümanların tarih bilimindeki yeri nedir?" sorusunu kimse sormadı. Mesela "gramer sahasında Müslümanların yeri nedir?" Bütün bunlar cevapsız. Müslümanların gramer sahasında tarihteki yerini bulmak istediğimiz

zaman ki gramer daha zordur matematik ve astronomiye nispetle, gramerin tarihini bilmiyoruz. Çünkü dünyada gramer tarihi diye bir şey yoktur. Bu sualler sorulmamış ve cevaplandırılmamıştır. .. Hâlbuki İslam bilim tarihinde muazzam bir gelişme olmuştur. Büyük oryantalistler bile bu muazzam gelişmenin bir kısmını tam anlayamadılar. Şunu söylemeliyim size: Biz çok büyük bir medeniyetin karşısındayız, çok büyük bir bilimler tarihinin karşısındayız. Bunu yavaş yavaş ve kazıyarak anlamaya çalışacağız. Bu da birkaç yüzyıl sürecek. Avrupalılar buna çalışıyorlar. Ama Müslümanların da buna katkı yapmaları lâzım. Maalesef bugünkü halleriyle Müslümanlar bunu yerine getirecek vaziyette henüz değiller.

İslam Bilimlerinin Prensipleri

Turan: Müze açılışındaki konuşmanızın bir bölümünde diyorsunuz ki: "Ben şahsen yıllar boyunca İslam bilimler safhasının kendine has prensipleri olarak şunlara ulaşabildiğimi sanıyorum". Ve bu prensiplerden 7 tanesini zikrediyorsunuz. Tabii bunların her birinde ne demek istediğinizi biraz açıklamanız gerekiyor diye düşünüyorum. Mesela birincisi diyorsunuz; "Adil tenkit prensibi..." Ne demek hocam bu?

Sezgin: Diyorum ki: "Büyük medeniyetlerin kültür dünyalarının kendine has karakterleri bugüne kadar ortaya çıkarılmış değildir." Benim çalışmalarımdan edindiğim intibalara göre, "İslam bilimlerinin, İslam medeniyetinin kendine has karakterleridir bunlar." Evet, "adil tenkit prensibi..." Bu konu bugüne kadar ele alınmış değildir. Bunu ilk defa ben ileri sürüyorum. Belki de yanlıştır ama bu benim fikrim. Latin dünyasına baktığınızda, kaynağa işaret etmek,

kim kimden almış bu türden bir mefhum orada da yok. Başkalarının malını bir başkasına mal etmek Latinlerde normal çalışma tarzı bir şey. Ama Müslüman dünyasında öyle değildi. Müslüman dünyasında başka bir alma verme vardı. Müslümanlarda bir “adil tenkit” var.

Latin dünyasında böyle bir şey yok. Avrupa’da 16. yüzyılda literatürde müthiş bir küfürbazlık başlıyor: “O sersem adam”, “O hiçbir şey bilmez adam” gibi tenkitler var. Bu tenkit değildir, küfürbazlıktır. Bunu İslam dünyasında bulamazsınız. İslam dünyasında hakikaten “tenkit ahlakı” vardı. Bunun kaynağı nedir diye baktığım zaman Allah korkusunun tesiri olduğunu görüyorum. “İnsaf mefhumu”, “adil olma mefhumu” var. Yani Müslümanlar öyle gelişi güzel “bu hırsızdır, benden aşırdı” diyemiyorlar. Bunu yıllarca, binlerce kitaba bakarak takip ettim ve hep aynı şeyi gördüm: Müslümanlar çok ihtiyatlı tenkit ediyorlar. Birkaç tane örnek vereyim. Ebû Nasr İbn Irak isimli, miladi 10. yüzyılda yaşamış çok büyük bir astronomi ve matematik âlimi var. Bu adam, kendinden 20-30 sene evvel yaşamış Ebû Cafer’i tenkit ediyor ve “O, Apollonius’u şiddetli dille tenkit ediyor ona haksızlık ediyor” diyor. Aslında tenkidi hiç de şiddetli değil. Siz Avrupa literatüründe böyle bir şey bulamazsınız.

Mesela 12. yüzyılda yaşamış İbn as-Salâh adındaki biri, Müslüman matematikçilerin kitaplarını tenkit ediyor. Müslüman matematikçilerin Yunanlıları tenkitlerinde ne dereceye kadar insaflı davrandıklarını ele alıyor ve Yunanlıları insaflı bir şekilde müdafaa ediyor. “Burada ileri gittiler” diyebiliyor. Siz böyle bir şeyi 21. yüzyılda dahi Avrupa’da bulamazsınız. Ben hakikaten böyle bir medeniyete mensup olmanın gururunu taşıyorum. Ben bunları aradım, gördüm ve bende bu gurur hâsıl oldu: Tenkitin ahlak prensibi. İşte ben bunu gördüm Müslümanlarda.

Turan: Yine hocam, bu prensibin hemen ardından başkaca prensipler zikrediyorsunuz; “Vazıh bir tekâmül kanunu düşüncesi...”, “Kaynak zikretmede diğer kültür dünyalarında olduğundan daha fazla gösterilen gayret”. Hocam ikisi de çok önemli.

Sezgin: Bu “Tekâmül kanunu” çok mühim. Bakın size bir hadisten bahsettim: “İki günü birbirine denk olan zarardadır” şeklinde. “Tekâmül kanunu” işte bu! Böyle bir anlayışı öngören dinle başlayan bir medeniyet, tabii ki bu hususta takip edilmesi gereken yolu da döşüyor. İslam âlimlerinin “tekâmül kanunu”nu veciz şekilde gösteren sözleri vardır. Mesela, İbn Rüşd diyor ki: “Biz bugün birçok şeyi bilemiyoruz. Ama bu demek değildir ki böyle kalacak. Gelecekte yeni imkânlar ortaya çıkacak ve bizim çözemediğimiz problemler çözüme kavuşacaktır.” Başka misaller de vardır. Müzeye bu sözlerden bazılarını asacağım. İnşallah benim çağdaşlarım ve benden sonraki nesiller binlerce misal bulup “İslam’da tekâmül kanunu” diye bir kitap neşrederler. Ben bu hususta çok az şey biliyorum ama varlığına inancım çok kuvvetli.

İbn Sina’nın Kitabı Aristo’nun Adıyla Yayınlandı!

Turan: Yani “İslam dünyasında kaynak zikretme hususunda diğer kültür dünyalarında olduğundan daha fazla özen söz konusu” diyorsunuz.

Sezgin: Bu benim hususi fikrim. Bu hususta bir şey yazılmış değil. Yazılmışsa da tamamen tersi görüşler vardır. Umumiyetle derler ki: “Müslümanlar kaynak vermezler.” Bu tamamıyla yanlış. Kaynak veren tek kültür dünyası İslam kültür dünyasıdır.

Avrupalılarda kaynak verme mefhumu yoktu. Yunanlılarda çok azdı ama Avrupalılarda tamamıyla silindi. Hatta tam aksi de var. Mesela, 11. yüzyılın sonuna doğru İtalya'da 25 tane çok mühim Arapça tıp kitabını tercüme ediyorlar ve bunların 25'ini de ya kendilerine ya da Yunanlılara nispet ediyorlar! İbn Sina'nın taşlara dair kitabını Aristo'ya mal etmeleri gibi. Yine Huneyn bin İshak'ın kitabını Galen'e nispet ediyorlar. Bu tip çokça misal var. Müslümanlar ise kaynak veriyorlar. Bir de şunu anlamadılar... Mesela, Taberi Tefsiri'ni aldığınız zaman orada kaynak şu şekilde gösterilir: "Filan filana, o da filana, o da bana söyledi ki" şeklinde olur. Modern insanlar ise Taberi'nin bu şekilde zikredişini, sözlü rivayetler zannediyorlar, yanılıyorlar. Hâlbuki bunlar kaynakların dipnotlarıdır. Maalesef büyük oryantalistler bile bunu anlayamadılar. Bugün Müslümanların vazifesi, mübalağa katmayarak, metotlu bir şekilde çalışarak bu realiteleri göstermektir. Yani bir taraftan matematikte, astronomide, tabii bilimlerde Müslümanların ne kadar ileri gittiklerini gösterirken diğer taraftan da akli ilimlerdeki, rivayet ilimlerindeki yerlerini göstermeleri lâzım. Mesela hakikaten "İslam tarihçiliğinin dünya tarih bilimindeki yeri nedir?" suali sorulmuş değildir bugüne kadar. Ve bugünün şartları içinde cevabı da verilemez.

Turan: İslam dünyasında, başka yerden nakledilen bilginin kaynağını zikretme geleneği varken, Batı dünyası bilginin kaynağını neden göstermiyor? Üstelik Müslümanlara ait eserleri Batılı isimleri yazarak yayınlıyorlar diyorsunuz. Bunu neye bağlıyorsunuz?

Sezgin: Muhtelif sebepler var. İslam bilim ve kültür dünyasında bilim tabii bir şekilde başladı. Kör dövüşü şeklinde başlamadı. Müslümanlar ecnebi hocalardan öğrendiler, onlarla birlikte çalıştılar, komplekse kapılmadılar, aşağılık duygusu hissetmediler. Bu çok mühim... Yani Müslümanlarda aşağılık duygusu yoktu! Bilgiyi Aristo'dan alınca Aristo'yu düşman görmediler. Ondan "Büyük üstat"

diye bahsettiler. Bu tavır bilimin yolunu açtı. Avrupalılarda bu yol açık değildi. Avrupalılar Yunanlıların kitaplarının bazılarını daha M.S. 6. yüzyılda çevirdiler. Ama onların muhitleri, Yunanlıların kitaplarının yeni bir devir açmasına imkân vermedi. Ancak ilimler onlara İslam dünyasından geldikten sonra, yani 500 senelik bir devirden sonra yeni bir merhale başlayabildi. Ben bunu mübalağa ederek değil, inandığım için söylüyorum. Ama daha bu husustaki hükümlerin kabul edilmesi, katiyet kazanması için belki birkaç yüzyıl beklemek gerekiyor.

Turan: Peki hocam, bir sonraki tespit ettiğiniz prensip ise şu: Bilim tarihi yazarlığının 10. yüzyıldan itibaren ortaya çıkışı ve gelişmesi. Bunun anlamı nedir hocam?

Sezgin: Bu fikir ilk defa bu fakir tarafından ileri sürüldü. Daha önce ele alınmış bir konu değil. Soru şu: “Bilimler tarihi ne zaman başladı?” Bilimler tarihiyle daha nice uğraşanlar vardı. Mesela Yuhannes Filoponus adında bir Yunanlı 6. yüzyılda tıp tarihi hakkında bir şeyler yazdı. Ama çok fakirce şeyler. Tabii bu çabayı yine de takdirle karşılamak lâzım. Müslümanlarda ise 9. yüzyılda bazı gayretler oldu. Tam bir bilimler tarihi denen ilk kitap İbnü’n-Nedîm’in *el-Fihrist’idir.* Bu kitap tam manasıyla bir bilimler tarihi kitabıdır. Bu adamcağız kitabında sadece Müslümanlardan değil Araplardan, Yunanlılardan, Babillilerden, Hintlilerden hatta Çinlilerden bile bahsediyor. Ve bütün bunları bir objektivite ile anlatıyor. Yani Bilimler tarihinin kurucusu İbnü’n-Nedîm’dir. Şu kadarını söyleyeyim: Bir Alman hanım bilimler tarihçisi vardı. Artelt soyadını taşıyan bu tıp profesörü 13. yüzyılda yaşamış Müslüman bir tıp tarihçisine işaret ederek, “böyle bir tıp tarihini Avrupa ancak 19. asırda tanıyabildi” diyor. İbn Ebi Useybi diyor ki: “Karşınıza çeşitli iddialar çıkabilir, tıp şurada burada icat edildi diye. Buna sakın inanmayın. Her milletin kendine mahsus bir tıbbı vardır, kimse

kimseye tıp burada icat edildi diyemez. Tıp bütün insanlığın ortak malıdır.” Bunu 13. yüzyılda İbn Ebi Useybi söylüyor ve bir Alman tarihçisi naklediyor. Bu çok mühim. Avrupalılar bu gerçeği görünce tıp tarihinin İslam dünyasında çıktığını da görecekler.

Turan: Bir de hocam “tecrübe ile teori arasında denge kurma prensibi”nden bahsediyorsunuz...

Sezgin: Bu sadece benim fikrim değil. Bu hususta birçok Avrupalı âlim de yazılar yazdı. Ancak bu hususta en veciz neticelere varan âlim Wiedemann’dır. Ondan sonra benim arkadaşım Matthias Schramm, İbnul-Heysem’in, tecrübenin en veciz tarifini yaptığını ortaya koydu. Birçok âlime göre Müslümanlarda bir tecrübe, bir de teori var. Müslümanlara göre ne tecrübe ne de teori tek başına kâfidir. Tecrübe, eğer kendisinden evvel bir teori tarafından desteklenmiyorsa ilmi hiçbir neticeye ulaştıramaz. Bu sadece bir bocalama ve uğraşmadan ibaret kalır, ilmin konusu olamaz. Müslümanların böyle söylediğini Wiedemann ortaya koydu, Schramm aynı şeyi söyledi. Yani sadece benim fikrim değil. Ancak bütün Avrupalılar Müslümanların bu prensibi ortaya koyduğunu kabul etmezler. Avrupa’da ilimler tarihi okursanız, “bu prensibi 13. yüzyılda Paris’te yaşamış İngiliz âlimi Roger Bacon ortaya koydu” veya “16. yüzyıl İngiliz âlimlerinden Roger Bacon’ın metodudur bu” derler. Bu bir safsatadır. Çünkü Cabir İbn Hayyam ve İbnü’l-Heysem gibi Müslüman bilginlerde tecrübe, çalışılırken sistematik olarak daima faydalanılan bir vasıtadır. Yani tecrübeyi tesadüfen değil de sistematik olarak kullanacaksınız ve bir teori tarafından da desteklenmiş olacaktır. Bir de şunu söyleyeyim... Heinrich Schipperges adında bir Alman bilgini de İslam dünyasında uygulanan şu kuralı ortaya çıkardı: Farabi’de tahayyül mefhumu var. Buna göre teoriden evvel hayal etmek çok mühimdir. Önce hayalinizde geliştireceksiniz, ondan sonra teori ortaya çıkacak,

sonra da tecrübeyle desteklenecek. Bir de tecrübeyle teori arasında balans var ki Müslümanlar buna mizan diyorlar. Bunu bir kitapta şöyle tanımlarlar: "Tecrübeyle teori, bir atın üzerindeki heybe gibidir. Birbirine denk olması lâzım. Biri diğerinden ağır basarsa atın sırtından düşebilir." Böyle ifade ediyorlar.

Rasathane Yunanlılarda Yoktu!

Turan: Türkçede de yayınlanmış olan *İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi* adlı 5 ciltlik eserinizin birinci cildinde, Müslümanların kurduğu rasathanelerden bahsediyorsunuz. Özellikle Halife Me'mun döneminde kurulan rasathaneleri anlatırken bir başka prensibe işaret ediyorsunuz: "Uzun süreli gözetleme prensibi"

Sezgin: Evet bu uzun süreli gözlem Yunanlılarda yoktu. Çünkü Yunanlılarda rasathane yoktu. Yunanlılarda rasathane olmadığı, astronomi tarihçileri tarafından kabul edilen bir gerçek. İlk rasathane Halife Me'mun tarafından Bağdat'ta kuruldu, ardından 830 senelerinde Şam'da kuruldu. Bunlar uzun süreli rasathanelerdi. Çünkü uzun süreli rasat yapılmazsa gök fenomenlerini, değişmeleri tespit edemezsiniz. Mesela, güneşle yerkürenin arasında bir kısa bir de uzun mesafe var. Kısa mesafesinin en uzun noktasının yıllık yerinin değiştiğini Müslümanlar tespit ettiler ve bunu ölçtüler. Bu sözlerim gazetelere yanlış aktarılıyor. İnsanların yanlış bilgilendirilmesi doğru değil. Onun için bunu tashih edelim. "Müslümanlar gök küresiyle Güneş arasındaki mesafeyi bugünkü neticelere yakın bir neticeyle ölçtü" sözünü ben söyleyemem. Çünkü o devirde öyle bir şey yapamazlardı, o devir buna müsait değildi.

Müslümanların yaptıkları şuydu... Uzun süreli gözetleme sonunda böyle bir noktanın var olduğunu tespit etmişlerdi. Bunu Yunanlılar da biliyordu. Ve buna, *apogeum* (Yunanca), *eve* (Arapça) noktası deniyor. Müslümanlar işte bu *eve* noktasının değiştiğini tespit ettiler. *Eve* noktasının her yıl çok küçük bir çapta biraz ilerlediğini Yunanlılar bilmiyorlardı. İşte bu uzun süreli rasatların neticesinde Müslümanlar daha 9. yüzyılda, uzun zamanlı rasatlar ve rasathaneler içinde çalışan dakik aletlere dayanarak bu noktanın değiştiğini görebildiler.

Nasıl gördüler bu değişimi? Bir daireyi 360 derece kabul edecek olursak Yunanlılar ölçümlerini yaparken ancak bir daireyi 360'a bölebiliyorlardı. Müslümanlar ise bir de dakikayı 60'a bölüyorlardı. Böyle bir ölçümü tabii küçük bir dairede yapamazsınız. Onun için büyük bir daire gerekiyor. Büyük bir daire yapıp üzerinde matematiksel işlemler yapabilmek için ise geniş bir yer olması yani bir rasathane olması gerekiyordu.

Zamanı Dakikayla Ölçen İlk Saat

Evet... Müslümanlar rasatlarında dakikayı da 60'a böldüler. Bu astronomi tarihinde çok önemlidir, işte buna dayanarak bir dairenin çevresindeki en yüksek noktanın, senede 12,9 saniye hareket ettiğini tespit edebildiler. Bu çok müthiş bir şey. Bugünkü modern astronomiye göre bu, 11,6'dır. Yani ölçümlerinde bir saniye hata vardı. Ben bunu söyledim ve gazetelerin düzeltmesi gereken nokta da bu.

İslam Dünyasında Bilim

Turan: Hocam çok emek verdiğiniz "İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi" açıldı ve ziyaretçileri kabul ediyor. Müzenin açılışının üzerinden yaklaşık iki ay kadar süre geçti. Ne tür tepkiler aldınız? Sokaktaki insanın, bilim dünyasının, Avrupa'nın tepkisi...

Sezgin: Bir Alman hanımla İngilizce konuştum. Ona, müzeyi nasıl bulduğunu, neler gördüğünü sordum. Bana, "gözlerine inanamadığını" söyleyerek, "Biz, Müslümanların bu kadar ileri olduklarım bilmiyorduk" dedi. Sonra da o hanım bana şunu sordu: Peki Müslümanlar medeniyet tarihinde bu kadar ilerledilerse neden şimdi bu kadar gerideler?" Bu çok zor bir soruydu. Cevabı yok, demiyorum ama çok zor bir soru. Orada kadıncağıza bir şeyler söyledim. Bana inandığını söyledi. Müsaade ederseniz beni en fazla duygulandıran şeyi söyleyeyim. Bir gün Müzeye eşimle gittim. Eşim Alman bir şarkiyatçıdır. İslam ilimleriyle uğraşan Müslüman bir Alman. Benim bütün başarılarımda büyük payı olan birisidir. Çok üzüntülü günlerimde daima bana cesaret veren, yardım eden, bu müzenin kurulması için beni mütemadiyen teşvik eden insan odur. Türk halkı karşısında, ona olan şükran borcumu ifade etmeyi bir vazife addediyorum.

En Büyük Destekçim Eşim

Turan: Bir sıkıntınız olduğu zaman eşiniz sizi nasıl teşvik ediyor?

Sezgin: Sıkıntımın şartlarına bağlı... Son zamanlarda hanım benden şikâyet eder oldu. O benim milletime ne verdiğimi biliyor,

bunu en iyi bilen insan odur. Bana diyor ki: “Senin milletinin bazı şahısları seni üzüyorlar, senin kitap yazmana, çalışmana mani oluyorlar.” Ben de eşime, “Bu benim milletimin reaksiyonu değil, bazı şahısların yanlış hareketleri” diyorum. Burada anlaşıyoruz. Size başka bir şey anlatayım. Müzedeydik. İleri doğru yürüyordum. Eşim arkamdan bağırmaya başladı. “Fuat! Fuat! Gel seninle konuşmak istiyorlar!” “Benimle konuşmak isteyenin benim yanıma gelmesi lâzım” dedim. Alman eşimin benden bunu istemesini yadırgadım. 50 metre gitmem lâzımdı. “Bu küçük çocuklar senin elini öpmek istiyorlar” dedi. Orada 20 tane küçük çocuk vardı. Kızlar biraz geride kalmışlardı, çekingendiler biraz. Neyse erkek çocukları elimi öpmeye başladılar. Kızlara “elimi öpmüyor musunuz?” dedim, onlar da geldiler öptüler. Orada birlikte fotoğraf çektirdik. O an, hayatımda unutamadığım anlardan olacak. O, 15-20 kadar çocuğun o müzeyi gördükten sonraki saadetlerinin ifadesini, elimi öpmekle yerine getirmiş olmaları, Allah’ın bana büyük bir lütfu olarak, mükâfatı olarak telakki edeceğim. Bazı üzüldüğüm şeyler olsa da bunlar, o üzüntülü olayları, reaksiyonları daima örtecektir.

Turan: Siz, İstanbul’da açtığınız o müzede Müslüman bilim adamlarının bilim tarihine, bilime katkılarını çok somut bir şekilde ortaya koyuyorsunuz, insanlar gelip onu görüyorlar. Müzeyi ziyaret edeceklere tavsiyeleriniz var mı?

Sezgin: Bugün baktım Kuveyt’ten, Katar’dan 3-4 kişilik gruplar halinde insanlar gelmişler Frankfurt’a. Bu kadar gelmiyorlardı. Frankfurt’ta 800 alet var, biz buraya 510 kadarını getirdik. Buna rağmen İstanbul’u duymuşlar, buraya geliyorlar. Avusturya’da profesörlük yapan Kanadalı birisiyle görüştüm: “Bunları nasıl yaptınız?” diyerek dehşete düştüğünü söyledi. Amerika’dan Frankfurt’a gelmek isteyen çok insan var. Onlara randevu vermekten kaçınıyorum, “İstanbul’a gelin” diyorum. Sonra şunu

söyleyeyim... Avrupa'dan, Almanya'dan birçok talebe duyup buraya geliyor. Bu onlarda büyük bir benlik duygusu uyandırıyor. Bu çok sevindirici bir şey tabii...

Turan: Batılıların, Müslümanlara ait bazı kitapların üzerine sonradan Batılı bilim adamlarının isimlerini yazarak yayınladıklarını söylemiştiniz. Yanlış anlayanlar olmuş... Bu konuyu biraz açar mısınız? Yani Batılılar Müslüman aydınlardan alıntılar yaparken nasıl davranıyorlardı?

Sezgin: Avrupalılar Yunan ilimlerini sadece Müslümanlar vasıtasıyla tanımadılar. Yunan bilimini, felsefesini, tıbbını; Aristo'nun, Galen'in adını zaten biliyorlardı. Çünkü bazı kitaplarını tercüme etmişlerdi. Bu tercümeler İslam'dan evvel 5., 6. yüzyılda Avrupa'da yapılmıştı ancak onların kültür dünyasında fazla tesir uyandırmıyordu. Diğer taraftan Müslümanlar Yunan bilgilerini miladın 7. yüzyılında öğrenince bu bilgileri, büyük bir cesaretle, büyük bir susamayla ve büyük bir maziye, bilgiye hürmet aşkıyla tercümeye başladılar. Müslümanlar bu tutumlarıyla Hicri ikinci yüzyılda bilimlerin bazılarında yapıcılık merhalesine ulaştılar. Yani Müslümanların bilimler tarihine girişi çok mühimdi. Müslümanlar bu işe, hocalarından öğrenerek başladılar. Bu yüzden bilim, İslam dünyasında bir kör dövüşle değil, şuurla başladı. Miladi 10. yüzyılda İspanya'da yaşayan Müslümanlar, Avrupa'yı tesir altına aldı. Bu tesir Avrupalılar için düşmanlarının bilimini almak manasına geliyordu. Müslümanların ise katiyen böyle bir tutumu yoktu. Müslümanlara göre bilim, her ne olursa ve hangi kaynaktan olursa olsun, alınması gereken bir şeydi. Beşer hayatı için zaruri olan bir unsurdu. Müslümanlar böyle düşünüyorlardı. Bunu İslam kültür dünyasını övmek için değil, samimiyetle söylüyorum. 60 senelik bilim hayatımda bende bu intiba uyandı. Müslümanlar bilgiyi alırken bir komplekse kapılmadılar. Avrupalılar Müslümanlardan alırken

“düşmanlarından” alma olarak görüyorlarken, Müslümanlar Yunanlılardan bilgiyi alırken onların ateist olduklarını hiç mesele etmediler. Müslümanlar kaynak gösterme hususuna çok dikkat ettiler. Kimden almışlarsa mesela Galen’den, Hipokrat’tan, isimlerini zikrettiler. Gerek duyduklarında tenkit ettiler. Bunu yaparken de asla sıkılma duygusu taşımamışlardır. Fakat tenkitlerde insaflı kalmaya çalıştılar. Tenkit ve ilim böylelikle tabii bir yola girdi. Avrupa’ya gelince, Avrupa’da bilim, “düşmanlardan alınan bir bilim”di. Bilimi ilk alanlar da din adamlarıydı. Kilisenin, bugünkü Avrupa medeniyetinin doğmasındaki rolü çok büyüktür. Din adamları, manastırlarda İslam bilim kitaplarını tercüme ettiler. Hatta Yahudi aracılara tercüme ettirip Latinceye çevirdiler. Buna başlarken çok zaman “düşmandan mal kaçırmak” anlayışıyla yaptılar. Onları Müslümanlara yönelik silah amaçlı kullanıyorlardı. Olaya böyle bakınca, kaynak gösterip göstermemek problem arz etmiyordu. Mesela daha 10. yüzyılda İspanya’da yayınlanan kitapların müelliflerini tanımıyoruz. Fakat Müslümanlardan çevrilen kitapların muhtevası, Avrupa’nın çeşitli bölgelerine ve Doğu Avrupa’ya doğru yavaş yavaş yayılıyordu. Mesela İtalya’ya büyük çapta İslam bilimlerinin kitaplarını sokan Constantinus Africanus denen bir Arap’tı. Avrupalı kaynaklara göre Tunus’tan Sicilya’ya, oradan Napoli’ye gidiyor. Kendisinin Bağdat’ta tıp tahsili de var. O zaman Avrupa’da bilimsel tıp yoktu. Yalnız o adam bir Hıristiyan Arap mıydı, yoksa sonradan mı Hıristiyan olmuştu onu bilmiyoruz. Orada Hıristiyan dünyasına sempati duyuyor. Geri dönüyor ve dönüşünde gemiyle birçok kitap getiriyor, ancak bir kısmı denizde batıyor. Kitapların bir kısmı kayboluyor, bir kısmını kurtarıyor. Geriye kalan 80 kadar kitabı getiriyor ve kitaplarla bir manastıra kapanıyor. Latinceyi bilen diğer din adamlarıyla birlikte tercüme ediyorlar. Constantinus Africanus 25 önemli tıp kitabını Arapçadan Latinceye

tercüme ediyor. Bu çevrilen 25 kitabın hiçbirisinin üzerinde Müslüman müelliflerinin isimleri yok. Ya adam kendi adını yazıyor ya da başkalarının. Mesela Galen'in adıyla yayınlanan ve 20. yüzyılda bize kadar ulaşan çok önemli bir tıp kitabı var. Aslında aslı bize kadar ulaşan bu kitap Huneyn bin İshak'ın kitabıdır. Bunu Hirschberg adında dünyada göz tıbbim en iyi bilen insanlardan biri ortaya çıkardı. Adamcağız bakıyor ki sekiz yüzyıl boyunca Avrupa'da Galen'in göz kitabı diye tedavülde kalan kitap Huneyn bin İshak'ın kitabının tercümesi! Öbür taraftan Aristo'ya isnat edilen kıymetli taşlara dair bir kitap var. 1928 senesinde Holmyard denilen bir İngiliz bilgini bakıyor ki bu kitap İbn Sina'nın *Kitab-ı Şifa'*sının taşlara ayrılan kısmı. Yani bu kitap, 1924-1928 yılına kadar Avrupa'da Aristo'nun adı altında dolaşıyor.

Turan: Hocam burası hakikaten çok önemli, enteresan bir nokta! Yapılan şey kasıtlı mı sizce? Çünkü bir değil iki değil... Temel saik nedir? Hani düşmandan bilgi almak...

Sezgin: Hayır. Hayır. Maksatlı olduğunu düşünmüyorum. Belki Constantinus Africanus kasıtlı olabilir. Avrupalılar bu konuyu münakaşa ederlerken diyorlar ki: "Eğer kitaba Müslümanların adı konsaydı, kitaba daha az rağbet gösterilirdi. Onun için kendi adını koydu." Ben bunu kabul etmiyorum. Tabirimi mazur görün ama adam Avrupalıları çocuk yerine koyuyor, onlara her şeyi yutturabileceğini zannediyordu. Ne verirsem kabul ederler diyordu. Bu kitapları piyasaya sürüyor, büyük şöhret kazanıyordu. Manastırdaki din adamlarının tercüme ettiklerini bildikleri halde, o adamın adını koyuyorlardı. Yani onun kölesi haline gelmişlerdi. Adamın orada onlara bir üstünlüğü vardı. Çünkü "O bir Arap! İslam dünyasından geldi. Onun her söylediği kanundur" şeklinde bir algılayış var. 15. yüzyılın sonuna kadar, bilimlere ulaşmak bir kör dövüş, yağmacılık şeklindeydi. İslam dünyasında ise bilimsel bir

şuur vardı. Avrupalılar bilgiye ulaşmayı onur meselesi olarak görüyorlar ve bunu da bir mücadele ruhuyla yapıyorlardı. Ben buna hürmet duyarım. Zaten bugün Avrupa medeniyeti böyle bir gayrete dayanıyor.

Aşağılık Kompleksinden Kurtulmalıyız!

Turan: Sürekli vurguladığınız bir husus var: "Batılılar karşısındaki kompleksten kurtulalım" diyorsunuz. Bu çok önemli bir konu. Bunu biraz açabilir misiniz?

Sezgin: Evet böylesi bir kompleks var. Bu hususta uzun uzun düşündüm, okudum. Kendimi inandırır bir neticeye ulaştığımı sanıyorum. O da şu: Avrupalılar 10. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar 500 yıl boyunca Müslümanlardan bilim aldılar. Sonra Müslümanlarda duraklama, yavaşlama, sonra da gerileme dönemi başladı. İslam dünyası böyle gerilerken, İslam dünyasından gelen kitaplarla donanan Avrupa'da yeni bir dönem başladı. Bundan sonra Avrupalılar kendilerini İslam dünyasından üstün görmeye başladılar. Müslümanlar da 16. yüzyılın sonunda, 17. yüzyılın başında Avrupalıların teknikteki bu üstünlüklerini gördüler. Ama Müslümanlar kendilerinin, Avrupa'yı bu üstünlük seviyesine getiren kaynak olduklarını bilmiyorlardı. Avrupalılar da bu duruma nasıl geldiklerini bilmiyorlardı. Böylece 17. yüzyılın başlarında Avrupalılarda bir üstünlük duygusu, Müslümanlarda ise yavaş yavaş bir aşağılık duygusu uyanmaya başladı. İslam dünyasında, Müslümanlar da bu gerilemenin nedenini sormaya başladılar. Şimdi bu aşağılık duygusunun sebepleri araştırılırken bazı şeyler karıştırılıyor. Sadece Türkler ve Müslümanlar değil, Avrupalı bilim tarihçileri de karıştırıyorlar. Türkiye'yi ele alalım. 19. yüzyılda

Avrupa'yla yeniden temas başladı. Müslümanlar arasında bunu en çok hisseden Türkler olmuştur. 1. Dünya Harbi'nden sonra memleketin büyük bir bölümü istila edilmişti. Türk münevveri düşünmeye başladı ve geri kalmışlığın sebebini İslam dünyasında aramaya çalıştı. Başka yolu da yoktu. Atatürk geri kalmışlığımızı en iyi gören insandı. O gün bu durumu izah edecek bilimler tarihçisi de yoktu, ya da çok azdı. Atatürk'e bunu izah edemediler. Atatürk sadece hadiseyi gördü, ancak sebeplerini öğrenemedi. Öğrenseydi, aradan geçen 85 sene zarfında çok büyük merhale kat etmiş olurduk. Atatürk çok akıllı bir insandı ama bilimler tarihçisi değildi. Burada realiteyi konuşmak istiyorum. Bakınız, bugün bile bizim cemiyetimiz hâlâ bir yol bulmaya çalışıyor. Bu merhalede Türkler bazen yanlış yollara giriyorlar. Onun için Türklerin medeniyetler tarihindeki yerini göstermek ve onları 17. yüzyılın başından beri düştükleri kompleksten kurtarmak lâzım. Size şunu söyleyeyim bu konuda esasında bana ilk sualinizi sorduğunuz zaman söyleyecektim. Benimle temas eden, enstitüme gelen, bana e-mailler gönderen Türkler mütemadiyen, "Hocam siz bizi aşağılık duygusundan kurtarıyorsunuz" diyorlar. Bu bana hayatımın en büyük muvaffakiyeti gibi görünüyor. Yalnız şunu söyleyeyim: Aşağılık duygusundan kurtulmak çok mühim. Fakat yanlış biçimde üstünlük duygusuna da kapılmamak gerekir. Sadece "biz bu kadar üstünmüşüz" deyip sonra da bir kenara oturmaları, benim hedefim değil. Bütün mesele müthiş bir şekilde gelişen ve 800 yıl insan akıl tarihinde büyük bir rol oynayan bir medeniyetin mensubu olan insanların, bütün bunların nasıl olduğunu düşünmesi, bu medeniyeti geliştiren insan tiplerini tanıması. Bir Bîrûnî'yi, bir İbn Sina'yı tanımalarını, nasıl çalıştıklarını bilmelerini istiyorum. Mesela Bîrûnî, o çok yönlü bir insan, haritalara baktığında boylam derecelerinin tutmadığını görüyor. Ne yapıyor? Adamcağız Gazne'den çıkıyor

Bağdat'a kadar gidiyor. Giderken bir şehirden öbür şehre geçiyor. Gittiği mesafeyi arşın arşın ölçüyor ve tam iki sene boyunca bu iş için çalışıyor. Gidiş 2.000 km., dönüş de 2.000 km. Ama o giderken zikzak çiziyor.

Yani 7.000-8.000 km. mesafe kat ediyor. O günkü şartlarda ölçtüğü boylam derecelerini, bugün ölçülen boylam dereceleriyle mukayese ettiğimizde aradaki fark 6 dakika ile 45 dakika arasında çok küçük bir değer. Avrupalılar böyle bir neticeye, ancak 18. yüzyılda ulaşabildi. İslam bilim dünyasında başka önemli bilim adamları da var: İbnü'l-Heysem, İbn Sina, Cabir İbn Hayyan. Biz bunların çalışma tarzlarını çok az biliyoruz. Müslümanlar bunları araştırdığında, bir insanın tek başına neler yapabileceğini, insanın yaratıcılığını görüyorlar. Avrupalılar "İslam dünyasında böyle bir anlayış yok" diyorlar. Bu tamamıyla yanlış! Bugün Avrupa Medeniyeti İslam medeniyetinin çok ilerisinde. Avrupa Medeniyeti bize yabancı değil, bizim medeniyetimizle akraba. Mümkün mertebe onların metotlarını, aletlerini, fabrikayı, mümkün olan en kısa sürede onlardan almamız gerekir. Japonların, Korelilerin böyle bir zengin mazisi yoktu. Ama bir inançla kısa zamanda çok uzun bir mesafe kat ettiler. Onun için Türkleri uyandırmak lâzım. Türkiye hâlâ bugün İslam medeniyetinin en güçlü ülkesidir. İslam dünyası da Türkiye'ye böyle bakıyor. Biz bu yaratıcılık konumumuzu tekrar yakalamalıyız.

"Yaratıcılık" Özelliğimizi Kaybettik!

Turan: Hocam, özellikle bireydeki o yaratıcı kudreti ortaya çıkarma tespitiniz çok önemli. Şimdi şunu sorayım... İslam bilimleri tarihini, Müslümanların bilimler tarihindeki yerini öğrenmiş olmamız,

toplumsal olarak nasıl bir karşılık bulur? Düşünce dünyamızda, kültür dünyamızda nasıl bir sonuç doğurur?

Sezgin: Biz mütemadiyen bir yol bulmaya çalışıyoruz. Aslında yol bulmaya çalışmak fena bir şey değil. Fakat hareket noktası yanlış olunca insan yanlış yerlere gidiyor. Biz evvela insan düşüncesindeki, insan medeniyetindeki yerimizi bilmiyoruz. Bazen hayranlık duyuyoruz, bazen üzüntüye düşüyoruz, aşağılık duygusuna kapılıyoruz, başkalarını taklit ediyoruz. Ve böyle yol alıyoruz. En büyük noksanımız, “yaratıcılık” özelliğimizi kaybetmiş olmamızdır.

Yaratıcılığımızı kaybediyoruz ve sonra bu yeteneğimizi geliştirmek yerine, mütemadiyen başkalarından körü körüne bir şeyler almakla yetiniyoruz. Ben başkalarından, yabancılardan alınmasının düşmanı değilim. Bilakis alınmasının zaruretine inanıyorum. Fakat aşağılık duygusuna kapılmadan ve şuurlu bir şekilde, bu almanın mahiyetini bilerek almalıyız. Tabii bunu her fert bilemez. Ama bir cemiyetin fikir adamları, yol tayin ederler. Başkaları da bu yolda giderler. Bizde bu tip yol gösterici insanlar çıkmıyor. Dolayısıyla bu yol da çizilmedi.

Çizilmediği için biz mütemadiyen öylesine yol alıyoruz. Tam da bu noktada aktüel bir olaydan bahsedeceğim size... Bugünlerde siz Türkleri -Türkiye’de olduğunuz için siz Türkleri diyorum- en çok meşgul eden mesele nedir? Ergenekon meselesi. Ben de Almanya’dan kısmen takip ediyorum. Her gün kız kardeşimle telefonla konuşuyorum, “Türkiye’de gündem nedir? Anlat bana” diyorum. Bana Ergenekon’u anlatıyor. “Bırak şimdi onu, bana başka şeyler anlat” diyorum. Dönüp dolaşıyor konu yine Ergenekon’a geliyor. Türkleri bu kadar meşgul eden bu hadiseye, bu fenomene bilimler tarihçisi olarak bakmaya, bunu izah etmeye çalışıyorum ve

şöyle izah ediyorum: Müslümanlarda 400 yıldan beri başlayan yol arama hastalığı gelişigüzel yapıldığı için herkes muhtelif istikametlere gidiyor. Bir dairenin ortasını merkez kabul ediniz. O merkezden insanlar farklı yönlere dağılıyorlar. Tuhafınıza gidecektir, yadırgayacaksınızdır belki ama ben o adamların hepsine acıyorum. O adamcağız bir üniversite rektörü olmuş bir yol arıyor, bugün hapishanede, iki orgeneral, bu memlekette ne kadar işler yapabilirlerdi, şimdi hapishanedeler. Falanca gazeteci hapishanede... Belki bazı insanlar buna sevinebilirler ama ben gerçekten çok üzülüyorum. Bu hale düşmelerinin sebebinin, yanlış yol tercih etmekten kaynaklandığını düşünüyorum.

Turan: Peki, yol arayışında yanlış yola düşmemizin nedeni ne? Yanlış metotlarla hareket ediyor olmak mı? Yoksa doğruları gösterebilecek kültürel bir alt yapı yoksunluğu mu? Siz nasıl görüyorsunuz?

Sezgin: İnsanlar bilmemenin kurbanı oluyorlar. İslam dünyasını büyük bir topluluk olarak telakki edelim. Ve ne olursa olsun Türkiye İslam dünyasının, medeniyetinin bir parçasıdır. Türkiye’yi İslam dünyasından tecrit edemezsiniz, koparamazsınız. Bazıları bunu yadırgasalar da bu böyledir. Herkes mütemadiyen bir yerlere tutunmaya çalışıyor. Ama bunun altında büyük bir bilgisizlik var. Yol ararken mensubu olduğumuz medeniyetin çok zararlı olduğunu, sanki orada hiçbir şey olmadığını düşünerek arıyoruz. 12. yüzyılda yaşamış meşhur bir İslam mutasavvıfı Feridun Attar, Simurg diye bir kuştan bahseder. Simurg hakikati aramaya çıkar ve bir iki sene dolaşır, tekrar yerine döner. Ama yolculuğu sırasında başına bir sürü hadise gelir. Başka kuşlarla boğuşur. Velhasıl perişan bir halde geri döner. Bizim halimiz de buna benziyor. Biz Simurg kuşu gibi yola çıkıyoruz. Ben bu müzeye çok umut bağlıyorum. Bu müzeyi gören insanlar çok süratli bir şekilde bilgilerini değiştirecekler.

Haziran ayının 13. günüydü galiba... Cumhuriyet Gazetesi'nin eki 5-6 sayfasını müzeye, benim hayatıma, başarılarıma tahsis etmişti. Şunu diyorlar: "Prof. Dr. Fuat Sezgin bu müzeyi yaparken bize, 'Din geriliğimizin sebebi değildir' mesajını veriyor." Bunu Cumhuriyet'ten duyuyorsunuz.

Tamamıyla bunun tersi istikamette mücadele veren bir gazeteden. Biz bu müzeyle insanlara çok tesir edeceğiz. Varsın İslamiyet'i kabul etmesinler, ben insanlara din daveti yapmıyorum. Ben her şeyden evvel insanları, kendi milletimin fertlerini bu aşağılık duygusundan kurtarmak istiyorum. Bizim münevverlerimiz bir şeyler yapmak istiyorlar fakat yaratıcı değiller, içinde yaşadığım Alman cemiyetinin insanlarıyla mukayese ettiğim zaman onları daha yaratıcı bulmuyorum. Türklerin Almanlardan daha az akıllı olduğunu iddia etmiyorum. Fakat yaratıcılık başka bir şey. Bizim Türkler olarak yolda ilerlememizi engelleyen birçok taş var. Bunları bertaraf etmemiz lâzım. Bu engeller/taşlar aşağılık duygusundan kaynaklanıyor. O da bilgisizlikten geliyor.

Müslümanlar ve Zaman Ahlakı!

Turan: Müslümanların özellikle zaman ahlakıyla ilgili bir sorunları var mı? Yani zamanı nasıl değerlendirmeliyiz? Ben sizin hayatınızda zamanı kullanımınızla ilgili çarpıcı örnekleri gördüğüm için özellikle bunu sormak istiyorum...

Sezgin: insanlar zamanlarının çok kısa olduğunu unutuyorlar. Allah'ın kendilerine bir lütuf olarak verdiği bu zamanı faydalı olarak doldurma vecibesinin şuurunda değiller. İki aydır Türkiye'ye sık sık gelip gidiyorum. Tesadüfen hafta sonları geliyorum. Arkadaşlarım,

dostlarım var. Bana diyorlar ki: “Efendim bu hafta sonu gelmeyin, benim düğünüm var!” Evlensinler... Tamam. Ama bu düğünler Türklerin hayatını yiyor. Bazen Türkiye’ye geldiğimde dostlarımı göremiyorum. Çünkü “düğünümüz vardı” diyorlar. Benim televizyon konuşmalarıma değer veren bir dostum var. O dostum bir gün bana aynen şöyle dedi: “Bugün sizi dinleyemeyeceğim! Çünkü düğüne gideceğim” Bana çok değer veren bir insan bu. Bunu siz bir Avrupalıdan, bir Almandan duyamazsınız. Ben evlendiğim zaman nikâh dairesine gittik, iki şahit geldi. Birisi kayınpederim, biri de bilimler tarihçisi bir âlim arkadaşım vardı. Yemeğimizi yedik, sonra arkadaşım bizi Frankfurt’taki evimize götürdü. Ben bu kadar insanın bir sürü zamanını alamam! Boş şeylerle uğraşıyoruz. Zamanın Allah’ın bize verdiği büyük bir nimet olduğunu unutuyoruz. Benim çalışma yılım 365 gündür. Haftam 7 gündür. Ben cumartesi, pazar günü bile sabah saat 07.30’da enstitüdeyim. Bilim adamlarından buna yakın çalışma isterim. Eğer böyle yapamazsak modern cumhuriyetimizi, modern ülkemizi kalkındıramayız. Zamana değer vermek çok önemlidir. Zamana hâkim olmak lâzım. Bizim Türkler çok geziyorlar, özellikle politikacılarımız “içe kapansınlar” demiyorum. Dünyayla temas etsinler, ama biraz masa başında oturarak okumaları lâzım. Dışarıda gezmeleriyle edindiklerini masa başında yoğurmaları lâzım.

Turan: Okuma düzeyimizi nasıl görüyorsunuz?

Sezgin: Okuma da yok. Türkler okumuyorlar maalesef. Almanya’dan Lufthansa ile gelirken bakıyorum herkes okuyor ama Türkler varsa okumuyor. Uçakta kimin Alman, kimin Türk olduğu kolayca anlaşılıyor; Elinde kitap olan Alman, olmayan Türk. Türk Hava Yolları’yla Almanya’ya gittiğimde bakıyorum kitap okuyan hemen hemen yalnızca benim. Böyle şey olur mu hiç? Türkler okumuyorlar maalesef!

Turan: Peki okumak için ne yapmak gerekir hocam yani nasıl bir yöntemle okumak gerekir?

Sezgin: Önce ilkokuldaki hocalara öğretmeliyiz. Onları eğitecek sosyologlarımız, pedagoglarımız olmalı. Okumanın şart olduğunu öğretecekler onlara. Bana kalırsa camide vaaz eden din adamlarımızın müfredatına namaz, oruç kadar insan hayatına, cemiyet hayatına etki eden unsurları da dâhil etmek gerekir. Din adamı televizyonlarda, camilerde mütemadiyen bu tip problemlerin, ahlak ve zaman problemlerinin üzerinde durmalı.

Türkiye’deki Üniversiteler

Turan: Bu bağlamda hocam, Türkiye’de üniversitelerin bugünkü geldiği durumu nasıl görüyorsunuz. Eğer bugün sizin elinizde bir yetki olsa, neleri değiştirirdiniz?

Sezgin: Çok zor bir sual sordunuz. Üniversitelerin seviyesini birdenbire değiştiremezsiniz. Üniversitelerin seviyesi benim zamanıma nispetle düştü. Yani 1945-50 yıllarında biraz daha iyiydi. Üniversitelerimiz gelişmedi. Bunu ayrıca, daha sonra özel bir gündemle konuşabiliriz belki. Kısa sürede basmakalıp, klişe fikirler söylemek istemem. Size umumiyetle müspet şeyler söyledim, fakat şimdi menfi bir şey söyleyeceğim. Şöyle ki ben aşağı yukarı memleketimden ayrılalı 50 yıl oldu. O zaman da cemiyetimizin şartları iyi değildi. Ama şimdi memleketimde bir ahlaki gerilik görüyorum. Kusura bakmayın bunu söylemek zorundayım! İnsanlar şimdi daha çok yalan söylüyor, iftira ediyor. Hâlbuki İslam dini iftira etmeyi büyük günah olarak ilan ediyor. Müslüman iftira ederken, yalan söylerken İslam’ın bu asli prensibini unutuyor.

İnsanlar vefasız. İnsanlar takdir etmiyor, insanlar kendilerinden değil de hep başkalarından bekliyorlar ve materyalist oluyorlar. Bugün Türkler, genelde de Müslümanlar maddeye çok yönelmişler. Maddeyi tamamen inkâr etsinler demiyorum ama öncelik veriyorlar. Maddenin peşinde koşuyorlar, ona ulaşmak için birçok ahlaki prensipleri feda ediyorlar. Bir şey daha söyleyeyim; Türkler-de ara haber yok. Mesela birisinden bir şey istiyorsunuz, o size hakikaten hüsnü niyetle o işi yapacağını söylüyor ve bekletiyor. İhtiyaç sahibini düşünmüyor. Öbür bekleyen kişi ise, işi olsun olmasın bir haber bekliyor ama diğeri bunun farkında değil. Bunun tam anlaşılması için kendi hayatımdan bir misal vermek istiyorum: Ben bundan 30-35 sene evvel Fas'a gitmiştim. Orada birtakım işlerim vardı. Trenle Rabat'a dönerken oradaki Arap kondüktör yanıma geldi. Konuştuk. Frankfurt'ta olduğumu, Almanya'da yaşadığımı öğrendi. Bana, "Benim oğluma iş bulamaz mısın?" dedi. Ben de Almanya'da iş bulmanın zor olduğunu anlattım. Ama adresini verdi bana. Sonra mektup yazdı ve oğluna iş bulmamızı tekrar istedi. Durumu eşime söyledim. Bana, "bu adama iş bulalım Fuat" dedi. Biz küçük bir şehirde kalıyoruz. Yakınımızda Alman Maliye Bakanının şoförü de kalıyordu. O şoföre söyledik, şoför Bakana söyledi. Bakanın da büyük bir köşkü varmış. "Bir bahçıvana ihtiyacımız var" demiş. Eşim o Arap adamı görmüş bile değil, buna rağmen bana iki sene zarfında, inanır mısınız aşağı yukarı 20 mektup yazdırdı. 20 ay sonra işi oldu, adam Almanya'ya geldi ve işine girdi, işte budur ara haber vermek. Bunu bizim Türklere kabul ettirebilirsek çok büyük bir mesafe kaydetmiş oluruz.

İslam Dünyası Nasıl İlerledi?

Turan: Öteden beri çok tartışılan bir konu var: İslam dünyası neden geriledi? Bugün bu soruya biraz da tersten bir soruyla cevap vermek gerekiyor: “İslam dünyası daha önce ne yaptı da ilerledi?” Çünkü tarihin belli bir döneminde yaklaşık 800 yıl, bilim ve teknoloji alanında dünyaya ışık tutan bir ilerleme kaydetti. Peki, o zaman İslam âlimleri, ne yaparsa aynı şekilde kalkınabiliriz, ilerleyebiliriz. Daha doğrusu önümüzde yeniden kalkınabilme fırsatı var mı? Yine Müslümanlar açısından, çok önemli bir başka konu: Zaman ahlakı. Hocam geçtiğimiz günlerde Frankfurt ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül sizi ziyarete geldi. Sayın Cumhurbaşkanı’nın ziyareti ani mi oldu yoksa önceden bir randevunuz var mıydı?

Sezgin: Hayır randevu yoktu. Bir gün başkonsolosluktan telefonla aradılar ve Cumhurbaşkanlığı protokol dairesinden gelecekler dediler. Ben de Cumhurbaşkanı’nın, enstitümüzü ziyaret edeceklerini onlardan öğrendim. Cumhurbaşkanımız geldi, enstitümüzü gezdi. 50-60 dakika zaman ayırabilmişti. Baktım ki polisler bütün yolları kapatmışlar. Komşular onu alkışlıyorlardı. Cumhurbaşkanımız da çok sempatik davrandı. Alkışlayanların hepsi Alman’dı. O da onlara çok popüler reaksiyon gösterdi, çok hoştu gerçekten. Bizim için de çok iyi oldu. Cumhurbaşkanımızın enstitümüzü ziyaret etmesinden dolayı çok memnun oldum.

Turan: Yaklaşık 50 yıldır üzerinde çalıştığınız bir kitabınız var: *İslam Bilim Tarihi.* Bugün 14. cildi hazırladınız, matbaaya verdiniz mi hocam?

Sezgin: Hayır, 14. cildi henüz matbaaya vermedim. 14. cildi beşeri coğrafya üzerine hazırlıyorum.

Turan: Peki hocam şuradan başlayalım... Bu çalışmayı yaparken bulduğunuz yeni şeyleri biraz konuşalım istiyorum.

Doğrusu ben de çok merak ediyorum. Sizin önceki çalışmalarınızda bilim dünyasını hayrete düşüren sonuçlarınız vardı... Bu son 5 ciltlik çalışmanızda nelerle karşılaştınız hocam?

Oryantalistler ve Biz

Sezgin: Bu kitaptaki her şey yenidir... Bunu bir şaka olarak kabul ediniz lütfen! Bu kitabın en önemli ciltleri, son ciltleri olan bu 10., 11., 12. ve 14. ciltleridir. Önemli neler bulduğumuzdan bahsedeyim size. Evvela şunu söyleyeyim... Bizim oryantalist seleflerimiz var. Biz İslam dünyasında oryantalistleri yanlış tanırız. Oryantalist denildi mi İslamiyet'i tenkit eden, kötüleyenler olarak tanırız. Bu yanlış bir tanımlamadır. Tabii ben de onları körü körüne müdafaa ediyor değilim. Demek istediğim; oryantalistleri yeterince tanımıyoruz. Bazı Mısırlı âlimler vasıtasıyla teoloji alanında yapılan oryantalizm eleştirileri Türkiye'ye de geldi. Oryantalistler Hıristiyan veya Musevi oldukları için araştırmalarında, Müslümanların hoşuna gitmeyen bazı neticelere varmışlardır. Bunları inkâr etmiyorum. Fakat teoloji, din, kültür ve ilim sahasında çalışan birçok oryantalistler vardı. Evet, hepsi de iyi değiller. Ama içlerinde geceli gündüzlü İslam'ın, bilimler tarihindeki yerini ortaya koymaya çalışan oryantalistler var. Bu gerçekliği milletime duyurmayı, söylemeyi, insani ve dini bir borç olarak telakki ediyorum. Mesela bir Fransız oryantalist var. Adı, Joseph Toussaint Reinaud. İslam coğrafyası üzerine çalışıyor. O zaman çok az sayıda basılmış Arapça coğrafya kitabı bulunuyordu. İslam coğrafyacılarının dünya coğrafya tarihindeki izlerini göstermek adına o kadar çırpınmış ki... Elbette böyle bir adamın kitabını okuduğum zaman, bu adamla aramda manevi bir bağ oluşuyor... Ben onları seviyorum, onlara karşı büyük

bir hürmet duyuyorum. Adamların heyecanını bugün bile canlı buluyorum. Böyle çalışan insanlar çok büyük işler yaptılar. Biz enstitümüzde onların çalışmalarını, etütlerini, yayınladıkları Arapça metinleri, vs. bunların hepsini yayınladık. Düşünün coğrafya alanındakileri tam 300 ciltte topladık. Bu muazzam bir olay. İşte böylesi oryantalistler İslam coğrafyasının önemini ve neleri getirdiğini göstermeye çalışmışlardır. Coğrafya çok mühim! Yine bu oryantalistlerin en heyecanlılarından biri, 1951 yılında ölen Ignatij Krackovskij adında bir Rus oryantalisti idi. Bu adam 30 sene İslam beşeri coğrafyası üzerinde çalıştı. Kitabını okuduğum zaman, araştırdığı konunun en ufak bir parçasını dahi kaybetmeksizin değerlendirmeye çalışan birisi olduğunu, heyecanla çalışan bir insan olduğunu gördüm. Ve kendime şunu sordum: "Acaba sen mi bu kültürü daha çok seviyorsun yoksa bu Rus mu?" Zaten Arapça bir makalesinde tahminen şöyle diyor: "Ben İslam kültür dünyasına çok kuvvetli bağlarla bağlıyım". Kitabı sürekli masamın üstünde durur. Daima bu adamla konuşuyorum. Benim onlarla ayrı bir ilişkim var. Enstitüme geldiğimde daima onlardan bir şeyler öğreniyorum. İslam dünyasına karşı gösterdikleri bu sempatiyi ruhumda, tüm canlılığıyla hissediyorum. Bu adamlar bizlere çok şey verdiler. Ben de onlara dayanarak bu 5. coğrafya cildini yazdım. İlk dört cildi matematik coğrafyaydı. Oryantalistlerin matematik coğrafya alanında yaptıkları çalışmalar hakikaten çok mühim ama en önemli başarıları beşeri coğrafya sahasında kaydettiler.

Matematiksel Coğrafya Tarihini Yazmak Bana Nasip Oldu!

Turan: Hocam kaç yıl çalıştınız bu 5. cildin üzerinde?

Sezgin: Çok sürdü. Öbür kitapların çıkacak ciltlerini de hesaba katınca yaklaşık 25-26 senedir çalışıyorum bu ciltler üzerinde. Matematik coğrafya nedir? Evvela matematiksel coğrafyanın amacı şu: Yeryüzünü, enlem ve boylam dereceleriyle harita olarak kâğıda nakletmek. Bu, tabii çok zor bir şey. Dünyayı ölçeceksiniz, enlem ve boylam derecelerini bulacaksınız! Bu başlı başına bir mesele. Benim oryantalist seleflerim bu hususta birçok yazı yazdılar fakat bunu bir kitap haline getiremediler. Bu işin bir neticesine ulaşamadılar. Şu bakımdan: Matematik coğrafyayı müstakil bir ilim haline sokan insan Bîrûnî denen o büyük âlimdir. Yunanlılarda, Hintlilerde, matematik coğrafyanın ilk adımları atılmıştı. Bîrûnî bunlara dayanarak matematiksel coğrafya diye muhteşem bir kitap yazdı. Bu kitap kaybolmuştu, bilinmiyordu. 1935 senesinde oryantalistler tarafından keşfedildi. Daha sonra Dünya Harbi çıkınca bu konunun üzerine fazla düşülmedi maalesef. Ancak bu kitap 1965 senesinde yayınlandı, İngilizceye tercüme edildi, şerh yapıldı. Fakat kitabın matematiksel coğrafya tarihindeki yerini geniş çapta ele alan bir etüt çıkmamıştı. Ben bunu üzerime aldım ve matematiksel coğrafyayı yavaş yavaş öğrendim ve şu realite karşıma çıktı: Bütün dünyada matematiksel coğrafya tarihi diye bir kitap yazılmamıştır. Yani İslam dünyasında değil tüm dünyada yazılmamıştır. Peki, neden yazılmamıştır biliyor musunuz? Şundan dolayı: Matematiksel coğrafyanın % 80’i Müslümanların işi, %20’si ise Yunanlılar, Hintliler ve 18. yüzyıl modern Avrupa’sının işidir. Bu bilinmediği için matematiksel coğrafya tarihi yazılmamıştır. Allah’a şükrediyorum bana bunları yazmayı nasip ettiği için. Cenab-ı Allah bana, Matematiksel Coğrafya Tarihi’ni yazan dünyadaki ilk insan olma nimetini verdi.

Bugünkü Haritaları Müslümanlar Yaptı!

Bir de şunu söyleyeyim size: Müslümanların kartoğrafya tarihindeki yerlerini hiç kimse maalesef ciddi manada ele alamadı. Çünkü haritalar kaybolmuştu. Yarım yamalak bazı yanlış haritalar kalmıştı. Onun için kartoğrafya tarihi, aşağı yukarı Yunanlıların ve 15. yüzyıldan itibaren de Avrupalıların bir eseri sayılıyordu. Ben de uzun zaman böyle düşünüyordum. Ancak kendi kendime de soruyordum: "Müslümanlar astronomide, matematikte, beşeri coğrafyada bu kadar ilerledikleri halde neden Avrupalılar gibi enlem ve boylam derecelerine dayanarak haritalar yapamadılar?" Bunu ben de bilmiyordum. Çalışmalarımın 11. yılında öğrenmeye başladım. Bu soruyu cevaplamam için 16. yüzyılda yaşayan Mercator'un kitaplarına baktım. Ama şunu soruyordum: "Acaba bu bilgiler Avrupalılara nereden geldi?" Bir yerlerden aldıklarını düşünüyordum. Çünkü Avrupalılar o zamanlar enlem ve boylama dayanarak harita yapamıyorlardı. O zamanlarda sadece Müslümanlar bunu biliyorlardı.

Kitaplara baktım, araştırdım, bu konu hakkında hiçbir şey yok. Şu neticeye vardım ve artık buna yüzde yüz inanıyorum: Tanıdığımız haritalar, İslam dünyasından gelen haritaların yarım yamalak tercümelerinden ibaret, parçaların birleştirilmesinden oluşan haritalardır. Evet... Bugünkü kullanmış olduğumuz haritaları aslen Müslümanlar yapmıştı. Avrupalılar tarafından sonradan bazı tashihler, bazı ilaveler yapılmıştı. Ben bunu ispat ettiğime inanıyorum. Biz bu ciltleri İngilizceye de tercüme ettik, hiç kimse buna itiraz edemedi, insanların bunu bu kadar kolay kabul etmesi, hatta ve hatta Müslümanların bile kabul etmesi kolay olmayacaktır. Oldukça uzun bir zaman geçmesi gerekecek bunun için. Bilimler tarihinde çalışmamın galiba en sağlam tarafı budur. Mesela

elimizde bir Piri Reis haritası vardır. Bu konu hakkında şöyle bir iddiada bulunuluyor: “Piri Reis’in dayısı Kemal Reis bir İspanyol gemisini ele geçirmiş. Gemide bulunan esirlerden bir tanesinin elinde bu haritayı bulmuş. Bu harita da Kristof Kolomb’un haritasıymış. Bunu bir oryantalist söylüyor. Çalışmalarım da takdirle yâd ediyorum ama böyle bir şey yok.”

Turan: O halde nedir hocam Piri Reis haritasının aslı?

Sezgin: Müslümanlar 1400 senelerinden önce batıya doğru, Okyanusu aşarak Asya’ya ulaşmak için birçok sefer yaptılar. Ama keşiflerinin farkında olmadılar. Çünkü tekrar geriye dönmediler. Bu ayrı bir mevzu, bunu daha sonra konuşuruz. Amerikalılar benim bu konudaki fikirlerimi bir Amerikan mecmuasında yayınlayacaklarını söylediler. Piri Reis’in haritası nedir? 15. yüzyılın başlarında Arap alfabesiyle yazılmış coğrafi bir harita ulaştı İtalya’ya. Bu haritada Amerika’nın doğu tarafı gösterilmiş vaziyette idi. İtalyanlar bu haritanın bir İtalyanca kopyasını Portekizlilere gönderdiler. Portekizliler bu haritaya birkaç ilave yapmışlar ve bu harita da Piri Reis’in eline geçmiş.

Coğrafya Tarihi Neden Yanlamadı?

Sezgin: Beşeri coğrafyada müellifler kısmı var. Müellifler kısmını bundan 15 yıl önce bitirmiştim. Onu bıraktım, matematik coğrafyaya geçtim. Sonra bu müellifler kısmını ele alıp, değiştirdim. Şu anda matbaaya verilecek halde ama buna bir önsöz yazmam lâzım.

Kitaplarım arasında beni en çok yoran “giriş” bu. Oryantalistler beşeri coğrafyayı çok iyi etüt etmişler. 10. yüzyılda Müslümanların

beşeri coğrafya alanında ulaşmış oldukları seviyeye, Avrupalıların ancak 19. yüzyılda ulaşabildiklerini söylüyor bazı oryantalistler. İki hafta önce, modern coğrafya tarihçisi iki zatın makalelerini okudum. Biri 1982 yılında, diğeri de daha elli yıl önce yazılmış. İkisi de şunu söylüyor: Almanya'da coğrafya tarihi yazmak için komisyonlar kuruluyor, paralar harcanıyor ama bir türlü coğrafya tarihi yazılamıyor. Bu iki zat aşağı yukarı şu fikri dile getiriyor: "Coğrafya tarihi nasıl yazılabilir, ortada coğrafya yok daha." Çünkü İslam'da ulaşılan seviyeyi bilmiyorlar. Oryantalistlerin etütlerini bilmiyorlar.

Avrupa'daki coğrafyaya bakıyorlar, bu "coğrafya değil" diyorlar ve "biz coğrafya tarihini yazamayız" sonucuna varıyorlar. Bu çok mühim bir nokta. Burada bir coğrafya tarihi vardı: Müslümanlar daha o zamanlar, fiziki sahada, beşeri sahada, seyahat coğrafyasında, şehirler coğrafyasında 19. yüzyılın seviyesine ulaşmışlardı. Bunu benim kati olarak söylemem lâzım. Bu benim vazifem. 20 gün evvel korkum daha yüksekti, şimdi biraz daha hafifledi. Bunu en kısa zamanda yapacağım inşallah. Belki iki üç ay sürecek ama bu girişi yazarsam İslam kültür dünyasına en büyük hizmetim olacaktır.

Müslümanlar Nasıl İlerledi?

Turan: Türkçede de yayınlanan ve Katalog olarak da bilinen *İslam'da Bilim ve Teknik* adlı kitabınızın 1. cildinin 179. sayfasında İslam dünyasının 800 yıl boyunca neden ilerlediğini anlatıyorsunuz ve bunu 12 başlıkta topluyorsunuz. Diyorsunuz ki: "İslam'ın erken döneminde Araplar manevi uyanış havasına sahiptiler ve zaferlerden doğan güvenlerine paralel olarak güçlü bir bilgi susamışlığıyla doluydular." Müslümanlar ne yaptılar da ilerlediler?

Sezgin: “Müslümanların 800 yıllık ilimler tarihindeki yaratıcılık merhalesi” ifadesini duymak beni çok mesut ediyor, bunu belirtmek istiyorum. Hakikaten de bakıyorsunuz Araplarda İslam’dan evvel okuma yazma çok az. Ancak muayyen şahıslar okuyup yazabiliyorlardı.

Şiirleri, divanları vardı ama İslam’ın gelmesinden sonra bilime müthiş bir şekilde susama başlıyor. Herkes okumaya, yazmaya çalışıyor, hocaların peşinde koşuyorlar. 30-40 sene evvel bir kitapta okumuştum. İslam’ın yetmişinci senelerinde bir hoca talebelerine okuma, yazma ve başka dersler öğretirken, öğrencilerin olduğu salon o kadar büyükmüş ki, katır ve eşeğin sırtında dolaşarak onlarla ilgilenebiliyormuş. Hicri 1. yüzyılın sonlarına doğru İslam dünyasında okuma yazma bilenlerin sayısı bütün dünyadaki okuma yazma bilenlerin sayısından daha çoktu. Bunu bilim adamları umumiyetle gözden kaçırdılar. Müslümanların bilime susamışlıkları vardı. Eski ilim merkezleriyle temasa geçiyorlar ve bu ilim merkezleri İslam imparatorluğunun bir parçası oluyordu. Burada kendilerinden daha bilgili ecnebi hocalarla karşılaşıyorlar. Müslümanlar bunları hoca olarak kabul ediyorlar. Bu çok büyük bir şey. Ve bu insanlara hürmet ediyorlar, tam hürriyet veriyorlar ve onlar da yadırgamadan, kıskançlık duymadan Araplara, Müslümanlara bilgilerini veriyorlardı. Bu durum İslam dünyasında canlı bir şekilde devam etti. Hicri 2. yüzyılda, camilerde kürsüler ortaya çıktı. Bakıyorsunuz bir hoca “burası benim kürsümdür” diyor, çıkıyor oraya ders veriyor. Talebeler geliyorlar, bilim adamları katılıyor, camiler büyük bilim merkezlerine dönüşüyor. Böylece 2. yüzyılda İslam dünyasında bir üniversite tipi ortaya çıktı. Yani camiler birer ilim merkezi haline hatta bir üniversite statüsüne büründü. Devlet üniversiteleri ise 5. yüzyılda yani Miladi 11. yüzyılda ortaya çıktı. Avrupalılar 1950 senelerinde kendi aralarında

şunu münakaşa etmeye başladılar. Bakıyorlar 13. yüzyılda birdenbire üniversiteler ortaya çıkıyor. Bunu Yunanlılara bağlayamıyorlar, çünkü Yunanlılarda üniversite yok. Manasız çıkarsamalar yapmaya çalışıyorlar. Fakat bir Alman tıp tarihçisi ki, bundan 3-4 sene evvel vefat etti, şu tezi çok büyük delillerle ispat etti: “Üniversiteler tarihi hakkında neden yanlış izahlar yapılıyor, neden İslam dünyası akla getirilmiyor? Üniversiteler, İslam dünyasının bir mahsulüdür.” Ben de buna inanıyorum. İstanbul Gülhane’deki müzemizde de 1215 senelerinde Bağdat’ta yapılmış Muntansıriyye Üniversitesi’nin ki, hâlâ Bağdat’ta mevcuttur, modelini yaptık. Ama bu ilk devlet üniversitesi değil. Tıp fakültesinin de olduğu altı fakülteli bir üniversite. İlk devlet üniversitesi ise Nizamiye olup Bağdat’ta yapılmıştır. Ezher Üniversitesi önceden vardı ama o devlet üniversitesi değildi, vakıf üniversitesiydi. Demek istediğim şey şu: Bilim camiden çıkıyor! Üniversiteler camilerden ortaya çıktı. Bu müthiş bir şey. Bu kaynakları dikkatle okuyanlar, düşman gözüyle değil, canı gönülden okuyanlar o kadar güzel şeyler buluyorlar ki! Bilginin zevkine varıp okumak o kadar güzel ki. Başlayınca sürüklüyor insanı! Heinrich Schipperges benden daha evvel söyledi bunları.

Arapça Yazının Avantajları

Turan: Müslümanların ilerlemesinin nedenlerini 12 başlıkta topluyorsunuz. Maddelerden birinde; “Arap yazısının karakteri, Arapçanın kolay ve hızlı yazılmasına imkân tanıyordu ve böylelikle kitaplar çok geniş bir yayılma alanı bulabildi” diyorsunuz...

Sezgin: Evet... Bunu merhum hocamdan, Hellmut Ritter’den nakledeceğim size. Bana açıklayan ilk insan hocamdı. O Arap

yazısını seven ve ona âşık olan bir insandı. Bir gün... Sene galiba 1944'tü. Hocam bana dedi ki: "Arap yazısında 3 vites vardır. Bunu herkes bilmez... Yazıyorsunuz, ama noktasız yazıyorsunuz. Bu çok hızlı yazmanıza vesile oluyor. Ama okumada da tam tersi. Bu âlimler vitesidir diyor. Kütüphanelerdeki kitapların bir kısmı böyle. Onları ancak âlimler okuyabilir. 2. viteste ise; noktalı ama harekesiz yazarsınız. Okuma da yazma da 2. vitestir. Bu umumiyetle halk için geçerli bir vitestir. 3.sünde ise; noktalı ve harekeli yazarsınız. Okurken hata varsa çok kolay fark edersiniz. Fakat yazmak da zaman alır. Bu da 3. vitestir. Hocam Hellmut Ritter, bunu söyledikten sonra bir kâğıt aldı ve kâğıda kendi ismini, Latin harfleriyle "Ritter" yazdı. "Bu eşek süratiyle gidiyor" dedi ve ekledi: "Bu da eşek vitesidir." Arapçadaki viteslerle kitaplar müthiş bir süratle yazılıyordu. Sonra Müslümanlar evvela Bizanslılardan papirüsleri aldılar, sonra kâğıt fabrikalarını kurdular. Çinlilerden bazı şeyler aldılar ve büyük kâğıt fabrikaları kurdular. Semerkant'ta, Bağdat'ta, Mısır'da kâğıt fabrikaları ortaya çıktı, insanlar mütemadiyen yazıyorlar, belki lüzumundan fazla yazıyorlardı. Herkes yazıyordu.

Turan: Hocam şunu mu anlayacağız şimdi izah ettiğiniz bu üç vitesli durumdan. Yani Arapça toplumun her kesiminin kolaylıkla okuyup yazabileceği bir dildir.

Sezgin: Arapça güzel bir dil esasında. Arapça bilim dili olmaya başladıktan sonra çeşitli terminolojiler ortaya çıktı. Tekâmül etti. Her bakımdan desteklenen bir dil haline geldi. Grameri yapıldı. Mesela şu anki Türkçemizde gramer yok. Onun için herkes doğru yanlış yazıyor, yazdıklarının doğru olup olmadığı hususunda birçok insan bir hükme varamıyor, çünkü gramer bilmiyorlar. Ama daha Miladi 8. yüzyılda Sibeveyh denen âlim *el-Kitab* adlı gramer kitabını yazdı. Üstelik sıradan bir gramer kitabı da değil bu. Gramerin felsefesi gibi

bir kitap ortaya koydu. Bu kitabın mukayesesini sadece bir kişi yapabildi. Şunu sordu: “Acaba Avrupalılarda böyle bir kitap var mıydı?” Sonra “Avrupa’da böyle bir gramer bulunamazdı” diyor ve şunu soruyor: “Acaba Çinlilerde var mı?” Çinlilerde de benzeri yok. Ben Çinceyi bilmiyorum ama Çinceyi bilen şahıslarla konuştum, böyle bir gramerin onlarda olma ihtimali üzerine. Onlarda da yok. Hocam Hellmut Ritter de böyle inanıyordu. Yunanlılarda ve Avrupalılarda yoktu, Çinlilerde de yok. Yani bu müthiş gramer kitabı İslam dünyasında ortaya çıktı.

EKLER

İslam Bilimlerin Duraklamasının Başlangıcı ve Yaratıcılığın Son Bulmasının Nedenleri {*}

İslam kültür dünyası, 7. yüzyılın başlarında dünya tarihi sahnesine çıkmıştır; geçmiş veya komşu kültürlerin bilim mirasları, kararlı ve yoğun bir biçimde, devlet tarafından desteklenen ve din tarafından rahatsız edilmeden, aksine teşvik edilmiş bir tarzda, çok hızlı bir şekilde kendi yaratıcılık eşiğine ulaşmıştır. Diğer kültürlerden miras alınan bilgiler, tecrübeler, teoriler ve aletler yeni kültür dairesinde sadece kullanılmaya veya geliştirilmeye devam edilmedi; ayrıca buluşlar ve yeni bilgi alanlarının yaratılmasıyla çok büyük bir şekilde genişletildi, olağanüstü seviyeye yükseltildi. Ancak şu tarihi gerçek de dikkate alınmalıdır: 16. yüzyılın ortasında yaratıcılık gevşemeye başladı ve 16. yüzyıldan 17. yüzyıla geçiş döneminde -az sayıdaki istisnalar bir yana- duraklamaya dönüşme kendini gösterdi. Bilimler alanında bir gelişim kanunu ile ilgili net bir anlayış, kaynakları gizlememek bir yana, âdeta aşırı hassasiyetle tam olarak alıntılama alışkanlığı, adil bir eleştiri etiği, deneyin bilimsel çalışmalarda sistematik olarak kullanılan bir yardımcı araç olarak kullanılması, bilimsel terminolojiler yaratma ve olanı genişletme çabası, teori ile pratik arasında denge prensibine riayet ve İslam döneminde doğan rasathaneler yardımıyla uzun yıllar süren astronomik gözlem- bütün bunlar, Arap-İslam kültür dünyasındaki bilginliğin karakteristik özellikleriydi. Üniversitelerin kurulmasıyla bu karakteristik özellikler ve prensipler kendileri için besleyici en asil yerleri buldu.

Arap-İslam bilimlerinin çalışmaları, Yunanca kitapların Arapça tercüme ve aydınlatılmalarının İspanya dışı Avrupa'daki resepsiyon ve özümsenme akımı bizim bildiğimiz kadarıyla 10. yüzyılın ikinci yarısında başladı ve yaklaşık 500 yıl sürdü. Avrupa'nın yaratıcı evresinin başlangıcı 16. yüzyılın başlarında görünüyor ve burada bilimler tarihindeki önderlik rolü de yaklaşık bir yüzyıl sonra kendini gösteriyor. Okuma yoluyla veya Arap-İslam kültür çevresinin başarılı işlerine dair kulaktan dolma bilgilerle bu atılım sürecinin gelişimini öğrenmiş birisinin, bir Arabist'e veya bilim tarihçisine, bu kültürün duraklama sebepleri hakkında soru sormasına sık sık rastlanır. Soru çeşitli şekillerde ifadesini bulur ve şu şekilde de dile getirilebilir: Eğer Müslümanlar bilim tarihinde o denli ileri gitmiş idilerse, niçin bugün bu derece geri kalmış bulunuyorlar?

Bu soruyu yanıtlamak için 1956 yılında Bordeaux'da{1} bir sempozyum ve yine aynı yıl Frankfurt'ta{2} konuya ilişkin, yine ağırlıklı olarak bu konuyu merkeze alan bir seminer düzenlendi. Bizi burada ilgilendiren fenomen, her iki toplantıda da çok sayıda Arabist ve bir bilim tarihçisi tarafından "declin culturel", "decadence", "ankylose", "Kulturverfall" ve "Kulturzerfall" [kültürel çöküş, çözülüş] kavramları altında işlendi. Kendi çalışma alanlarında "dekadans"ın [gerilemenin] veya "çöküş"ün sebebini bulmaya çalışan, çok dikkatli ve temkinli bir tutumla bunları açıklamayı amaçlayan farklı disiplin temsilcilerinin orijinal fikirlerle dolu katkılarıyla burada karşılaşıyoruz. Ancak bu kadar çok ve birbirinden bu kadar farklı açıklamaların yapılmış olması, bir okuyucuyu, özellikle konunun yabancısı olan bir okuyucuyu çok derin bir şaşkınlığa düşürebilir. Yaklaşık 50 yıl önce bu konunun tartışılma koşullarının bugüne göre çok daha az elverişli olduğunu düşünmeliyiz. Arap-İslam bilimlerinin öneminin ve tesirinin ayrıntılı çalışmalarla yaklaşık olarak yeterli seviyede açıklanamamış olması

bir yana, yukarıdaki toplantılara katılan bilginler, bugün bizim sahip olduğumuz bazı geniş çaplı araştırmalar ve el kitaplarından mahrumdular. Konunun bu ele alınışının dar çerçevesinde, yukarıda bahsi geçen katkılarda dile getirilen açıklamalar ve açıklama denemeleri tartışılmayacak, sadece, katılımcılar arasındaki tek bilim tarihçisi olan Willy Hartner[3] tarafından yapılan bir mülahaza ele alınacaktır, “ilerleme ve gerilemenin önemli aşamalarını” ana hatlarıyla tasvir ettikten sonra Hartner şöyle demektedir: “George Sarton sık sık ‘Arap kültürü mucizesi’nden bahsetmiş ve bu ifadeyle, bu kültürün ilerleme sebeplerini göstermedeki zorluğa veya hatta imkânsızlığa işaret etmiştir. Gerçekten ben de bu soruya aydınlatıcı hiçbir yanıt verememekteyim”.

Hartner’in bu anlaşılabilir ihtiyatına karşın ben, Arap-İslam bilimlerinin tarihiyle uğraşım esnasında öğrendiğim faktörleri burada sıralamak cüretkârlığını göstermekten kaçınmıyorum:

1) İslam’ın erken döneminde Araplar manevî uyanış havasına ve zaferlerden doğan güvenlerine paralel olarak güçlü bir bilgi susamışlığıyla doluydular; böylelikle öğrenmeye tutkun ve yabancı unsurları almaya hazır haldeydiler.

2) Bu şuuru yansıtan yeni din, bilimleri engellemediği gibi üstelik teşvik etti.

3) Emevî, Abbasi hanedanları ve diğer devlet adamları bilimleri birçok yönden desteklediler.

4) Diğer dinlerin kültür taşıyıcılarına karşı, memleketlerinin fethedilmesi sonrasında Müslümanlar tarafından iyi davranıldı, onlara değer verildi ve yeni topluma katılmaları sağlandı.

5) Daha birinci yüzyıldan itibaren İslam toplumunda, Avrupa’nın Ortaçağ’da ve sonrasında malumu olmayan, eşi görülmedik, verimli bir öğretmen-öğrenci ilişkisi gelişti. Öğrenciler sadece kitaplardan değil, bunun yanı sıra doğrudan doğruya hocalar tarafından verilen dersler yoluyla bilgiler edindiler. Bu, öğrenme eylemini kolaylaştırıyor, böylece güvenilir bir bilginin garantisi oluyordu.

6) Doğa bilimleri, felsefe, filoloji ve edebiyat başlangıçtan beri, teolojik değil, dünyevi bir anlayışla yapıldı ve sürdürüldü. Bilimlerle uğraşmak, sadece din adamları sınıfının imtiyazı değildi, bütün meslek gruplarına açıktı. Bu yüzdendir ki biyografik ve bibliyografik eserlerde Arap-İslam kültür dairesinin çoğu bilim adamının baş adları meslek nitelemeleridir; terzi, ekmekçi, marangoz, demirci, deve sürücüsü ve saatçi gibi.

7) Daha 1.H./7. M. yüzyılda camilerde umuma açık ders faaliyeti başladı. 2./8. yüzyılda önemli filologlar, edebiyatçılar ve tarihçiler büyük camilerde kendi eğitim kürsülerine (üstüvane) [sütun] sahiptiler. Bu eğitim-öğretimde derslerin ve tartışmaların nasıl olduğuna ilişkin bize ulaşan haberler yüksek bir akademik stile tanıklık etmektedirler. Bu büyük camiler, 5./11. yüzyılda devlet üniversiteleri kurulana kadar kendiliklerinden ilk üniversitelere dönüşmüşlerdi.

8) Arap yazısının karakteri, Arapçanın kolay ve hızlı yazılmasına imkân tanıyordu ve böylelikle kitaplar çok geniş bir yayılma alanı bulabiliyordu.

9) Hızlı ve köklü bir şekilde gelişen filoloji, bilginlere eserlerinin redaksiyonu ve yabancı dillerle olan ilişkileri için sağlam bir temel sağladı.

10) Yabancı terminolojilerin alınması ve benimsenmesi, tam tanımlama ve bilimsel kesinlik için bakış açısını keskinleştirdi, kendine özgü Arapça terminolojinin ve bilimsel dillerin oluşturulmasına götürdü.

11) Yazılı aktarım, önce, Hicret'in ilk yüzyılından beri ilerletilen geleneksel papirüs endüstrisi ile, daha sonra ise Çin'den alınan ve İslam dünyasında yazı malzemesi olarak geniş bir yaygınlık kazanan kâğıdın üretimi için imalâthaneler kurulmasıyla da ciddi biçimde desteklendi{4}.

12) 4./10. yüzyılda daha iyi ve daha uzun süre kalıcı mürekkebin, bir tür karışım olan isten mamul demir palamudu mürekkebinin (karışımda bulunan öğeler: demir sülfatı, meşe palamudu ekstresi, gummi arabicum/Arap zamkı ve su) geliştirilmesi siyah koyu bir yazıyı mümkün kıldı, böylece yazıların zaman içerisinde solmadan veya kahverengileşmeden daha uzun süreli kalıcılığı sağlandı{5}.

Tam hakkıyla iddia edebiliriz ki Arap-İslam kültüründe bilimlerin hızlı, geniş ve köklü gelişimi üzerinde bütün bu faktörler hep birlikte rol oynamıştır ve bu faktörler sadece kısa bir zaman dilimi için değil, aksine yüzlerce yıl etkili olarak kalmışlardır. Sık sık, genelde dinin, özelde ise ortodoksinin, teolojinin veya tasavvufun bilime zarar verici etkisinden bahsetmek haksız bir davranıştır. Bu tür düşüncelerde, Arap-İslam bilimlerinin bilinen gelişiminin yüzlerce yıl boyunca sürekli ilerlediği ve yaratıcılığın 16. yüzyıla kadar gevşemediği göz ardı edilmektedir. Bunun tam aksine, Aristoteles yüzlerce yıl "ilk üstad" (*el-muallim el-evvel)* olarak isimlendirilirken ve Arşimed, Galen, Apollonios gibi büyük Yunan bilginlerin isimleri saygı ifade eden sıfatlarla donatıldığında *(el-fâdıl* gibi) teoloji yönünden hiçbir reaksiyon gösterilmediğinin hatırlatılması gerekir.

Elbette bu durum, bu saygının herhangi bir kimseyi, Yunan üstatlarını eleştirmekten alıkoyduğu anlamında alınmamalıdır. Eleştiri her hâlükârda olmuştur, fakat belirli bir eleştiri etiği içinde. Eleştiri adaletsiz, ölçüsüz veya keyfi olamazdı.

Tam da bu noktada şu üç örnek, durumu daha belirginleştirir: İlk örnek üç Musa kardeşle (Benû Musa, 3./9. yüzyılın ilk yarısı) ilgilidir. Bunlar Pergeli Apollonios'un konik kesitlere ilişkin kitabının bazı bölümlerini tashih etmişler ve kanıtlar, önermeler ve teoremlerle donatmışlardır. Yaklaşık 150 yıl sonra büyük matematikçi ve astronom Ebû Nasr b. Irâk, Benû Musa'nın bazı durumlarda hata yaptıklarına işaret ederek Apollonios'u savunmuştur{6}. İkinci örnek İbnü'l-Heysem'in Ptoleme kritiğidir. Bu eleştirisinde İbnü'l-Heysem, Ptoleme'yi, yanlışlığı belli olan gezegenler sistemi modelini kurtarmak için bile bile hata yapmayı göze almakla suçlamaktadır: “İleri sürdüğümüz bu yerler, bizim Almagesf'te rastladığımız, onun açıktan açığa çelişkiye düştüğü noktalardır. Bunların bir kısmı mazur görülebilir, ama bir kısmı da var ki özür kabul edemez cinstendir. Bir kısmı her beşerin başına gelebilecek yanılmalardandır, mazur görülebilirler, ama bundan başka öyle yerler vardır ki, oralarda Ptoleme bile bile hata yapıyor, mesela beş gezegen için sunduğu modellerde olduğu gibi bunlar mazur görülemezler”{7}. Üçüncü örnek olarak, matematikçi İbn Salâh'ın tutumu dile getirilmelidir. O, Arap öncellerinin Yunan bilginlere yönelttikleri eleştirileri sistematik bir şekilde izlemiş, haklı olup olmadıklarını tekrar kontrol etmiş ve çoğu kez Yunan bilginleri, kendi öncellerinin eleştirileri karşısında savunmuştur.

Elbette, Arap yazınını iyi bilen bir okuyucunun Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin Yunan ve el-Fârâbî, İbn Sînâ da dâhil olmak üzere Arap filozofların bazı görüşlerini çürütmeye yönelik

Tehâfütü'l-Felâsife isimli eserini hatırlaması düşünülebilir. Bu çürütmelerde, köklü bir felsefe eğitimi sonrasında ortodoks bir teologda doğan şüphe, ifadesini bulmaktadır. Her ne kadar el-Gazzâlî bu konuda çok aşırı bir tepki göstermişse de kendini sövgülerden uzak tutmuştur, ayrıca bu her şeyden önce bireysel bir reaksiyondu, kurumsal değil. Paris Üniversitesi'nin yaptığına benzer İbn Rüşd'e karşı resmi bir savaş açma ve mahkûm etme veya[8] Papa III. Innozenz'in 1209 yılındaki Aristoteles'i yasaklaması[9] gibi tutumlar İslam dünyasında düşünülemezdi.

Hıristiyan ve Yahudi bilginlerin, Emeviler ve erken Abbasiler döneminde mazhar oldukları özgürlüğün, kadirşinaslığın ve bilimsel gelişime katkılarının, sonraki yüzyıllarda da bozulmadan devam etmiş olduğuna işaret etmemiz belki de faydasız değildir. Buna ilaveten onlar, Cordoba'da hüküm süren Muvahhidiler döneminde kısa bir süre devam eden hoşgörüsüzlük bir kenara bırakılacak olursa, devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmişler, İran'dan Endülüs'e rahat hareket edebilmişler ve mesleklerini istedikleri yerde icra edebilmişlerdir. (Avrupalıların Saladin dedikleri) Sultan el-Melik en-Nâsır Selâhaddin'in ve oğlu el-Melik el-Efdal'in özel doktoru, meşhur Yahudi hekim ve filozof İbn Meymûn (Maimonides, ö. 601/1204) idi[10]. 12. yüzyılın ortalarından aktarılan bir rivayete göre[11], o dönemde Bağdat'ta Hibetullâh adında üç büyük hekim bulunmaktaydı: Hıristiyan Hibetullâh b. Said İbn et-Tilmiz, Yahudi Ebu'l-Berekât Hibetullâh b. Malkâ ve Müslüman Hibetullâh b. el-Hüseyin el-İsfehânî. Bunlar arasında, el-Adudî hastanesinin direktörü ve Hıristiyan cemaatin başkanı olan Hıristiyan Hibetullâh, Halife el-Mustadî (dönemi: 566-575/1170-1180) tarafından baştabipliğe getirilmiş ve Bağdat civarındaki hekimlerin mesleki yeterlilik sınavlarını yapmakla görevlendirilmişti[12]. Arap-İslam

kültürü için, Müslüman bir tıp tarihçisi olan İbn Ebî Useybi'e gibi, Hıristiyan bir tarihçi olan İbnü'l-İbrî'nin de, 7./13. yüzyılda farklı dinlere mensup bu üç hekim hakkında ayrım yapmaksızın büyük bir kabul ve hürmetle yazmış olmaları, alışılmadık bir durum değildir. İslam dünyasında hâkim olan tolerans atmosferinin kültür tarihi bakımından önemi, 1241 yılında Avrupa'da bir Hıristiyanın Yahudi bir hekim tarafından tedavi edildiğinde, aforoz edilebilmiş olması göz önünde bulundurulursa daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar[13].

Yukarıdaki açıklamalar ve örnekler, İslam'ın, gerilemenin veya Arap-İslam kültüründe yaratıcı bilimsel faaliyetlerin duraksamasının ve sona ermesinin ana sebebi olamayacağı yönündeki kanaatimi destekleme gayesini güdüyor. Kanaatimce, gelişme süreci bir kere kendi dinamiğini geliştirmiş ve uygun koşullar altında yolunu bulmuş ise din, bir kültür dairesinde bilimlerin ilerlemesini ciddi anlamda çok zor tehdit edebilir. Her şeyden önce, Arap-İslam bilimleri, tercümeler sayesinde ve 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimsel, teknik aletler ve araçlar yoluyla Arap İspanya üzerinden Avrupa'ya ulaşmaya başlamıştır. Yaklaşık bir yüzyıl sonra Avrupa'ya, Sicilya ve Güney İtalya üzerinden geçen ikinci bir yol açılmıştır. Avrupalıların 11. yüzyılın sonundan kısa bir süre önce İslam dünyası ile savaşmaya karar vermeleri çok büyük bir önem taşır. Haçlı Seferleri adı altında bilinen sekiz savaş, 1095 yılından 1291 yılına kadar sürmüştür. Bazen zafer bazen de yenilgi ile sonuçlanan bu savaşlarda Avrupalılar gerçek anlamda hep kazanan ve kârlı çıkan gruptu. Savaşlar İslam dünyasını sadece ekonomik açıdan zayıflatmakla kalmıyor, aynı zamanda bilimsel ilerlemenin akışını da zedeliyordu ve Filistin'de bazı bölgelerin işgaliyle ki bu, İslam dünyasının merkezine kama saplamak gibi bir şeydi, ulaşılan yeni başarıların ve kitapların yayılma işini zorlaştırıyordu. Bugünkü bilgi seviyemize dayanarak diyebiliriz ki, o dönemde Müslümanlar hem

teknikte hem de bilimlerde işgalcilerden çok çok ileri bir seviyede bulunuyorlardı. İşgalciler burada karşılaştıkları seviyede, eşdeğer herhangi yeni bir şey verebilecek durumda değillerdi. Müslümanlar özellikle, savunma amaçlı olarak, silah geliştirmede önemli başarılar sağlamış görünüyorlar; meselâ çarklı büyük tatar oku, dengeli mancınık, ateşli el silahları, el bombaları ve ayrıca çelik yay kullanılması vb. Yalnız uzun vadeli bir bakış açısıyla yaklaştığımızda, silah tekniğindeki bu gelişmeler, mucitlerinden çok Haçlıların memleketlerinde onların daha çok işine yarıyor ve onlardan faydalanılıyordu. Savaş tekniğindeki bütün bu yenilikler yaklaşık 50 yıllık bir zaman diliminde Avrupa'da yeniden ortaya çıkıyordu. Bu silahlara ve onların kullanım ve imal bilgilerine, Avrupa'da ilk önce Haçlılar yoluyla ulaşıldığı hususunda hiçbir kuşkuya yer olmasa gerek.

İslam dünyası, merkezinin bir bölgesinin savaş ve işgal altında acı çektiği sıralarda, 613/1216 yılında doğu bölgeleri Moğollar tarafından işgal edilmeye başlandı. İran'a yaklaşık yedi yıl boyunca süren Moğol saldırıları sırasında -ki bu, 628/1231 yılında ülkenin çok büyük bir bölümünün istilasıyla son bulmuştu- yerel bir çok kültür ve bilim merkezi tahrip edilmişti. İslam dünyasının merkez bölgeleri 656/1258 yılında Bağdat'ın Cengiz Han'ın oğlu Hülagu tarafından alınmasında ve Suriye'nin diğer bölgelerinin fethiyle başka tahripler yaşamıştı. Konstantinopel'in fethiyle (857/1453) Osmanlılar İslam dünyasının büyük bir bölümünde önderliği ele geçirdiler. Bütün genişleme girişimlerinde Osmanlılar, devletleri içerisinde eğitim ve bilime özen göstermeyi ihmal etmediler ve burada 16. yüzyılın bitimine kadar bilimsel yaratıcılık eksik olmadı. Bununla beraber Osmanlılar, Portekizliler ve İspanyolların başarılarıyla ortaya çıkan yeni durum karşısında nihai bakımdan rahatsız edilecek ve kaybedecek tarafı teşkil ediyordu. Dünya

politikasında ve bilimlerde Müslümanların öncülük rolü bakımından en yıkıcı sonuç, 11. yüzyılın ikinci yarısında Portekiz'in ve Toledo dâhil İspanya'nın çok önemli bir bölümünün kaybedilmesiydi. Müslümanların, İslam dünyasının batısındaki politik varlıkları, Granada'nın 897/1492 yılında düşmesine kadar gittikçe azalıyordu. Bu en son kayıptan sonra, İber Yarımadası, Müslümanların yüzyıllar boyunca, içlerinde büyük başarılar gerçekleştirdiği bilim merkezleriyle birlikte artık İslam dünyasına değil, Batı dünyasına ait bulunacaktı.

Bununla ilgili bir gerçeğe dikkat çekmek gerekir ki, Arap-İslam dünyasına uzun süren aidiyeti sonrasında İspanya ve Portekiz'in hem politik hem de bilimsel bakımdan dünya sahnesinde ele aldıkları önderliği, Arap-İslam dünyasında da bir güç kaymasının gerçekleştiği aynı 17. yüzyılın başlangıcında batı ve orta Avrupa ülkelerine devretmek zorunda kalmış olmalarıdır. İspanyollar tarafından, yüzlerce yıl boyunca Müslümanlardan alınan denizcilik, astronomi ve teknik bilgileri sayesinde gerçekleştirilebilmiş olan Amerika'nın keşfinin dünya çapındaki politik ve ekonomik sonuçları da düşünülmelidir. İspanyolların, 15. yüzyılın sonlarına doğru beşinci kıtayı keşfedebilme durumuna gelmelerini, Arap-İslam bilimlerinin Avrupa'daki süreğenliği bağlamında anlamalıyız. Böylelikle bu süreğenlik oluşan yeni koşullar altında ilk meyvelerini vermeye başladı.

Yeryüzünün yuvarlak formuna ve büyüklüğüne ilişkin açık bir tasavvurla Araplar daha 1050 yılından önce, Portekiz'de egemenlik ellerinde iken, çok iyi bildikleri Asya'ya, Avrupa'nın batı kıyısından hareketle Büyük Okyanus üzerinden geçerek ulaşmak için cesurca seferlere kalkışmışlardı. Bu girişimler o kadar çok tekrarlanmış olmalıdır ki, Lizbon limanındaki bir cadde Darbü'l-Mağrürîn (yanlış yola gidenler sokağı veya maceracılar sokağı) olarak

isimlendirilmişti[{14}]. Herhangi bir kimsenin, daha hiçbir ya da yeterli bir pusulanın henüz deniz seferlerinin hizmetine girmemiş bulunduğu bu erken dönemde hedefine ulaşıp ulaşmadığını bilmiyoruz. Arap öncellerinden politik olarak bağımsızlaşan İspanyollar ise kendilerini bunu yapabilecek durumda hissettiler. Gerçi el-Bîrûnî'nin (ö. 440/1048), okyanusun meskûn yeryüzü kütlesini kuşattığına ve bu kütleyi çok uzakta bulunan bir kıta veya meskûn adadan ayırdığına yönelik düşüncesini bilmiyorlardı[{15}]; fakat Kristof Kolomb, Arap nautik bilimcilerin Hint Okyanusu'nda geliştirdikleri pusulalara sahip bulunuyordu[{16}].

Bundan başka, Kristof Kolomb'a güç veren ve Hindistan'a Güney Afrika rotası üzerinden değil de batı üzerinden ulaşabilme kararını kolaylaştıran iki unsur daha bulunmaktadır. Birincisi, Arapların bir derece için, 56% millik yeryüzü ölçümü değerini bilmiş olmasıydı. Fakat buradaki hatası, Arap mili ile İtalyan milinin aynı ve her ikisinin de 1525 metreden ibaret olduğunu zannetmesidir. Sonucunda yeryüzünün çevresinin büyüklüğünü gerçekten bir çeyrek daha küçük tasavvur ediyordu[{17}], ikinci cesaretlendirici unsur, onun yeryüzünü armut şeklinde tasavvur etmesidir, bunun sonucu olarak da batıdan Hindistan'a giden yol çok kısalıyordu. Bu yanlış tasavvura, 19. yüzyılın ilk yarısında meşhur doğa bilimleri araştırıcısı Alexander von Humboldt işaret etmiştir. Amerika'nın keşfi, coğrafya ve denizcilik bilimi açısından çığır açıcı olan ve Joseph-Toussaint Reinaud'nun[{18}]150 yıl önce dile getirdiği gibi, Müslümanların İber Yarımadasındaki uzun süren varlıkları olmadan, onların geliştirdikleri denizcilik ve coğrafi bilgiler olmaksızın düşünülemeyecek bir başarıydı.

1492 yılında Araplar Granada ile birlikte sadece İber Yarımadası'ndaki 800 yıllık hâkimiyetlerinin son kalesini

kaybetmemiş, bu kayıp aynı zamanda Arap-İslam dünya gücünün nihai anlamda sonunun başlangıcını duyuran bir çan sesi olmuştur. Gerçi Osmanlılar politik olarak egemenliklerini Akdeniz bölgesinin geniş alanlarına, Balkanlar'a, Ukrayna ve Kafkasya ile birlikte Karadeniz bölgesine ve Arap Yarımadası'na kadar Arap ülkelerine ve Kuzey Afrika'ya genişletebilir durumda idiler. Safeviler de, 16. yüzyılda İran'da saygıdeğer bir politik gücü temsil ediyorlardı. Ve 1526 yılında Hindistan'da kurulan Moğol-İslam İmparatorluğu çok daha önemli bir politik ve ekonomik güce sahipti. Bu üç büyük İslam Devleti'nde, bilimler hâlâ yüksek bir seviye göstermekteydiler.

Fakat Amerika'nın keşfi ve Portekizlilerin Hint Okyanusu'nda belirmeleri yüzünden, İslam dünyasının, yeryüzünün eski meskûn bölgesindeki merkezî ve coğrafî konumunu yitirmesiyle, mevcut güç ilişkileri daha uzun süre devam edemezdi. Bu tarihi dönüşümün sebeplerini tam olarak anlayabilmek için, yine 15. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen, Portekizlilerin Afrika'yı dolanarak Hint Okyanusu'na yaptıkları seferlerin önemini de göz önüne almalıyız. Bütün Avrupalılar arasında, özellikle ülkeleri hemen hemen 400 yıl Arap egemenliği altında bulunan Portekizlilerin tam da bu rota üzerinde öncü konumu ele geçirmeleri bu bağlamda çok önemlidir. Eğer bu takdire değer ve başarılı deniz seferleri girişimleri Hindistan'a giden deniz yolunun ve Ümit Burnu'nun *descobrimento* anlamında gerçek bir Portekiz "keşfi" olarak değerlendirilir ve nitelendirilirse bu, bilgi yetersizliğine ve tarihi gerçeğin görmemezlikten gelindiğine tanıklık eder. Herodot bile, Firavun Necho (yaklaşık 596-594 İ.O.)'nun emriyle Finikelilerin Afrika'yı gemi ile dolaştıklarını rivayet etmektedir[19]. İslam döneminde sadece Afrika'nın güneyden deniz yoluyla dolaşılması değil, aynı zamanda güney Fas ile Çin arasında bir ticaret yolunun var olduğu da çok iyi bilinen gerçekliktir[20]. Portekizlileri, Afrika'yı

dolanabilmeye ve Hint Okyanusu'nda hâkimâne bir şekilde seyrüsefer yapmaya muktedir kılan yeni bir denizcilik biliminin kurucusu olarak görmek, bilim tarihi bakımından gerçekliğe aykırıdır.

Bugün bizler, İber Yarımadası'nın batı kıyılarıyla Afrika'nın kuzey batı kıyıları arasındaki Arap egemenliği esnasında, Muvahhidilerin egemenliğine kadar (1130-1269) devam etmiş düzenli, tam ve canlı bir denizciliğin bulunduğunu gerçekten çok iyi bilmekteyiz{21}. Bu denizcilik bilimi geleneğinde, daha önce kullanılmış deniz rotalarının bilgisiyle ve Arapça haritalara dayanarak Portekizliler, Hindistan'a deniz yoluyla ulaşmışlar ve orada ele geçen Arap deniz kılavuzları, genel bakış sağlayan ve mesafe bilgileri de içeren haritalar ve oralarda çok yüksek bir seviyeye ulaşmış denizcilik bilimi sayesinde yaklaşık bir yüzyıl için liderlik pozisyonunu üstlenmişlerdi. Gerçi Portekizliler, ilkin yaklaşık 100 yıl, bütün bilim dallarında Arap-İslam kültür dünyası karşısında daha geri bir seviyede bulunuyorlardı, fakat kesintisiz devam eden, siyasi, iktisadi ve dini sebeplerle başlamış, aynı zamanda askeri olarak iyi hazırlanmış seferleri onlara çeşitli zaferler kazandırmıştı. Onların yarım yüzyıl süren istilaları esnasında, her zaman zafer elde etmiş olmasalar da, zayıf Arap ve daha sonra onlara yardıma gelen Osmanlı donanmalarını bozguna uğratmışlar, Kızıl Deniz'in, Güney Arabistan'ın, Basra Körfezi'nin, Hindistan'ın ve Malezya Takım Adaları'nın kıyı bölgelerini yakıp yıkmışlar veya ele geçirmişler ve de ulaşabildikleri doğal zenginlikleri Portekiz'e getirmişlerdi. 16. yüzyılın ortalarından itibaren Portekizliler, yüzlerce yıl İslam dünyasının sanki bir iç denizi olan Hint Okyanusu'nda egemen konuma gelmişlerdi. Hem Portekizlilerin hem de diğer Avrupalıların bu bölgedeki egemenliğiyle ve Amerika'nın keşfiyle dünyanın politik, ekonomik ve stratejik manzarası Arap-İslam kültür

çevresi aleyhine değişmiş, böylece ortaya çıkan yeni ekonomik ve askeri güç İspanya ve Portekiz'le sınırlı kalmayarak, diğer Avrupa ülkelerine de yaramıştı ve zamanla ağırlık merkezleri Avrupa içerisinde konumlanmış oluyordu.

İspanyollar ve Portekizliler yoluyla dünya sahnesinde etkili olan devrimler hakkındaki bu açıklamalarla, Arap-İslam kültür çevresindeki yaratıcılığın duraksama sebeplerine ilişkin düşüncemi bazı somut örneklerle göstermek istiyorum. Böylece kendimizi, uygarlık tarihinde sık sık tekerrür eden bir tarihi bulguyla karşı karşıya buluyoruz: Kendi döneminde bilimde önder olan bir kültür dünyası yerini, bizzat teşvik ettiği ve eline kendisini vuracak silahları verdiği ardılına bırakmak zorunda kalmıştır. Bu tarihi süreci biraz daha somutlaştıracak önemli ve öğretici bir örneği kâğıdın tarihinde görmekteyim: Müslümanlar, kâğıdı diğer kültür çevrelerinden almışlar ve devamlı surette geliştirmişler, Avrupalılara aktarmışlar ve daha sonra onlardan ithal etmek durumuna düşmüşlerdi. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar{22} bu gelişimi kapsamlı bir şekilde ortaya koyabilmiştir. İlk olarak, Alfred von Kremer'in, 1877 tarihli{23} *Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen* isimli çalışmasında, eski olmasına rağmen ustaca ifade edilmiş, ana hatlarında hâlâ aşılamamış tasvirini aynen almak istiyorum. İslam topluluğunun ilk evresinde, diyor, "yazı; posteki, parşömen veya Güney Arabistan'da yapılan, parlaklığı veya inceliği ile ünlü olan deriler üzerine yazılıyordu"{24}. "Çok kısa bir süre sonra papirüs kullanılmaya başlandı. Zira Araplar, Mısır'ın fethinde, orada daha eski çağdan kalma ve yazma malzemesi olarak kullanılacak papirüs bitkisinin işlenmesine özgü çok gelişmiş bir endüstri ile karşılaştılar. Bu endüstri Arap fethi ile yüksek bir kalkınmaya kavuştu, çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, İslam devleti ve idaresi zanaat ve imalat vergisi tanımıyordu. Bu endüstrinin esas yeri, Dimyat bölgesinin

sahilinde ve Nil deltasında bulunan Bura kasabasıydı[25]. Burada, tahminen Menzale Gölü yakınında bol bol yetişen papirüs bitkisi işleniyor ve satışa çıkarılıyordu. Araplar bu bitkinin eski adını 'fâfîr' şeklinde muhafaza ederek, ondan imal edilen ürünü yeni Yunancada (İslam'dan önce) kullanılan 'carta' anlamında 'kirtâs' diye adlandırıyorlardı"[26].

"Bizans bürokrasisinin fazla yazışma sevdasına düşürdüğü Doğu ve hatta Batı Roma İmparatorluğu [Mısır'ın Müslümanlar tarafından alınmasından sonra] üzerine yazı yazılacak malzeme olarak tek kaynağa, Arapların Mısır'daki fabrikalarına muhtaç bulunuyordu, böylece Mısır'da yüksek bir papirüs ihracatı oluşmuştu ve satışın ödemesi peşin parayla gerçekleşiyordu[27]. Bununla beraber öyle görünüyor ki, Mısır'da oldukça erken, başka maddelerle yeni bir kâğıt hamuru çeşidi elde etme işi bulunmuştu. Böyle bir tahminde bulunmadan, bu hayli eski bir yazarın bize ilettiği, Abbasi halifesi Mu'tasım'ın yeni hükümet merkezi Semerra'ya, devletin her tarafından zanaatçıları ve Mısır'ın kâğıt fabrikasından da (usta) işçi getirdiği hususundaki haberi[28] başka şekilde izah edilemez; zira orada papirüs bitkisi hiç yetişmiyordu. Kâğıt sadece başka maddelerden, pamuktan ve ketenden elde edilebiliyordu. Bununla birlikte ketenden kâğıt elde etmeyi Araplar daha geç öğrendiler. Bu sebepten dolayı şunu kabul etmekten başka çare kalmıyor: Araplar aracılığıyla yayılan pamuk ekimi ile, Mısır'ın kâğıt fabrikalarında papirüsü pamukla karıştırmak âdeti ortaya çıktı, bununla zamanla sırf pamuktan kâğıt kazanma işi keşfolundu".

"Yalnız 3. yüzyılın başından 4. yüzyılın ortalarına kadar geçen zaman zarfında bu alanda büyük bir değişme kendisini gösterdi. Sadece çok pahalı olan Çin kâğıdı ithali ile yetinilmedi, bilakis Arap

Yarımadası'nın kuzeyinde (Tihâme'de) bir yerli kâğıt imali işi başladı"[29].

"Bir işgüzar Çinli evvela Abbasi Devleti'nin en uzak kuzey doğu vilayetine ketenden kâğıt imali tekniğini sokmuştu. Daha hicretin 4. yüzyılının ikinci yarısındaki bir kitapta (İbnü'n-Nedîm'in *Fihrist'i)* ketenden yapılan birçok kâğıt çeşidinin sayıldığını görüyoruz. Semerkand'da bu yeni endüstri en yüksek ürünlerini verecek hale geldi ve bu şehir birden bire ticaret yolu ile bir zenginlik ve gelişim kazandı, bu arada kâğıt ihracatında çok üstün bir konuma ulaştı. Milli bir edebiyatın çok hızlı gelişmesi ile bilimsel araştırmaya karşı görülen ilgi, gittikçe yükselen bir kâğıt harcaması ile bu branşta ürün ve ticaret baş döndürücü bir gelişme kaydetti. Kâğıt fabrikaları her yerde ortaya çıktı; şuna da işaret edilmelidir ki, Doğu'nun keten kâğıdı ile Batı'nın pamuk kâğıdı arasında ortaya çıkan rekabette kazanan taraf sonuncusu oldu. Çünkü bunun maddesi çok ucuz elde edilebiliyordu, böylece öbürünün rekabeti imkânsız oluyordu". "Araplar Mısır'dan hareket ederek adım adım bütün Kuzey Afrika sahillerini, daha sonra İspanya'yı ve en sonunda Sicilya'yı fethettikten sonra papirüs ekimi bilgisi -ki bunu Sicilya'ya soktular-, pamuk bitkisi -ki bunu hem İspanya'ya hem de Sicilya'ya ulaştırdılar- ile birlikte kâğıt fabrikacılığını beraberlerinde taşıdılar, bu hem Sicilya hem de İspanya'da çok geniş bir yayılma imkânı buldu[30]. Xativa [Şâtibe]'nin fabrikaları 12. yüzyılda pamuktan yapılan kâğıt çeşitleri ile büyük bir şöhrete ulaşmıştı, bunlar batı Hıristiyan memleketlerine gönderiliyor, diğer taraftan doğu Avrupa kendi kâğıdını, kuşkusuz pamuk kâğıdı da, *Charta Damascena* adı altında tanınan doğudan, muhtemelen Şam'dan sağlıyordu." "11. ve 12. Yüzyıllarda bu Arap imalatı Avrupa'da kullanılan eski parşömeni büyük ölçüde saf dışı etmişti, öyle ki İmparator II. Friedrich kendini 1224 yılında, pamuk kâğıdını daha kısa ömürlü oluşundan ötürü,

bazı devlet vesikalarında kullanmayı yasaklamanın zarureti karşısında bulmuştu; ama fiyat konusu bu gibi yasağı etkisiz kılıyordu. İlk defa 13. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da keten kâğıdı kendini göstermişti, bu herhalde ucuz çeşitlerin maddesini yetiştirmek gayreti ile pamuğa keten maddesini karıştırmak sureti ile kazanılıyordu; belki bu da yine Arapların icadı idi, zira ketencilik onlarda çok yaygın bir şekilde uğraşılan bir işti."[31]

"... Parşömen veya papirüs üzerine yazılmış kitaplar her yerde o kadar çok pahalıydı ki, ancak çok küçük bir çerçeve içinde kalıyordu. Araplar, üzerine yazılacak bir ucuz madde imal edip böylece, sadece Doğu pazarı için değil, aynı zamanda Hıristiyan Batıyı da beslemeleriyle, bilim herkes için ulaşılabilir hale gelmişti... "[32].

Sicilya'daki Arap egemenliğinde ortaya çıkan kâğıt üretimine ve 12. yüzyıldaki İspanyol kâğıt ithalatına bağlı olarak 13. yüzyılın başında Kuzey İtalya'da ilk kez düşük kaliteli kâğıt üretme girişimleri oldu, ancak ilk başlarda başarı küçük çaplı kaldı. Fakat daha sonra Ancona civarındaki Fabriona'da, Doğu Akdeniz bölgesinin Arap kâğıt sanatının özelliklerini yansıtan ve muhtemelen Haçlılar tarafından İtalya'ya getirilen yeni bir teknik ortaya çıkınca durum değişti[33].13. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey İtalya'da gelişen kâğıt endüstrisi, bu yüzyılın sonuna doğru ihraç yapacak duruma gelmiş, 14. yüzyılda İspanyol rekabetinin üstesinden gelerek Arap pazarını ele geçirmişti. Bu süreçte Venediklilerin ve Cenevizlilerin ticarî becerileri, işbilirlikleri çok önemli bir rol oynamıştır[34]. Uygun fiyatıyla pazara hâkim olan İtalyan kâğıdının bize kadar ulaşan eski Arapça yazmalardan tanıdığımız yüksek kaliteye ne zamandan itibaren ulaşmış olduğunu şu anda söyleyebilecek durumda değilim. Eğer bize bu ucuz kâğıtlar yoluyla ulaşmış ve artık

kullanılamayacak durumdaki bildiğim birçok kitabı düşünecek olursam, İslam dünyasında bu kâğıt ithaliyle meydana gelen zararın ne boyutta olduğu anlaşılabilir. Sorunun özüne gelmek için, Arap-İslam bilimleri tarihiyle ve [bu bilimlerin] Avrupa'daki resepsiyonu ve özümsenmesiyle uğraşım süresince yaptığım bir gözlemi eklemek istiyorum. Konu şudur: Avrupa'da tekniğin pratik bölümünde, teorik bölümüne göre dikkat çekici ölçüde daha hızlı bir resepsiyon, yaygınlık kazandırma ve resepsiyonu yapılan nesneleri daha ileri seviyede geliştirme yeteneği izlenimi bende uyanmış bulunuyor.

Bu izlenim, yukarıda anılan ve Latin dünyasında *quatorium* olarak bilinen astronomik araç örneğiyle açıklanabilir. Daha önce belirtildiği gibi, bu araç 4./10. yüzyılın ikinci yarısında astronom ve matematikçi Ebû Cafer el-Hâzin tarafından icat edilmişti. Endülüs'te Arap astronomlar tarafından imal edilmiş olan örneklerden sonra bu araç, bildiğimiz kadarıyla İspanya dışında ilk defa 1276-1277 yılında Novarak Campanus tarafından tanıtılmıştır. Bu tarihten itibaren 16. yüzyılın ortasına kadar, birçok şekilleri tedavüle çıkmıştır. Gerçi bunlar her zaman kusursuz değillerdi, fakat Avrupa'da bu alete yönelik ilgiyi açığa vurmaktadırlar. Diğer durumlarda olduğu gibi bu durumda da süslemeye, bezemeye ve gereksiz ilâvelere karşı genel olarak aşırı bir temayül dikkati çekmektedir, bu da bu araçları zor ve az kullanışlı yapmaktadır. Avrupalılar, bunların matematiksel temellerinde her zaman Arap öncellerinin seviyesine ulaşabilmiş değillerdi ve nadiren onları geçmişlerdi. Fakat konuyla ilgilenenlerin çevresi devamlı olarak genişlemiş ve bu ilgi özel yaratıcılığı teşvik etmiştir. Böylece Avrupalılar teknik alanda İslam dünyasını teorik alandan daha önce geçmişlerdir. Buna bağlı olarak Avrupalıların perspektif çizimden daha az ürktüğü ve bu konuda Müslümanlardan daha becerikli oldukları görünüyor. Böylelikle bu çizimler teknik içerikli el

yazmaların çok geniş bir yayılma alanı bulmalarını sağlamıştır. Avrupalıların sahip oldukları avantaj, kitap basım tekniğinin 15. yüzyılda gelişimiyle daha da büyümüştür. Teknik çizimleri baskı mamulü olarak çoğaltılabilme imkânına sahip olmalarıyla, sonunda makine üretimi ve endüstriyel gelişim, uygun koşullara kavuşmuştur. Leonardo da Vinci, Georgius Agricola, Agostino Ramelli vb. kimselerin, Arap kaynaklarla bağlantıları besbelli olan fantezi dolu çizimlerini düşünecek olursak, bu çizimler kitap baskısı sayesinde çok geniş bir yayılma alanı bulabilirken, İslam dünyasında teknik kitapların el yazmalarındaki resimlerin yerleri çoğu kez uygun kişiler tarafından yerine getirilmesi amacıyla boş bırakılmıştır. Muhtemelen, kitap basım tekniği daha erken dönemde alınmış olsaydı, İslam dünyasında yaratıcılığın şiddetle azalmasının bir süre önüne geçilebilirdi. Her halükarda, bu fenomene büyük kültürlerin ve medeniyetlerin kaderleri açısından bakmalıyız. Bu medeniyetler, zamanı geldiğinde bulundukları konumlarını, yükselişlerini, kendilerinin hazırladığı ardılı olan medeniyete vermek zorundadır. Ayrıca, tarihçinin bu olguyu aydınlatma denemesinde, sebepleri ilintilerle karıştırma durumuna düşmüş olması pek nadir bir şey değildir. Bizim sebepleri aydınlatma denememizin sonucu açısından, savaşların ve yeni deniz yolları “keşfi”nin birlikte etkisinin yol açtığı İslam dünyasındaki ekonomik ve politik zayıflık, bilimlerde duraklamanın ana sebebi olarak görünüyor. Bilimlerin, yaklaşık 800 yıl boyunca kalkınma halinde olduğu İslam dünyasında gücünü kaybetmiş olmaları ve yaklaşık 500 yıl önce ulaşma yolu buldukları Avrupa’da etkilerine devam edebilmeleri ve burada iklimsel ve ekonomik koşulların, yaratıcılığın süreğen şekilde devam ettirilebilmesinde daha elverişli olduğu görüşü gerçeğe çok da ters değildir. Yarıçapı sürekli genişleyen bu en yeni kültür dairesinde, öncellerden alınan bilimsel miras büyük bir hızla gelişmeye devam

ediyor. Bu durum karşısında bilim tarihçisinin görevi özellikle zordur; bir yandan geçmişin öneminin hatırlanmasını ayakta tutmak, diğer yandan da gerçeğe karşı adil olamayan yaygın tarihî gelişim tablosunu revizyona tabi tutmak ve düzeltmek.

Müze’nin Kuruluşu

Arap-İslam bilimlerinin 9. yüzyılın başından 16. yüzyılın sonlarına kadar devam eden kreatif döneminde tanınan ve kullanılan alet ve düzeneklerini modellerle ortaya koyma fikri, Frankfurt Üniversitesi Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü’nün projeleri kapsamında, 1982’deki kuruluşundan kısa süre sonra gelişti. Bir dizi alet ve düzeneği Müslümanlar, bilimlerin diğer kültür çevrelerinden, özellikle eski Yunanlılardan alınışı çerçevesinde tanımış, bunların büyük kısmını geliştirmiş ve pek çoğunu da kendileri icat etmişlerdir. Bütün bunlardan bize sadece astronomide, tıpta, kimyada ve zaman ölçümünde faydalanılan birkaç alet ulaşmıştır. Bilimler tarihi için büyük bir şanstır ki, Arap-İslam bilginleri kullandıkları alet ve düzenekleri birçok etütlerinde ve kapsamlı eserlerinde tarif etmiş ve kısmen çizimlerini yapmışlardır; bunlardan sadece az bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır ya da bilinmektedir. Ebu’l-Kasım ez-Zehrâvî’nin kapsamlı bir tıp kitabı olan *Kitâbu’t-Tasrif’i* (M.S. 10. yüzyıl), fizik ve zaman hesabı üzerine İbn er-Rezzâz el-Cezerî’nin *el-Câmi beyne’l-ilm’ ve’l-amel* isimli kitabı (M.S. 1200), astronomide Ebu’l-Hasan el-Marrâkuşî’nin *Câmi' el-mebâdi‘ ve’l-gâyât’ı* (M.S. 13. yüzyıl) bunlardan birkaçıdır.

Bu eserlerin ve aletler üzerine yapılmış diğer çalışmaların önemine 19. yüzyılda benden önceki pek çok değerli şarkiyatçı dikkat çekmiştir. Bunlardan biri, 1875-1928 yılları arasında, hayatının yarım yüzyıldan fazlasını Arap-İslam kültür çevresinin fen bilimleri ile ilgili katkılarına adamış ve bu konuda 200’den fazla çalışma yayınlamış olan fizikçi ve bilim tarihçisi Erlangenli Eilhard

Wiedemann'dır. Takdir ve şükranla yâd etmek benim için hoş bir vazifedir ki, Wiedemann, 1900'lerde Arap-İslam bilginlerinin aletlerinden birkaçının modellerini yaptırmaya başlayan ilk kişidir; hatta yaptırdığı aletlerin beş tanesini 1911'de Münih'teki Deutsches Museum (Alman Müzesi) satın almıştır.

1983 yılında, kaynaklardan ve araştırmalardan tanıdığım alet ve düzeneklerin modellerini sağlamaya başladığım zaman, günümüze gelmemiş ya da önceki şarkiyatçılar tarafından bilinmeyen ya da tarif edilmemiş olan yaklaşık 20-30 adet aletin modelini yapmak gibi, şimdi geriye dönüp baktığımda fazla mütevazı bulduğum bir hedef tasarlamıştım. Bunları, çoğu el yazması olan kaynaklarda tanıyıp anlamam ve onları model halinde yapabilecek şahısları bulmam gerekiyordu; bunun için sadece sabır yeterli değildi. 2003 yılına geldiğimizde Frankfurt'taki Enstitünün bu iş için dar olan salonlarında, İslam bilim ve teknoloji tarihinde tanınan alet ve düzeneklerin 800'den fazlasının yer aldığı bir müze meydana gelmişti. Bu müze resmi olarak açılmamış olmasına rağmen her sene binlerce ilgili tarafından önceden kararlaştırılan zamanlarda ziyaret edilmektedir. Yaklaşık 12 yıl önce, Hessen Eyaleti üniversitelerinin kapılarının herkese açık olduğu bir günde, büyük bir ilgi ve 1500 civarındaki ziyaretçinin heyecanı ile karşılaşmak teşvik edici ve cesaret verici idi.

2003 yılında *“Wissenschaft und Technik im İslam“ (İslam'da Bilim ve Teknik)* ismi altında 5 ciltlik ayrıntılı katalog yayınlandığında, müze artık oldukça tanınmakta idi. Bunu bir yıl sonra kataloğun Fransızcaya tercümesi takip etti, iki yıldan beri Türkçe tercümesi de mevcut olup İngilizcesi de basılmak üzeredir. Arapça tercümenin ilk cildi iki sene önce yayınlanmıştır, İkincisi ise 2-3 ay içinde baskıya girecektir.

Birçok defa değişik ülke ya da kuruluşlar, eserleri belirli bir süre sergileme ve hatta Frankfurt'ta sergilenen aletlerin kopyalarıyla kendileri Frankfurt'taki gibi bir müze kurma arzularını ifade ettiler. 2005 yılında o zamanki Kültür Bakanı Sayın Attila Koç Frankfurt'taki enstitüyü ziyaret etti ve İstanbul'da benzer bir müzenin kurulması arzusunu dile getirdi. Bu benim için bir rüyanın gerçekleşmesi olacaktı, fakat maalesef öncelikle teklif edilen bina uygun görünmedi. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) müze kurulması hususunda benzer dileklerini ifade ettiler.

Büyük bir şans eseri olarak, Eylül 2006'da dostum Sayın Cevdet Akçalı vasıtasıyla İstanbul'da, Gülhane Parkı'nda tarihi bir bina kompleksinden haberdar oldum. Eskiden sultanların Has Ahırları olan bu binaların altı sene süren restorasyonu bitmek üzere idi. Görmek için gittiğimde binalara ve konumuna hayran kalmıştım. Şimdi, Has Ahırları mülkünde bulunduran İstanbul Belediyesini bu müze için kazanmak gerekiyordu. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Dr. Kadir Topbaş o tarihte yurtdışında bulunuyordu, fakat -bunu da şükranla ifade etmek istiyorum- o, bu müze fikrini duyduktan bir hafta geçmeden, Enstitüyü ve özelikle müzeyi görmek üzere Frankfurt'a geldi. Dönüşünden birkaç gün sonra, müzenin kuruluşunu takiben sergilenecek aletlerin mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde gönderilmesi şartı ile, onayını bildirdi. Ocak 2007'de müzenin kuruluş sözleşmesi imzalandı. Ertesi gün bu bağlamda, konuyla çok ilgilenen ve tam bir muvafakat gösteren Sayın Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a bir ziyarette bulundum. Bakanlar Kurulu kararı ile buna ilaveten bir bilimler tarihi merkezinin kurulması devletçe onaylandı. Buna uyularak müzenin karşısındaki iki yan bina bu işe tahsis edildi.

23 sene önce cömert bir Arap dostun mali desteği ve isteği üzerine Amerika Birleşik Devletleri için bir sergi projesinin hazırlıklarına başlamıştık. Sponsorun onayını alarak aletlerin hazırlanmış bulunan yüzde 80'ini İstanbul'daki yeni müzeye hediye edebildik. Bu proje için geri kalan masrafları temin etmekten hiç kaçınmadığı gibi, eksik kalan sergi eserlerinin masrafını da Türkiye Devleti üstlendi.

İstanbul'da ve daha önce de Frankfurt'ta İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nin kuruluşunu teşvik eden faktör, evrensel bilimler tarihinin bütünlüğüne duyulan inanç idi. Biz bilim tarihindeki eksik halkalardan birini yerine koymak istiyoruz; burada eksik kelimesi ile kastedilen, Rönesans'ı doğrudan doğruya Antik çağa bağlayan yanlış düşünce ile oluşan boşluktur. Biz, İslam kültür çevresinin yaratıcı bilginlerinin, bir alma ve özümleme döneminin ardından 900-1600 yılları arasında gösterdikleri başarılarını ortaya koymak istiyoruz. Bu başarılar 16. yüzyılın ikinci yarısından bu yana Avrupa'daki yaratıcılığın zeminini oluşturdular.

18. yüzyılda, Rönesans adı altında bilimler tarihine gerçeğe aykırı bir bakış, yani Avrupa'nın ve İslam kültürünün bilim sahasında orta çağdaki başarılarının reddedilmesi ya da hiçe sayılması, büyük ölçüde yaygın idi. Arabistlerin ve İslamiyetçilerin fen bilimlerine doğru yönelişi daha 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da gittikçe artarak kendisini göstermekteydi. Bu öncellerin ve onların sayıları gittikçe artan, yorulmak bilmeyen ardıllarının değerli girişimleri vasıtasıyla bilim tarihinin birkaç alanında önemli düzeltmeler gerçekleşti. Buna rağmen günümüz insanı Arap-İslam kültür çevresinin evrensel bilimler tarihindeki hakiki anlamını çok az bilmektedir ve böylece bir kere dünyaya yerleşmiş olan alışık Rönesans tanımlaması sarsılmadan varlığını sürdürmektedir.

Ümit ediyorum ki İstanbul'un fevkalade güzel bir yerinde kurulmuş olan bu Müze, bu gerçek dışı tarihsel bakışı düzeltmede katkısını gösterecektir.

Frankfurt/Main,
17 Nisan 2009
Fuat Sezgin

Müze’nin 24 Mayıs 2008’deki Açılış Konuşmalarından Biri

Sayın Başbakan, sayın misafirler

Tarih anlayışının yeterli bir gelişme göstermeye başladığı anlardan itibaren birçok insanın zaman zaman şu veya bu aletin veya cihazın nerede ve ne zaman ortaya çıktığı yönünde kafa yorduğu ihtimaline bir gerçek nazarıyla bakılabilir. Ama tarih bilimi genelde ve çok uzun bir süre, alanını politik, askeri ve bir dereceye kadar da iktisadi olay ve değişmelerin toplanıp kaydedilmesinde gördü, bilim ve teknolojinin kazandığı gelişmelere bir üvey ana gözü ile baktı.

Bilim ve teknolojinin Yunanlılara kadar gerçekleşen gelişmesinin kademelerini takip etmek çok zor. Onlar, yani Yunanlılar bilimler tarihinde işgal ettikleri sekiz yüz kadar yıllık muazzam yapıcı safhada öncellerine dair çok az ipucu veriyorlar. Kaynaklara işaret etme geleneği kendilerinde çok zayıf. Onların muazzam yerlerini başlangıç olarak görmeye alışkın modern bilimler tarihinin üç yüz yıldan beri alışılan görüşü, Sümerlerin, Babillerin, Asurilerin, Hititlerin, Kenanilerin, Aramilerin ve Mısırlıların kültürlerinin arkeolojik araştırma ve bulunan kitabe çözümlerinin getirdiği ışığa rağmen, önemli bir değişme bulmadı. Bilimler tarihinin büyük otoritelerinden Avusturyalı Otto Neugebauer’in yarım yüzyıl Yunanlıların başta değil ortada bulundukları, onların bilim tarihindeki önderlik bayrağını ellerine aldıklarından beri geçen 2500 yıllık devreye, geçmiş olan 2500 yıllık bir öncel devreyi daha eklemek gerektiği yolunda savunduğu tez çok az dikkat çekti.

Yedinci yüzyılın ilk yarısında, Yunanlıların elinde çok yüksek bir düzeye ulaşmış bilimlerin Doğu Akdeniz havzalarında ve Sasaniler İranı'nda ağır adımlarla çok küçük mesafeleri geriye bırakmakta olduğu bir sırada, İslam bu kültür merkezlerini içine alan bir kudret olarak tarih sahnesine çıktı. O kültür merkezlerinin mümessillerini, hangi inançta olurlarsa olsunlar büyük bir tolerans ve anlayışla entegre ederek ve onların hocalığını kabul ederek, bilimlere yeni bir kıvılcım kazandırdı. Sekizinci yüzyılın ortalarında Hint kaynaklarına uzanıldı. İki yüzyıl kadar süren bir resepsiyon ve asimilasyon safhasından sonra yaratıcılığa ulaşıldı.

Bilimlerin İslam dünyasında ulaştığı yaratıcılık safhası bazı alanlarda daha 8. yüzyılın ikinci yarısında, bazı sahalarda ise 9. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmiş oldu. Bu yaratıcılık safhası sonlara doğru süratin ve kantitenin düşmesiyle beraber 800 yıl yani 16. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Onların başardıklarının bugün küçük bir kısmını biliyoruz. Ayrıntılı olarak saymaya kalkışmak yerine şu şekilde ifade edilebilir: Onlar diğer kültür dünyalarından, özellikle Yunanlardan aldıkları bilimleri geliştirdiler, yeni bilimleri ortaya koydular; önderlik durumuna geçecek kültür dünyasında ortaya çıkacak bazı bilimlerin yollarını döşediler. "Büyük" ve "yaratıcı" diye vasıflandırdığımız bilimin 800 yıl kadar süren bu safhasında Müslümanların, Arapça yazan Hıristiyan ve Yahudi vatandaşlarının katkısı az olmadı.

Bilimler tarihine bu yaratıcı safhada nelerin kazandırıldığının hepsini veya büyük bir kısmını bilmekten henüz çok uzak bulunuyoruz; tamamını tanımak belki hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Ama bugün bildiklerimiz, bilimler tarihinin en büyük birkaç safhasından biri karşısında bulunduğumuzu duymamıza yetiyor. Şüphesiz ki, içinde bulunulan devir faktörü ve diğer birçok koşul, öncellerle ardılların başarılarının yön, karakter ve tabiatlarını

etkiliyor. Bilimler tarihçisi için, büyük safhaların kendine has temel değerlerinin belirtilmesi işi kolay olmuyor. Ben şahsen yıllar boyunca İslam bilimler safhasının kendine has prensipleri olarak şunlara ulaşabildiğimi sanıyorum:

1. Adil tenkit prensibi

2. Vazıh bir tekâmül kanunu düşüncesi

3. Kaynak zikretmede diğer kültür dünyalarında olduğundan daha çok gösterilen gayret

4. Bilim tarih yazarlığının 10. yüzyıldan itibaren ortaya çıkışı ve gelişmesi

5. Tecrübe ile teori arasında bir denge kurma prensibi ve tecrübenin araştırmada sistematikman kullanılacak bir vasıta olarak yer alması

6. Uzun süreli gözetleme prensibi; bunun sonucu olarak rasathanelerin icadı

7. Bilimin sadece kitaptan değil, hocadan ve kitaptan öğrenilmesi; buna bağlı olarak ilk üniversitelerin ortaya çıkışı.

Bilimler tarihinin en önemli başlangıç çizgilerinden biri şudur ki, İslam kültür dünyasının kitapları, aletleri ve ilaçları 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İspanya üzerinden Batı Avrupa'ya yollarını buldular. Müslümanlar 711 yılında İber Yarımadası'na ayak basmakla İslam kültür dünyası ile Avrupa arasındaki bağlantıyı kurmuş, geliştirecekleri bilimlerin birkaç yüzyıl sonra ayrı bir kültür dünyasında yayılma kaderini çizmişlerdi.

İki kültür dünyasını birbirine bağlayan yollar zamanla artmaya devam etti. Bunların en önemlileri Sicilya, İtalya ve Bizans

üzerinden geçiyordu; bahusus İslam dünyasındaki teknolojinin Avrupa'ya ulaşmasında Haçlı Seferleri büyük bir rol oynamıştı.

Bilim ve teknolojinin İslam dünyasından Avrupa'ya ulaşma safhası -ki, bu resepsiyon ve asimilasyon diye iki kademede gerçekleşti- en azından beş yüz yıl sürdü. Avrupa'da gerçek manada 16. yüzyılda kreativite ve aynı yüzyılın ikinci yarısında İslam dünyasında bilimlerin duraklaması başladı. On yedinci yüzyılın başlarında Avrupalılar bilimde önderlik durumuna geçtiler.

Bu münasebetle bir tarihi realiteye istemeye istemeye işaret etmeyi zaruri buluyorum. O da şu ki, Latin kültür dünyasının Arap İslam kaynaklarından alma işi, Müslümanların Yunanca kaynaklardan alışındaki açıklıkla olmadı. Müslümanlar Aristo'yu "Büyük Üstat" diye adlandırıyorlardı. Bokrat'ın, Galen'in ve diğerlerinin kitaplarından "Faziletli Bokrat", "Faziletli Galen" diyerek alıyorlardı. Ama Arapça kitapların birçoğunun Latince tercümelerinde gerçek müelliflerin adları kayboluyordu. Kaynak zikretme alışkanlığı hemen hemen hiç yoktu.

Bunun sonucu olarak, Avrupalılar 17. yüzyılda önderlik durumuna nasıl geldiklerini bilmiyorlardı. Gerek Avrupalılar, gerek Müslümanlar, bunu yüzyıllardan beri gelen üstün bir mazinin devamı sanıyorlardı. Bunun sonucu, Avrupalılarda Müslümanlara karşı bir üstünlük, Müslümanlarda ise yavaş yavaş bir aşağılık duygusu gelişiyordu. Avrupalılarda doğan bu üstünlük duygusu, aradan çok büyük bir zaman geçmeden, daha doğrusu 18. yüzyılda Rönesans tabiri içinde, günümüze kadar geçerliliğini pek kaybetmemiş olan kalıplaşmış ifadesini buldu. Buna göre, bilimlerin birkaç yüzyıldan beri tanınan yeni safhası, Avrupa'da doğrudan doğruya Yunan bilimlerinden kaynaklanan bir kalkınmaydı. Derin bir minnet duygusuyla anılmalı ki, bu, 1955'te Fransız filozofu Etienne

Gilson'un, “profesörler Rönesans'ı” diye makaraya aldığı görüşe karşı hümanist bir reaksiyon da daha aynı yüzyılda kendini göstermeye başlamıştı. Bunların arasında Fransızlardan filozof ve tarihçi Voltaire, Almanlardan Johann Gottfried Herder, Johann Wolfgang von Goethe ve Alexander von Humboldt vardı.

Kısmen bu hümanistlerin yanı sıra, kısmen de ara sıra ortaya çıkan Avrupa merkezli bilim tarihçiliğinin bilmezlikten geldiği çok önemli yeni bir hümanist cereyan vardı; o da Arapça, Farsça ve Türkçe kitapların Latince tercümelerine değil de asıllarına dayanarak İslam bilimlerini araştırmak. Bu cereyan çok yavaş bile olsa, daha 17. yüzyılda başlamış ve 19. yüzyılda konservatif bilim tarihçiliğini bazı alanlarda tashihlere zorlayacak kadar kuvvet kazanmıştı. Felsefe alanında dinler ve felsefe tarihçisi Ernest Renan 1852 yılında yayımladığı *Averroès et l'averroïsme* isimli kitabında Endülüslü İbn Rüşd'ün Batı Avrupa ve İtalya'da felsefi düşünceyi ne kadar derinden etkilediğini çok mahir bir şekilde gösterdi. Onun çağdaşı filozof Heinrich Ritter İslam bilimlerinin Avrupa'ya felsefe dışındaki etkisinin çok büyük olduğu, Arap felsefesinin fiziksel yönünün Hıristiyan Ortaçağ biliminde bir değişim sağladığı tezini savunuyordu. Fransız J.J. Sedillot ve oğlu L.A. Sedillot 60 yılı aşan çalışmalarıyla Müslümanların astronomi alanında gösterdikleri başarının büyük kısmını ortaya koymakla çağdaş meslektaşlarım hayrete düşürüyorlardı. Diğer taraftan J. T. Reinaud aynı zaman içinde İslam kültür dünyasının coğrafya alanındaki başarılarını elli yıl kadar süren etütleriyle tanıtıyordu.

Matematik alanında hümanist Alexander von Humboldt'un Paris'te adı geçen bilginlerin yanında doktora yapmaya gönderdiği Franz Woepcke başardığı kırkı geçen çok enteresan etütleriyle konservatif matematik tarihçiliğini çok ciddi tashihlere zorladı. Mesela o çağın en ünlü matematik tarihi kitabında Müslümanların

cebir alanında ikinci derece denklemlerin ötesine geçemedikleri iddia ediliyordu. Woepcke 11. yüzyılda yaşayan Ömer Hayyam'ın üçüncü derece denklemlerin sistematik tanıtımını taşıyan Cebir kitabını yayımlayıp Fransızcaya çevirmekle, üzerinde çalıştığı alandaki eski hükümlerin ne kadar geçersiz olduklarının çok açık bir misalini sunmuştu.

19. yüzyılın ikinci yarısı İslam bilimlerinin tanıtılması yönünde çok önemli gayretlere şahit oldu. Bu misale coğrafya alanında çalışan Hollandalı Michaeljan de Goeje ve Alman Ferdinand Wüstenfeld yarım yüzyılı aşan çalışmalarında günümüze ulaşmış olan hemen hemen bütün önemli Arapça coğrafya yazmalarını yayımlayıp kısmen de Avrupa dillerine çevirdiler. Çağdaşları Alois Sprenger, daha 1864 yılında 10. yüzyılda yaşayan Makdisi'yi, kitabının bir yazmasını Hindistan'da bulduktan sonra yaşamış olan en büyük coğrafyacı olarak ilan ediyordu. Daha sonraki etütler gerçekten insan coğrafyasının 10. yüzyıl İslam dünyasındaki düzeyine Avrupa'da ancak 19. yüzyılda rastlanabildiğim kolaylıkla gösterebildi.

1875 yılından itibaren İslam doğal bilimler tarihi araştırmalarına Erlangen şehrinden Eilhard Wiedemann adlı fizik bilgini katıldı. Bu dinlenmek bilmeyen bilginin 1928 yılına kadar yayımladığı 200'den fazla etüdü bilimler tarihinde anıtsal bir yer alıyor. İslam dünyası ona ne kadar teşekkür etse yetmeyecektir. Onun İslam kültür dünyasının bazı aletlerinin modellerini ilk yapan kimse olduğunu anmayı bir borç biliyorum. Öğrendiğime göre, onun yaptığı modellerden birkaçı Münih Müzesi'nin arşivinde muhafaza ediliyor.

Oryantalistler birkaç yüzyıllık çalışmalarıyla Müslümanların bilimler tarihinde çok önemli bir yeri olduğunu göstermeye yetecek kadar önemli sonuçlara vardılar. Bununla beraber, bu yerin ne

kadar büyük olduğunu gerçeğe yakın bir şekilde öğrenebilmekten çok uzağız veya hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz. Bu yolda birkaç adım ileriye gidebilme amacıyla 1982 yılında Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı bir Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü kurduk. Çalışmalarımız esnasında, Müslümanlar tarafından geliştirilen ve icat edilen aletlerin modellerini yapmak düşüncesi doğdu; böylece orada bir müze ortaya çıktı. O aletlerin benzerlerinin bugün açılmakta olan müzede çok büyük bir ziyaretçi kitlesi tarafından görüleceği ümidini taşıyor, buranın bilimler tarihinin bütün insanlığın müşterek malı olduğu hususundaki temel düşüncemizi yansıtmak için müstesna bir yer olduğuna inanıyoruz.

İstanbul'un Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Dr. Kadir Topbaş'a sağladığı harikulade binadan dolayı teşekkür ediyorum. Binanın bağışlanmasından bu yana Sayın Başbakan Recep Tayyip Erdoğan bu müzenin kurulması işini çok büyük bir ilgi ile benimsedi ve finansmanını sağladı. Kendisine en derin şükran duygularımı ifade etmek isterim.

Müze projesinin gerçekleşmesi, açılacak hale gelebilmesi yolunda gösterdiği kesintisiz ilgi ve destekten dolayı Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Ertuğrul Günay'a candan teşekkür etmeği zevkli bir borç biliyorum.

Müzenin kurulması ve açılışına bulundukları değerli katkılarından dolayı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Başkanı Sayın Prof. Dr. Nüket Yetiş'e ve Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı Prof. Dr. Engin Bermek'e samimi teşekkürlerimi dile getirmekle sözümü bitiriyorum.

Fuat Sezgin

İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi

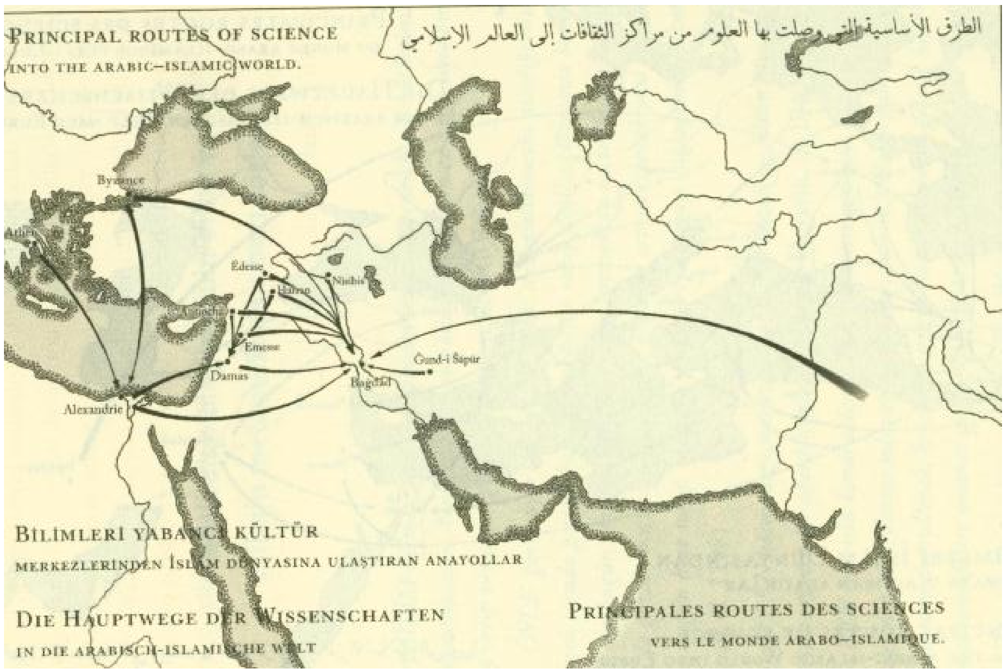
Bilim ve teknoloji tarihinin bütün insanlığın ortak mirası olduğu inancı bu müzenin kuruluşunun esasını teşkil ediyor. Eğer burada alet ve araçlarla İslam kültür dünyasının bu ortak mirastaki payını göstermeye çalışıyorsak da biz, Müslümanların bunlara sıfırdan başlamadıkları gerçeğini, evvela geçmiş kültür dünyalarından, öncelikle Yunanlılardan ve İslam öncesi Bizanslılardan aldıklarını ve geliştirdikleri gerçeğini gözden kaçırmıyoruz. Ama burada sunulanların çok büyük bir kısmı Müslümanların 9. ve 16. yüzyıllar arasındaki yaratıcılık devrelerinde gerçekleştirdiklerinin bazı örnekleridir. Bu örneklerin çok büyük bir kısmı Frankfurt'taki Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'ne bağlı *Arab-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü* tarafından kaynaklardaki tarif ve resimlere, çok küçük bir kısmı ise günümüze ulaşan orijinallere dayanarak yapılmış veya yaptırılmıştır.

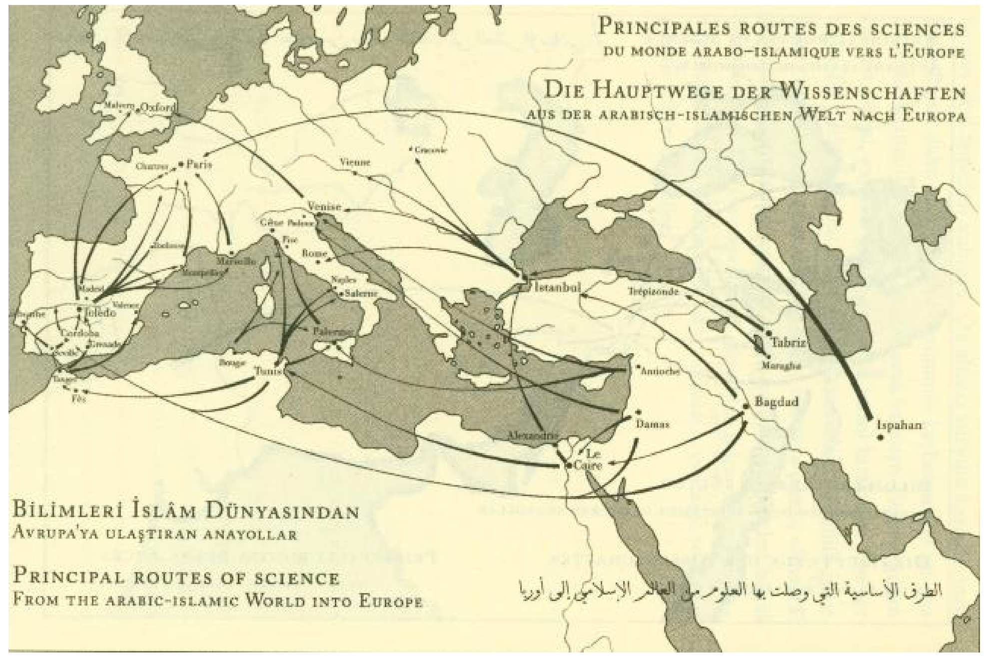
İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Tablosu

Müslümanlar tarih sahnesine çıkışlarının ilk yüzyılında korkusuz, tereddütsüz ve giderilmek tanımayan bir bilme, öğrenme susaması ile diğer kültür dünyalarının, bahusus Yunanlıların bilim miraslarım almaya başladılar. Dokuzuncu yüzyılın ortalarında hemen hemen her alanda alma ve özümleme evrelerini geride bırakarak yaratıcılığa geçtiler. Onlar devraldıklarını çok yüksek bir düzeye ulaştırmaktan başka, birçok yeni bilimleri ortaya koydular, diğer bir kısmını başlangıç yollarına soktular. Bütün uygarlıklarda olduğu gibi, onların da kısa veya uzun bir süreden sonra yıpranmaları, aşınmaları, yaşlanmaları, yerlerini bir veya bir kaç ardıla bırakmaları kaçınılmazdı.

Onlar bu kaderi miladî 711 yılında İspanya'ya ayak basmakla çizdiler. Onuncu yüzyıldan beri kitaplarının Latinceye tercüme edilmeye başlamasıyla ardıllarının okul temelleri atılmıştı. On altıncı yüzyılın başında öncülün bilimde daha hükümranlık durumunu kaybetmediği bir sırada, ardıl yaratıcılık evresinin eşiğine ayak basmıştı. Fazla değil, ancak bir yüzyıl, yaşlının gence önderlik yerini bırakması için yetmişti. Bu tarihî bağlantı, öncül ile ardıl arasındaki bütünlük gerçeği ne yazık ki, henüz her ikisinde bilinç sahasına çıkmış olmaktan çok uzak. Bilim tarihçilerini bu yönde yerine getirecekleri büyük ödev bekliyor. Onlara on sekizinci yüzyıldan miras kalan kalıplaşmış hükümlerden silkinmeleri için, çalışkan oryantalist yoldaşları gerekli yolları döşediler.

Principal routes of science
into the Arabic–Islamic world.
الطرق الأساسية التي وصلت بها العلوم من مراكز الثقافات إلى العالم الإسلامي
Byzance
Athènes
Édesse
Harran
Nisibis
Antioche
Émesse
Damas
Alexandrie
Bagdad
Ğund-i Šapur
Bilimleri yabancı kültür
merkezlerinden İslam dünyasına ulaştıran anayollar
Die Hauptwege der Wissenschaften
in die arabisch-islamische Welt
Principales routes des sciences
vers le monde arabo–islamique.

PRINCIPALES ROUTES DES SCIENCES
DU MONDE ARABO-ISLAMIQUE VERS L'EUROPE
DIE HAUPTWEGE DER WISSENSCHAFTEN
AUS DER ARABISCH-ISLAMISCHEN WELT NACH EUROPA
Oxford
Paris
Chartres
Vienne
Cracovie
Venise
Rome
Naples
Salerne
Palerme
Marseille
Montpellier
Toledo
Cordoba
Tunis
Bougie
Fès
Istanbul
Trépizonde
Tabriz
Maragha
Antioche
Bagdad
Ispahan
Damas
Alexandrie
Le Caire
BİLİMLERİ İSLÂM DÜNYASINDAN
AVRUPA'YA ULAŞTIRAN ANAYOLLAR
PRINCIPAL ROUTES OF SCIENCE
FROM THE ARABIC-ISLAMIC WORLD INTO EUROPE
الطرق الأساسية التي وصلت بها العلوم من العالم الإسلامي إلى أوربا

Müslüman Bilginlerinin Bilim Ve Bilimin Metoduna Dair Bazı Sözleri

Bilim vermez sana kendisinden bir şey, eğer sen kendi bütününü ona vermezsen. Verdin mi sen ona bütününü, bilinmez onun sana bir şey verip vermeyeceği. (En-Nazzâm, öl. 840 dolayı)

Öyle görünüyor ki, bizler henüz aydınlatılmasını istediğimiz birçok soruda gerçeği bulmak imkânına sahip değiliz. Bununla beraber biz bugün ulaşabildiğimizi ortaya koymaktan kaçınamayız. Ama şu da gözden kaçırılmamalıdır ki, gelecekte ortaya çıkacak yeni koşullar bugün bize nasip olmayan çözümlere ulaşmayı sağlayabilir. (İbn Rüşd, öl. 1198)

Evren bütün değişmelerine rağmen bir düzen ve bütün ayrıntılarına rağmen bir ahenk içindedir. (İbnü'l-Heysem, öl. 1040 dolayı)

Ben herkesin kendi çalışmasında yapması gerekeni yaptım: Öncellerinin başarılarını minnettarlıkla karşılamak, onların yanlışlarını ürkmeden doğrultmak, kendisine gerçek olarak görüneni gelecek kuşağa ve sonrakilere emanet etmek. (El-Bîrûnî, öl. 1048)

Eğer Galen araştırmada, ifade ve nakletmedeki dikkatte yüksek bir aşamaya ulaşmış bulunuyorsa da, insanın kendisinin saptadığı daha çok doğrudur. (Abdüllatif el-Bağdâdî, öl. 1231)

İbnü'l-Heysem'in Araştırmacıya Kaynakları Kullanma Yönündeki Öğüdü

«Herhangi bir kişi eğer gerçeği öğrenmek istiyorsa, bu, onun kendini geçen kuşakların kitaplarına sarılıp, onlara karşı duyduğu iyimserliğe kaptırmakla sağlanmaz, o böyle bir davranışı yasak sayarak, tam anlayıp anlamadığı yönünde titizlik gösterir, ispat ve delile dayanır, noksanlık ve yanlışlıklara mahkûm bir beşer olan yazarın sözüne değil. Bilim kitaplarına karşı, araştırmacı, maksadı gerçeği bilmek ise okuduğu her şeye karşı kendini bir düşman durumuna sokmalıdır, metni ve kenar notlarını delik deşik edip, her yönden hücum halinde görmeli, ama o bu düşmanlık tavrında ne insafı unutmak, ne de müsamahakâr davranmalıdır. Eğer o ancak böyle hareket ederse, gerçek ona kucağını açacak ve ona öncellerinin ifadelerindeki noksan ve kuşkulu taraflar gözükmeye başlayacaktır.»

(İbnü'l-Heysem, öl. 1041 dolayı)

Ölçüm Aletlerindeki Hatalara Dair

«Kişinin tasarladığı kesinliğe ölçüm araçları imalinde ulaşılamaması nedeniyle, ister yüzeylerin doğruluğunda ve ister kısımların veya deliklerin doğru yere yerleştirilmesinde, dolayısıyla bu şeylerde veya ayarlarında da hataların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Hemen hemen bütün aletlerde, görünür-görünmez hatalar mevcuttur. Eğer alet ahşap ise eğrilmeye uğrar, bilhassa, bu alet güneşe ve neme maruz kalan bir yerde duruyor ise. Teorik bilgiye, el becerisi tecrübesine ve itinaya göre, hatalar daha büyük

veya daha küçüktür. Gözlemcinin ayarlama ve ölçmedeki pratiği, ayarlama aracının güvenilirliği ve benzeri diğer şeyler de buna ilave edilebilir. Kim, herkesin ön pratiği olmaksızın emir üzerine ölçümler yapabileceğine ve her ölçüm aletinin doğru sonuçlar verdiğine inanırsa, yanılgı içerisindedir. Bu tür sonuçları hedefleyen kişi, evvela, yaptığı ölçüme, aletinin güvenilirliği hakkındaki bilgiye ve ölçümdeki tecrübesine inanana kadar aletlerin etüdü ve ölçmede hâkimiyet kazanabilmek için gerekli uzun zamanı harcamalıdır.»

(İbn Yunus, öl. 1009)

El-Bîrûnî’nin Hind Kültürüne Dair Eşsiz Eseri

el-Bîrûnî (öl. m. 1048)’nin bu şaheser kitabı örnek alınabilecek bir hakikat sevgisine, eleştirel bir düşünceye, keskin bir gözleme, dünya kültürlerine karşı şaşırtıcı bir açıklığa ve yazarın nesnelliğine tanıklık etmektedir. el-Bîrûnî Hint kültürünü, Hindistan’daki dinleri ve bilimleri bizzat kendisi uzun yıllar orada yaşadığı sıralarda yaptığı araştırmalar ve gözlemler temelinde ele almakta ve işlemektedir. Eserin girişinde şöyle demektedir: «Bu kitap polemik değildir, sadece gerçeklerin kaydedilmesidir. Burada ben, Hintlilerin teorilerini olduğu gibi aktaracağım ve bunlarla ilişkili olarak Yunanların benzer teorilerini aralarındaki yakınlığı göstermek için anacağım.» el-Bîrûnî’nin kitabı, erken Abbasi döneminden beri tanıdığımız, yabancı kültürleri ve dinleri tanımaya yönelik bir anlayış geleneğinden beslenmektedir. Bu gelenek, birçok seyahat kitaplarında, el-Mes‘ûdî’nin şaheser olarak nitelendirilebilecek eserlerinde ve el-Bîrûnî’nin «Geçen Devirler Kronolojisi»nde ifadesini bulmaya başlamıştı. el-Bîrûnî’nin Hindistan kitabı yabancı

uygarlıkların tanıtılmasında aşılamamış bir zirvedir, hatta sadece İslam kültüründe değil.

Bilim Tarihçiliği

M. 10. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilmiş başarılı işlere bilim tarihi alanında yazılmış temel bir eser de dâhildir. Bu Muhammed b. Ebî Yakub İshâk İbnü'n-Nedîm (ö. m. 1010'a doğru) tarafından kaleme alınmış «*Fihrist*» isimli eserdir. Mütevazı başlığı altında bu eser, çağına kadar bilinen kültür bölgelerinin bilimsel literatürünü kapsamayı hedeflemektedir. Kullandığı malzemeyi geniş bir temelde ele alabilme gücüyle ve yabancı kültürleri objektif bir şekilde tanıtma gayretiyle bizi şaşkınlığa düşüren bu bilim tarihi çalışmasının meydana gelmesi, böylesi bir çalışmanın doğmasını mümkün kılan daha eski bir geleneğin varlığı olmaksızın anlaşılamaz. Biz bugün bu geleneği gerçekten iyi bir şekilde tanımaktayız. Mesela seyyah ansiklopedist ‘Ali b. el-Huseyn el-Mes‘ûdî'nin (ö. m. 956 civarında) eserlerini hatırlayabiliriz. Bu eserlerde, geçmişte ve onun bulunduğu dönemde bilinen bütün kültürleri ve medeniyetleri tanıtma girişimi ile karşılaşıyoruz. İbnü'n-Nedîm, kitabının oluşumunu anlamamıza yardımcı olacak çok ilginç ipuçları vermektedir. Hint ve Çin kültürlerine ayrılmış dokuzuncu bölümün ikinci kısmında Hint dinleri, mezhepleri ve kült mekânları hakkındaki bir pasajı, devlet adamı Yahya b. Hâlid el-Bermekî'nin (ö. m. 805) oradaki dinler hakkında rapor hazırlaması ve kullanılan ilaçları getirmesi için Hindistan'a gönderdiği birisi tarafından yazılmış bir kitaptan alıntılamaktadır. (Katalog[35] I, s. 23)

Coğrafyacı ve kültür tarihçisi el-Mes'ûdî (öl. 956 m)’ye Göre Bilimlerin Gelişmesi

«Biz öncellerimizden daha geç bir çağda yaşıyorsak ve günlerimiz onlarınkinden daha yakına düşüyorsa da, yazmak istediğimizde ve amacımızda onlardan geri kalmayacağımızı umuyoruz. Eğer onlar öncel olmak şansına sahiptilerse bizim de onlarca döşenen yolda ilerleme avantajımız var. Böylece biz onların bilgilerine ulaşıyor, düşüncelerine kavuşuyoruz. Ardılın kitabından, daha güzel yazılmış ve daha ince işlenmiş olması beklenebilir, zira o daha çok tecrübe birikimine, daha iyi araştırma, yanlışlıklardan daha çok kaçınma imkânına sahiptir. Ancak böylece bilimler gelişmiş, sınırsız olmuştur. Daha sonraki, öncekinin bulmadığını bulur. Bu gelişme sınırsız olarak devam eder. Allah “Her bilenden daha üstün bir bilen vardır” diyor. Eskileri, öncellerin kitaplarını büyük görme, geçmişi övme ve sonrakini küçümseme, bunların kitapları daha çok faydalı, daha çok verimli olsalar da, insanların yaratılışlarında vardır.»

(el-Mes‘ûdî, *Tenbîh,* s. 76)

İbnü’l-Heysem’in Doğa Araştırmaları

Çağdaşımız tıp tarihçisi H. Schipperges, Schramm’la şu konuda aynı görüşü paylaşmaktadır: «Gerçekten İbnü’l-Heysem (ö. 1041’lerde) doğa bilimine yeni bir ele alış ve onu Yunanların doğa araştırmalarından açıkça ayıran, Galile dönemini aşarak modern deneysel fiziğe bağlayan metodu ilk defa getiren kimsedir.»

İslam Bilimlerinin Avrupa'ya Ulaşmasının Önemi

Tıp tarihçisi Schipperges için «Arabizm», yani İslam bilimlerinin Avrupa'ya taşınması, «yüzlerce yıl çok güçlü etkilerde bulunan ve hâlâ da etkilerine devam eden, onsuz, modern dünyanın kuruluşunu kavrayamayacağımız bir fenomendir».

Şükran borcu

Eğer Müslümanlar son yüz, özellikle son elli yıl zarfında kendi kültür dünyalarının bilimler tarihinde büyük, daha doğrusu çok büyük bir yeri olduğu bilincini edinmeye başladılarsa bunu, hayatlarını İslam'daki doğal bilimlerin araştırmasına adayan birçok büyük oryantaliste borçludurlar.

İslam kültür dünyasının 800 yıl kadar süren kreatif katkısını tanımayan veya tanımamazlıktan gelen yapmacık "Rönesans" tasarımının, tarihsel gerçeğe tamamen aykırı olduğu düşüncesini J.G. Herder (1744-1803), J.W. Goethe (1749-1832) ve Alexander von Humboldt (1769-1859) gibi büyük hümanistlerin savundukları sırada, Müslümanların daima minnettarlıkla anacakları bir grup oryantalist Arapça doğal bilimlerin etütleriyle ortaya çıktılar.

Jean-Jacques Sedillot (1777-1832) ve oğlu Louis-Amelie Sedillot (1808-1876) Müslümanların özellikle astronomi alanındaki başarılarını tanıtmaya çalıştılar.

Joseph Reinaud (1795-1867) coğrafya, silah tekniği ve arkeoloji alanında, Ernst Renan (1823-1892) felsefe alanında büyük adımlar

attılar.

Franz Woepcke (1826-1864) çok genç yaşında ölen bu Alman bilgini yayınladığı kırk kadar değer biçilmez araştırmalarıyla Müslüman bilginlerin matematik tarihinde çok büyük bir yeri olduğunu daha o zaman kabul ettirebildi.

Eilhard Wiedemann (1852-1928), Erlangen, hemen hemen doğal bilimlerin bütün alanlarında yayınladığı 200 kadar araştırmayla kendisine İslam kültür dünyasının daima minnettar kalacağı büyük bir iş yaptı. İslam bilimleri aletlerinin modellerini yapmaya başlama şerefi de ona aittir.

Carl Schoy (1877-1925), Frankfurt, İslam matematik ve astronomisi.

Julius Ruska (1867-1949), Heidelberg, birçok sahada.

Paul Kraus (1907-1946), Kahire - Paris, kimya.

Julius Hirschberg (1843-1925), Berlin, göz tıbbı.

Alfred von Kremer (1828-1889), Viyana, İslam kültür tarihi.

Heinrich Suter (1848-1922), Zürih, İslam matematiği.

Michael Jan de Goeje (1836-1909), Leiden, İslam coğrafyası.

Carlo Alfonso Nallino (1872-1938), Turin - Napoli, İslam astronomisi.

Ignas J. Kraçkovski (1883-1951), St. Petersburg, İslam coğrafyası.

Bunlardan başka yirminci yüzyılın ikinci yarısında büyük katkılarda bulunan birçok bilginler.

J.W. von Goethe İslam dillerini öğrenmeyi öğütlüyor

Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) tanıdığı Arap-İslam kaynaklarına karşı duyduğu hayranlığı şöyle dile getiriyordu:

«Bu harikulade akılların meyvelerinden nasibimizi almak istiyorsak, *kendimizi doğuya kavuşturalım, onun kendisi bize gelemeyeceğine göre. Tercümeler bizi sürüklemek, bize kılavuzluk etmek açısından baha biçilmez değerde olabilirler*; *ama... bu kitaplardaki dil, dil olarak, ilk rolü oynuyor. Bu hazinelerin kaynaklarını aracısız tanımayı kim istemez ki!»*

Tanıyabiliyorsa bir kimse kendini

Ve başkalarını, görecektir burda da

Doğu ve Batı'nın

Birbirinden ayrılamaz olduğunu.

J. W. von Goethe (Doğu Batı Divanı)

İslam’da Bilimin Yüceltilmesi ve Teşvik Edilmesi

Yabancı bilgiyi alıp benimsemenin altındaki teşvik faktörünü 1965 yılında Franz Rosenthal şu ifadelerle açıklamaktadır:

«Belki de, kapsamı hızla genişleyen çeviri faaliyetlerini temellendirmek için, Müslümanlara tıp, kimya ve pozitif bilimlerle tanışmayı cazip gösteren ne pratik faydacılık, ne de felsefi-teolojik sorunlarla uğraşmalarına sebep olan teorik faydacılık yeterli olabilirdi, eğer İslam dini ta başlangıçtan itibaren bilimin (ilm) rolünü dinin ve böylece bütün bir insan hayatının asıl itici gücü olarak öne sürmemiş olsaydı. .. 'Bilim' İslam'da böylesine merkezî bir konuma yerleştirilmiş, hatta neredeyse dinî bir saygı görmüş olmasaydı, muhtemelen çeviri faaliyeti, olduğundan daha az bilimsel, daha az sürükleyici ve daha çok yaşamak için pek zaruri olanı almaya -gerçekte bilinenden farklı bir şekilde- sınırlanmış olarak kalırdı.» (Katalog, I, s. 5)

İslam Bilimlerinde Deneyin Yeri

«Müslüman bilginlerde deneyin ön plana geçmesi, onların çok farklı olan düşünce yönleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Gerçi Arşimed, Kral Hiero’nun tacının değerlendirilmesinde deney yapmıştı; diğer Yunanlılar da aynı çabalarda bulunmuş olmalıdırlar. Ama öylesine titizlikle yürütülen bir deney işi, mesela el-Bîrûnî'nin özgül ağırlıkları hesaplamasında yahut İbn el-Heysem'in çeşitli gölgelerle ilgili yahut Kemâleddin’in ışığın (kristal) küreden geçişi üzerinde, teori ve

deneyin örnek teşkil edecek tarzda el ele vererek yürütülen çalışmaları Yunanlılarda gösterilemez. Roger Bacon, doğa bilimsel araştırmaların temelinin deney olduğu önündeki genel görüşlerini ortaya attığında, Arap öncellerini -onlara ulaşmaksızın- örnek almıştır. O, bu metodu kendisi kurmamış, sadece sistematik olarak sunmuştur. Nasıl Verulamlı Bacon (1561-1626) deney metodunun kurucusu sayılamazsa, o da deneysel metodun yaratıcısı değildir. Her ne kadar İngilizler, yurttaşları olan bu iki şahsa bu özellikleri vermek istemiş olsalar da.» (Eilhard Wiedemann, 1917)

Halife el-Me’mûn’un Dünya Haritası (813-833 M.)

İlim koruyucusu Abbasî halifesi el-Me’mûn kısa bir süre içinde büyük bir ilim merkezi haline gelen Bağdat’ta, kendi hâkimiyeti sırasında büyük bir grup coğrafya ve astronomi âlimini geniş kapsamlı bir coğrafya kitabı ve yeni bir dünya haritası yapmakla görevlendirdi. Bu görev bir taraftan Marinos’un (M. 2. yüzyılın ilk yarısında) dünya haritasına, Batlamyus’un (M. ikinci yüzyılın 2. yarısında) coğrafya kitabına, yaşanılan çağdaki coğrafya bilgisine, diğer taraftan, görevlendirilen âlimlerin kendi çalışmaları ile kazandıkları enlem, boylam derecelerine dayanılarak başarıldı. Uzun zamandan beri kaybolduğuna inanılan el-Me’mûn coğrafyacılarının haritasının H. 740, M. 1340’dan kalan bir nüshası bundan 20 yıl kadar önce bulundu. Bu dünya haritası el-Me’mûn için hazırlanan coğrafya kitabından kalan bazı bölge haritalarıyla birlikte, aynı devirden, haritadan toplanmış olup, günümüze kadar ulaşan enlem, boylam dereceleri kitabı şimdi kartografya tarihi için

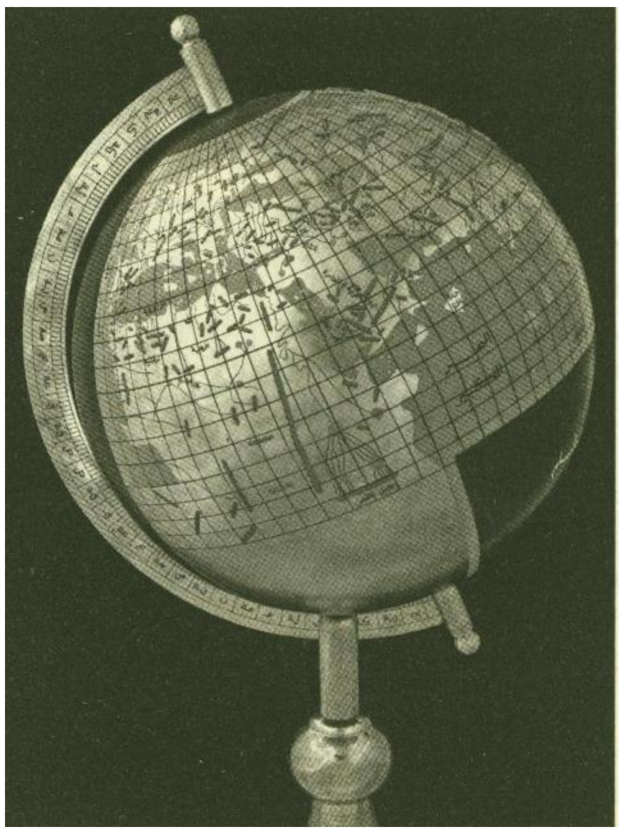
yepyeni bir ufuk açıyor. Abbasî halifesinin gayreti ile gerçekleşen büyük ilerlemenin değeri, her şeyden önce, Batlamyus'un adını taşıyan dünya haritasıyla karşılaştırılınca anlaşılır. El-Me'mûn coğrafyacıları yeryüzünün o zaman bilinen bölümünün aşağı yukarı ortasında bulunan Bağdat'tan kalkarak Güney ve Orta Asya'yı, Doğu ve Kuzey Afrika'yı mümkün olduğu kadar kendi astronomik gözetleme ve ölçmeleriyle belirtebilmek avantajına sahip idiler. Böylece al-Me'mûn haritası birçok açıdan yeni bir devir açmış olma önemini taşıyor.

Halife el-Me'mûn'un Dünya Haritası Rekonstrüksiyonu

Bu haritanın çizimi Halife el-Me'mûn haritasının enlem ve boylam derecelerini içeren kitabın sağladığı değerlere dayanılarak yapılmıştır. Bu iki harita -günümüze ulaşanı her ne kadar ana nüshanın karakterini tam taşıyabilmekten uzak olsa bile- bize insanoğlunun yeryüzünün tanıtılmasını sağlamak hususundaki çabalarının 9. yüzyılın başlarında vardığı başarıyı yansıtabiliyor. Böylece, el-Me'mûn haritası bize kendisini gerek İslam dünyasında ve gerek batıda takip eden kartografik gelişmede çok büyük bir önem taşımaktan başka bu gelişmenin değerlendirilmesi bakımından çok önemli bir basamak sağlıyor. Yeryüzünün o zaman tanınan kısmının oldukça gelişmiş bir şeklinden başka bu haritanın

taşıdığı kartografik yenilikler, mesela kürevî projeksiyon, kartografik ölçek ve dağların perspektif gösterilişi bizi bunların bugüne kadar alıştığımız ortaya çıkış hususundaki tarihlerini daha eski bir çağa çıkarmağa yöneltiyor. Daha önemlisi: Akdeniz'in Batlamyus'un Coğrafya'sında karşılaşılan 62 veya 63 derece uzunluğunun 52 dereceye indirilmesi, Afrika'nın güneyden, Asya'nın kuzeyden gemi ile dolaşılabilir şekli, Hint ve Atlas Okyanuslarının, Batlamyus'taki karalarla çevrilmiş kapalı deniz görünüşüne son verilmesi.

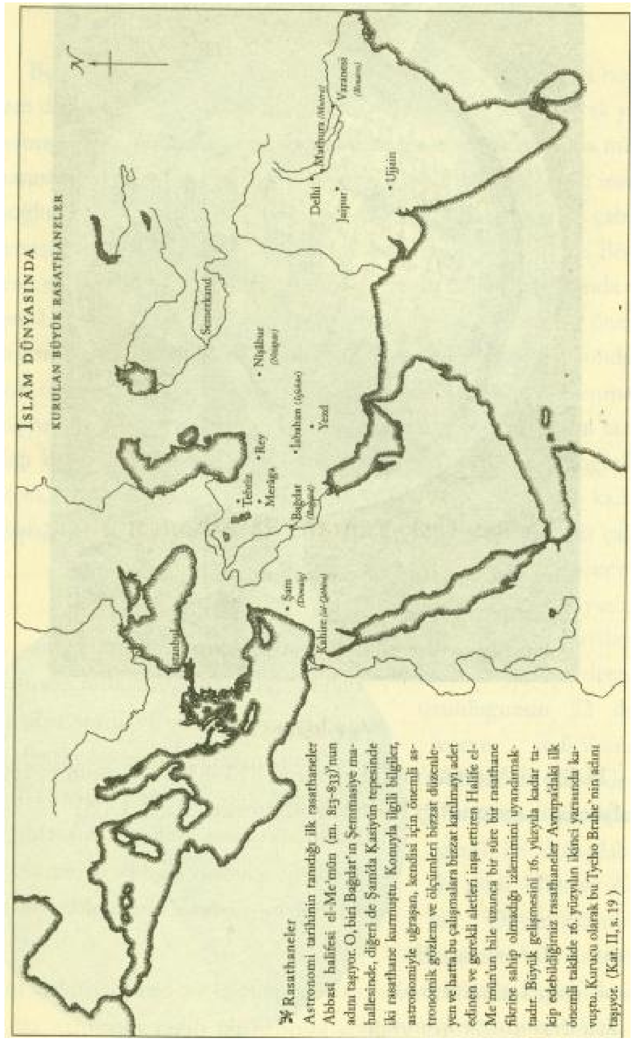

Yer küresi

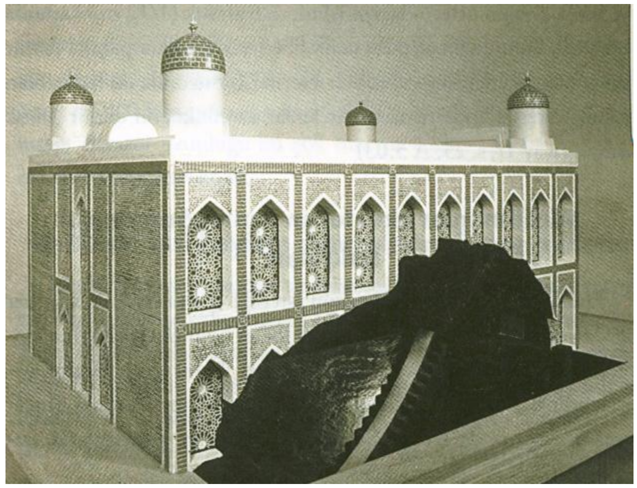
Rey (eski Tahran) Rasathanesi

Ptoleme'nin ve Hint kaynaklarının verdiği bilgilerden kendi zamanına kadar geçen sürede ekliptik eğim değerlerinin küçülmesi, döneminin en önemli matematikçisi ve astronomu Hâmid b. el-Hıdr el-Hucendi (10. yüzyılın 2. yarısı)'nin dikkatini çekmişti. Bu bilgileri mümkün olabildiğince kesin bir biçimde belirlemek amacıyla, Rey kentinde (Tahran'ın güneyindeki eski Raghae) Buveyhi prensi Fahreddevle (dönemi: 976-997)'nin finanse ettiği özel bir rasathane kurdu. Gündönümlerinde güneşin yüksekliğini gözlemek için burada imal edilen sekstant (südüs, dairenin altıda birinden ibaret olan yay), hamisine nisbetle «Fahreddin Sekstantı» olarak adlandırılmıştır.

«Bizim sekstantımız meridyene paralel ve birbirlerinden boyunca 7 zira (3,5 m.) aralıkla kurulan iki dikey duvardan oluşmaktadır. Yerden 20 zira (10 m.) yükseklikteki tavanda bir kubbe ve bu kubbenin ortasında, içerisinde 1/6 ziralık (1/12 m.) çapında bir delik bulunmaktadır. Bu delik üzerine duvarlara paralel demir bir çubuk sabitlenmiş, bu çubuk üzerine, bir ucunda iki halka olan tabanı kare şeklinde yirmi metre kadar uzunlukta bir demir çubuk asılır». (Kat. II, s. 25; A 5.03)

İslam Dünyasında Kurulan Rasathaneler

Rey Rasathanesi

Müslümanlar ekvatorun uzunluğunu nasıl buldular?

Halife el-Me'mûn yapılmasını istediği dünya haritası için her şeyden önce ekvatorun 1/360'ından ibaret bulunan bir boylam derecesinin gerçek uzunluğunun ölçülmesi ile bir grup bilgini görevlendirdi. Onlar 9'cu yüzyılın başlarında Kuzey Irak'taki Sincâr ovasında sonra da Kuzey Suriye'de Tedmur'da usturlâplarla, çubuk ve ip kullanarak bu işi gerçekleştirdiler. O bilginler çok sefer tekrarladıkları ölçme sonuçlarının ortalaması olarak bir boylam derecesinin uzunluğunu 56 2/3 mil, yani ekvatorun uzunluğunu 40.000 kilometreye yakın buldular. Modern coğrafyanın tanıdığı ekvator uzunluğu bu çok titiz yürütülen bilimsel çalışmanın sonucuna dayanıyor.

El-Bîrûnî'nin boylam derecelerini ölçme metodu

İslam dünyasında yoğun ve bilimsel bir itina ile yürütülen coğrafi yer belirleme çalışmaları 11. yüzyılın ilk çeyreğinde matematiksel coğrafyanın bağımsız bir disiplin olarak gelişmesine neden oldu. Bu kazanım, Arap-İslam kültür çevresinin en büyük bilginlerinden birisi olan el-Bîrûnî'ye aittir. O, coğrafya tarihinde eşsiz bir girişimde bulunmuştur: Gazne ile Bağdat arasında bulunan önemli yerlerin (2 x yaklaşık 2000 km.lik bir çevrede) enlem ve boylam derecelerini astronomik gözlem, mesafe ölçümleri ve küresel trigonometrinin temel kurallarını kullanmakla belirlemiştir.

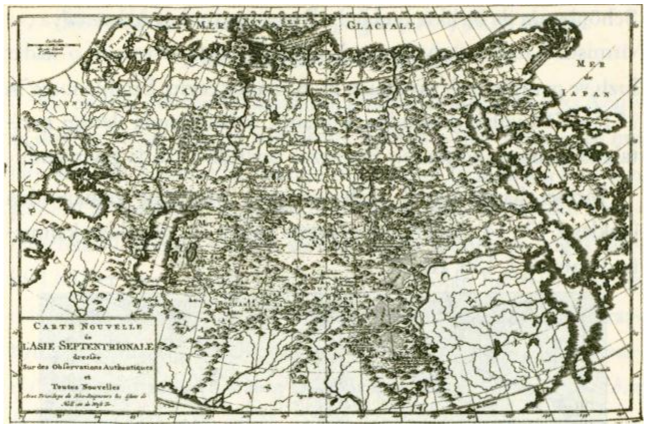
Onun tarafından ulaşılan yaklaşık 60 yerin boylam bilgilerinin bugünkü değerlere göre ölçülen hataları, sadece 6 ve 45 dakika arasındadır. Onun verileri İslam dünyasının doğu kısmında bundan böyle devamlı olarak sürdürülen yer belirlemelerinin temeli olmuştur. (Katalog II, s. 12)

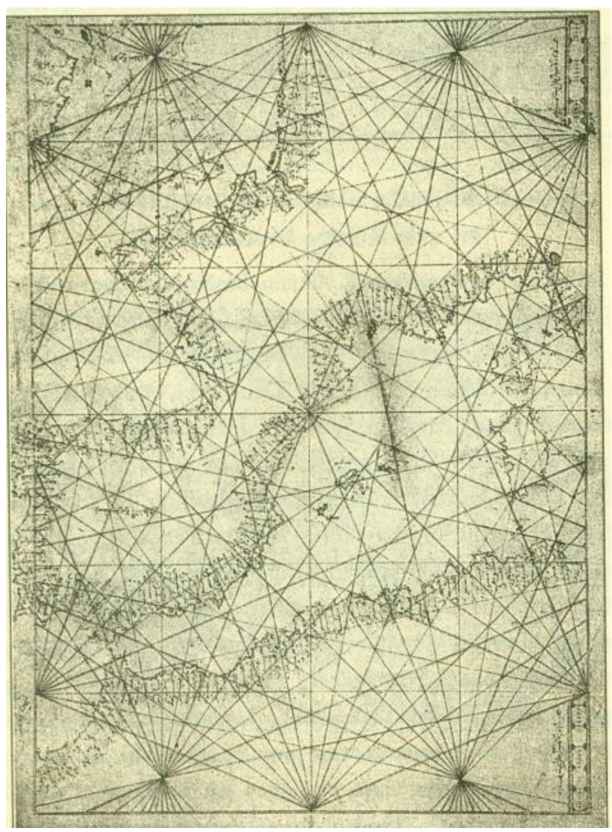
Günümüze Ulaşan En Önemli Ve En Eski Kuzey Asya Haritası

İki kuzey Asya haritası 18. yüzyılın başlarında İslam kültür dairesinden Avrupa'ya ulaştı ve Fransızcaya çevrilerek yayıldı. Bunlar, Sibirya dışında güneyde 25° ye kadar uzanıp Asya'yı da içine almamış, Karadeniz'in, Hazar Denizi'nin, Aral Gölü'nün ve Transoksanya'nın ırmaklar sistemini bizim bildiğimiz, gerçeğe hemen hemen tam yakın en eski haritalarını içermemiş olsaydı, en eski Sibirya haritaları olarak adlandırılabilirdi. Bu iki harita da Ebû el-Gâzi Bahâdur Hân (1603-1663)'ın Türk soyuna ve boylarına dair kaleme aldığı kitabının bir parçası olarak Türkistan'dan Tobolsk'a yollarını bulmuşlardı. Kitap, orada 1710 yılında Rus esaretine düşerek 1711 yılında Sibirya'ya sürgün edilen İsveçli subay Philipp Johann Strahlenberg (doğ. 1676)'in dikkatini çekmişti. Bu kitabı Sibirya Tatarlarının, Agun Asbackewitz (Âhund Özbekoğlu?) isimli imamlarının yanında görmüştü. Bu kişi, eseri Özbek delegelerden almış ve onlara ait dokümanlar içerisinde muhafaza etmişti. Strahlenberg yanındaki diğer tutsak Peter Schönström ile birlikte bu kitabı Rusça üzerinden Almancaya çevirmişti. Kitabın ünü Avrupalı coğrafyacılar çevresinde o kadar hızlı ve genişleyerek yayılmıştı ki, Almanca çeviri, Strahlenberg'in 1715-1718 yılları arasından

Almanca redaksiyonda ilettiği haritalarla birlikte anonim bir Fransızca çeviride 1726’da yayınlandı.

Birinci harita kendi idaresine göre Moğollar zamanından (yaklaşık 13.-14. yüzyıl), ikinci harita galiba 16. yüzyıldan kalmıştır. (Katalog I,130; III, 29)

MER GLACIALE
MER du JAPAN
CARTE NOUVELLE
de
L'ASIE SEPTENTRIONALE
dressée
Sur des Observations Authentiques
et
Toutes Nouvelles

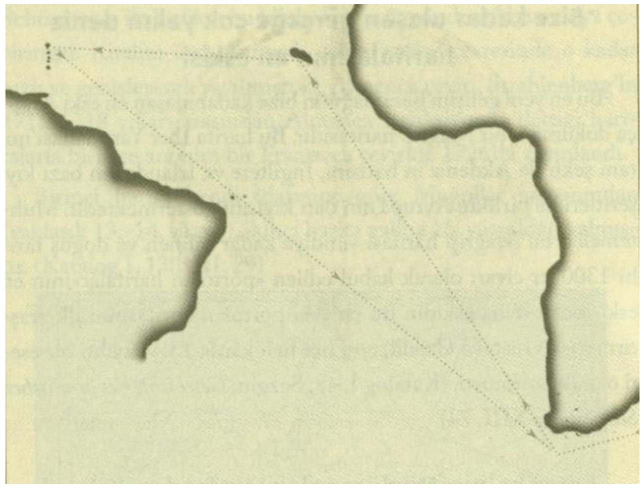

Bize Kadar Ulaşan Gerçeğe Çok Yakın Deniz Haritalarının En Eskisi

Bu en yeni gelişim basamağının bize kadar ulaşan en eski Arapça dokümanı bir Mağrip haritasıdır. Bu harita İber Yarımadası'nın tam şekli ile Akdeniz'in batısını, İngiltere ve İrlanda'nın bazı kıyı şeritleri ile birlikte Avrupa'nın batı kıyısını göstermektedir. Muhtemelen bu Mağrip haritası şimdiye kadar bilinen ve doğuş tarihi 1300'ler civarı olarak kabul edilen «portolan haritalar»ının en eskisinden daha eskidir. Bu en eski portolan haritasının ilk araştırmacısı, Gustavo Uzielli, onu her halükârda 13. yüzyılın bir eseri olarak tanıtmıştı. (Katalog I,48; Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums* XIII, 74)

Amerika'nın Müslümanlar Tarafından Kristof Kolomb'dan Önceki Keşfi

Müslümanlar Portekiz'i ellerinde tuttukları tarihte birçok sefer Lizbon'dan kalkarak Asya'nın doğusuna ulaşmaya çalıştılar. Lizbon'da bir cadde miladî 1154ten evvel o yola çıkan denizcilerin adını taşıyordu: *Darbü'l-mağrûrîn* (Yollarını kaybedenler). Büyük âlim el-Bîrûnî'nin (öl. 1048) şu konudaki sözü çok önemli: «Okyanus bildiğimiz yaşanılan kara kütlesini ve bunun iki yanı arasında bulunması mümkün olan karaları veya insanların yaşadığı adaları birbirinden ayırıyor.»

İslam Dünyasından 1420’de Amerika’ya varan geminin takip ettiği yol

İslam Dünyasında «Cava» Atlası'nın Bazı Parçaları (15. yüzyıl?)

«Cava» atlası 1511 yılında Malakka'nın işgalinden çok kısa bir süre sonra işgalci Portekizlilerin eline geçmiş ve burayı alan Alfonso de Alburquerque tarafından Kral I. Emanuel'e (ö. 1521) gönderilmişti. Bu atlasa iliştirilerek Kral'a gönderilen mektupta Alfonso şöyle demektedir: «Majestenize, Cavalı bir gemi pilotu tarafından yapılmış çok büyük bir atlasın kopyasından bir kısmını yolluyorum. Bu, Ümit Burnunu, Portekiz'i, Brezilya'yı, Kızıldeniz'i, Fars Körfezini, Baharat Adalarını [Moluk Adalarını], gemilerin izlediği Çin'den ve Formosa'dan giden direkt yolu gösteren yelken rotalarını, bunların yanı sıra birbirlerine sınır olan [bu ülkelerin] iç taraflarını tasvir etmektedir. Bana öyle geliyor ki, bu, günümüze kadar gördüklerimin en güzeli. Majesteleri bunu görmekle çok mutlu olacaklardır. Yer adları Cava yazı karakterindedir. Yanımda okuryazar Cavalı birisi vardı. Siz Majestelerine, Francisco Rodrigues'in, orijinalinden kopyaladığı bu kısmı yolluyorum. Bununla Majesteniz bizzat Çinlilerin ve Formoza sakinlerinin nereden geldiklerini, gemilerinizin altın ocaklarının bulunduğu Karanfil Adaları'na, Cava, Banda ve Hindistan cevizi ve Hindistan cevizi çiçeği Adalarına gelmek için hangi rotayı takip etmeleri gerektiğini, Siyam Krallığı'nı, Çinlilerin gemileriyle dolaştıkları ve oradan itibaren daha ileri gitmeyerek döndükleri Çin Burnu'nu görecektir. Orijinali Frol de la Mar'la birlikte [deniz kazasında] kayboldu. Siz Majestelerine açık ve seçik bir şekilde tasvirlerde bulunabilmek için, o gemi pilotu ve Pero Dalpoem ile birlikte bu

haritanın içeriği hakkında görüş alışverişinde bulundum. Bu harita son derece doğru ve meşhurdur, çünkü deniz yolculuğunda kullanılmaktadır. Bu haritada eksik olan, «Selat» diye adlandırılan takım adalardır [Malakka ve Cava arasında].» (Katalog I, s. 70-71) 214

Pîrî Reîs Haritası

Aslının 1474 yılında Floransa'dan Lisbona Paolo Toscanelli tarafından gönderilen Kristof Kolomb'un batıya doğru seyahatini sağlayıp bazı ilaveler yapılmış bulunan Arapça haritanın İtalyanca redaksiyonundan ibaret olduğu anlaşılıyor (F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums,* XIII, 163-164).

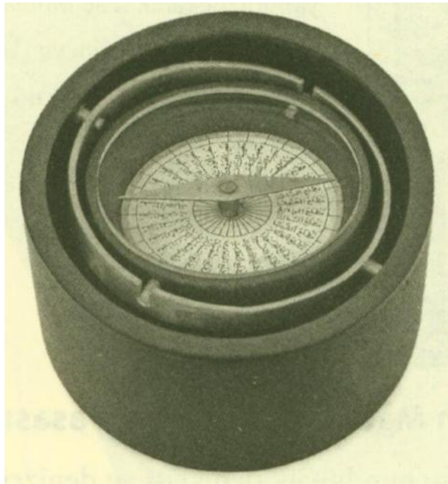

İbn Mâcid'de İlerleme Yasası

Hind Okyanusu'nun büyük denizcisi ve denizcilik bilgini İbn Mâcid (15. yüzyıl), kendisinin, denizcilik alanını ileriye taşıdığından ve erken dönem eserlerinde düzeltilmeye muhtaç şeyleri de bulunduğundan emindir, içinde bulunduğu andaki bilgi seviyesinin üstünlüğü karşısında, daha önceki eserlerinde yazdıklarının arasında artık geçersiz şeylerin bulunduğunu dile getirmek için, çok ilginç bir şekilde, Kur'ân vahyi bağlamında kullanılan terminolojiyi kullanmakta: *mensûh* (iptal edilmiş) *nâsih* (iptal eden). (Katalog I, s. 72)

İbn Mâcid Tarafından Geliştirilen Pusula Tipi (15. yüzyıl)

Hacimli eseri *el-Fevaid'in* bir yerinde, denizcilik bilimindeki bazı buluşların kendi başarılı çalışmalarına ait olduğunu söylemektedir. Bunlardan biri pusulanın gelişimindeki başarısıdır. Bu geliştirilen tipin mıknatıs iğnesi doğrudan doğruya pusulanın üstüne yerleştirilmiştir, yani yön belirleme için gerekli olan 32 kısma bölünmüş karton diskin alt tarafına taşıyıcı olarak değil üst tarafına yerleştirilmiş olup kartona bağlı olmadan hareket etmektedir. (Katalog I, s. 72; III, s. 65; C 1.08))

Fotoğraf Galerisi

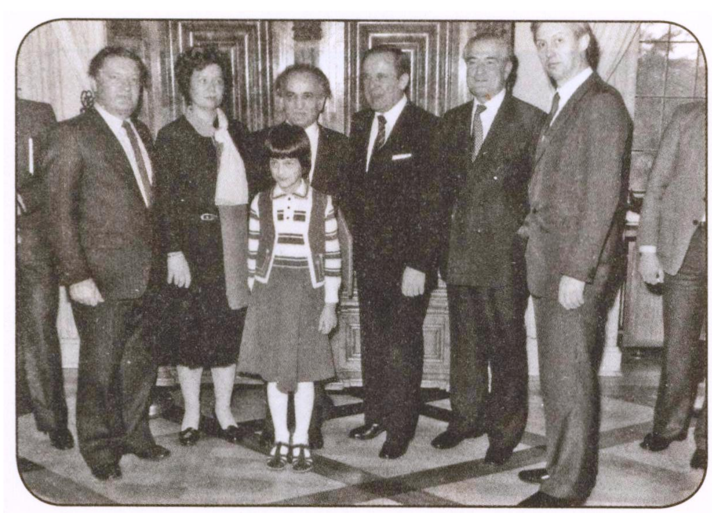
Frankfurt, J. W. Goethe Üniversitesi’ne bağlı
Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Sezgin ders verirken

Frankfurt Valisi Prof. Dr. Fuat Sezgin'e
J. W. Goethe plaketini iletiyor (1979)

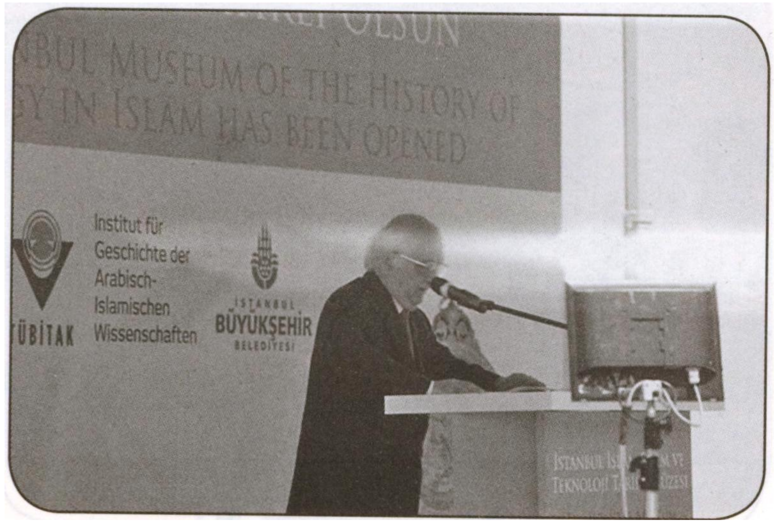
Prof. Dr. Fuat Sezgin, eşi Dr. Ursula Sezgin ve kızı Hilal,
Goethe plaketi münasebeti ile Frankfurt Valisi Dr. Wallmann,
Türkiye Sefiri Halefoğlu, Frankfurt Üniversitesi Rektörü Prof. Kelm
(sağda)

Müzenin açılış kurdelası kesiliyor

Müze’nin açılışında Sayın Başbakan Erdoğan ve Sayın Onur Öymen birbirlerini tebrik ediyorlar.

Prof. Dr. Fuat Sezgin İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi’nin açılışında konuşuyor.

Müze’nin açılışından bir kare

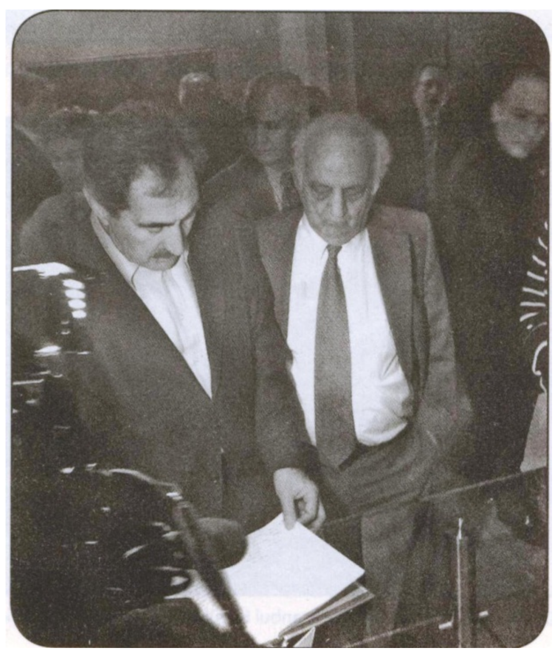
Onuncu yüzyılda Müslüman astronomların bazılarının dünyanın
kendi etrafında döndüğü görüşünü gösteren bir platenaryum

Müze’nin açılışı münasebetiyle İstanbul Büyükşehir Belediye
Başkanı Sayın Dr. Kadir Topbaş ve Prof. Dr. Fuat Sezgin bir arada

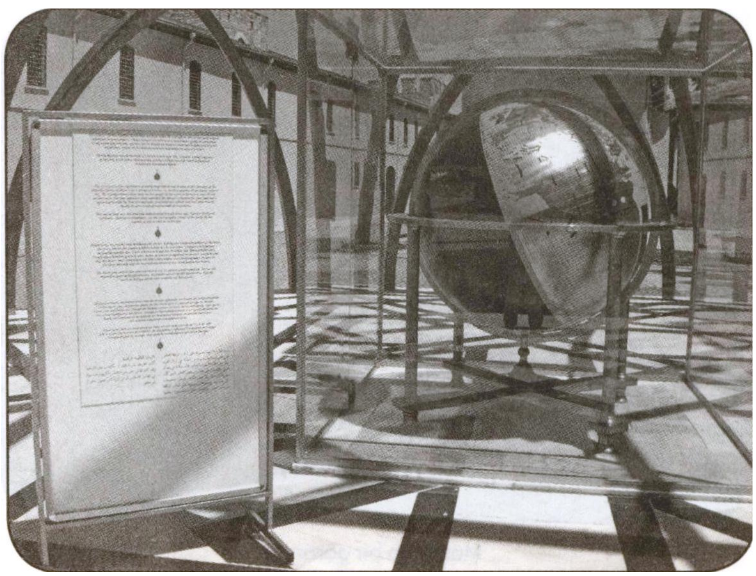
Prof. Dr. Fuat Sezgin Müze’nin açılışına gelen bazı misafirlerle

Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Ertuğrul Günay ve Prof. Dr. Fuat Sezgin bir arada

İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi'nin bir görünüşü

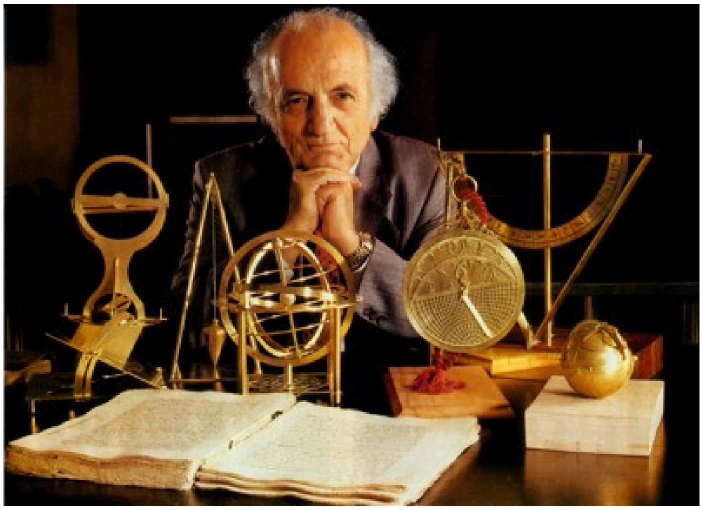
Halife el-Me'mûn haritasını taşıyan küre (150 cm çaplı) Müze önünde

Müze'den bir görünüş

Müze'den bir görünüş

Prof. Dr. Fuat Sezgin Frankfurt'taki Müzesinde

Prof. Dr. Fuat Sezgin Frankfurt'taki Müzesinde

Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Sefer Turan

Sonnotlar

{*} Bu sunuş Prof. Fuat Sezgin'in *İslam'da Bilim ve Teknik* adı altında Türkçe'ye Almancadan çeviriimiş olan *Wi.ssenschaft und Technik im İslam* adlı kitabının birinci cildinin üçüncü kısmından (s. 268-279) bazı küçük kısaltmalar yapılarak alınmıştır.

{1} Classicisme et déclin culturel dans l'histoire de l'Islam. Actes du symposium International d'histoire de la civilisation musulmane (Bordeaux 25-29 Juin 1956), organise par R. Brunschvig et G.E. von Grunebaum, Paris 1957.

{2} *Klassizismus und Kulturverfall.* Vorträge, ed. G.E. von Grunebaum und Willy Hartner, Frankfurt 1960.

{3} *Quand et comment s'est arrêté l'essor de la culture scientifique dans l'Islam* Classicisme et déclin culturel dans l'histoire de l'Islam içerisinde, a.y., 319-337, özellikle s. 328.

{4} Bu görüşe karşı, son yıllarda asıl alanı Arabistik olmayan, Arap-İslam kültür çevresine belirli bir küçümsemeyle yaklaşan bazı kimselerde bir eğilim görünmektedir: Buna göre, Araplar kâğıdı İtalya'dan ithal etmek zorundaymışlar. Bu görüşün arkasında, Arapların bilimler tarihindeki yaratıcılıklarına ve Avrupa'daki bilimsel ilerlemeye etkilerinin olduğuna inanmamak yatmaktadır.

{5} Bu bilgiyi sayın Dr. Armin Schopen'e borçluyum. Onun, Arap mürekkebine dair yürüttüğü uzun yıllar süren araştırması tamamlanmak üzere bulunuyor.

{6} Bkz. Sezgin, F. *Geschichte des arabischen Schrifttums*, Leiden 1978, Cilt 6, s. 137.

{7} İbnü'l-Heysem, *eş-Şukük 'alâ Batlamiyüs,* Kahire 1971; bkz. Sezgin, F., *Geschichte des arabischen Schrifttums,* Leiden 1978, Cilt 6, s. 86.

{8} Schipperges, H., *Die Assimilation der arabischen Medizin durch das lateinische Mittelalter*, Wiesbaden 1964, s. 136.

{9} a.g.e., s. 66, 136, 160.

{10} Bkz. İbn Ebî Usaybia, '*Uyun al-Anba,* ed. August Müller, Kahire ve Königsberg 1299/1882, Cilt 2, s. 117.

{11} İbnü'l-İbrî, *Tarih Muhtasar ed-Duvel*, ed. A. Sâlhâni, Beyrut 1890, s. 363-364.

[12] Bkz. Meyerhof, Max, *İbn al-Tilmîdh,* Encyclopaedia of Islam, New Edition, Cilt 3, Leiden ve Londra 1979, s. 956-957.

[13] Bkz. Schipperges, H., *Die Assimilation der arabischen Medizin durch das lateinische Mittelalter*, Wiesbaden 1964, s. 128.

[14] Bkz. el-İdrisî, *Nuzhet el-Muştâk,* ed. Alessio Bombaci, Neapel ve Roma, Cilt 1, s. 548.

[15] Bkz. el-Bîrûnî, *Tahkik mâ li-l-Hind,* ed. E. Sachau, Londra 1887, s. 155-156, İngilizce çeviri E. Sachau, *Alberuni's India,* Londra 1910, Cilt 1, s. 196; Sezgin, R, *Geschichte des arabischen Schrifttums,* Frankfurt 2000, Cilt 10, s. 253.

[16] Bkz. Sezgin, F., *Geschichte des arabischen Schrifttums,* Frankfurt 2000, Cilt 10, s. 253.

[17] Bkz. Sezgin, F., *Geschichte des arabischen Schrifttums,* Frankfurt 2000, Cilt 10, s. 280.

[18] *Géographie d'Aboulfeda. Traduite de l'arabe en français.* Tome I: *Introduction générale â la géographie des Orientaux,* Paris 1848, s. 444-445; Sezgin, F., *Geschichte des arabischen Schrifttums,* Frankfurt 2000, Cilt 11, s. 161.

[19] Bkz. Sezgin, F., *Geschichte des arabischen Schrifttums,* Frankfurt 2000, Cilt 11, s. 349.

[20] *Geschichte des arabischen Schrifttums,* Frankfurt 2000, Cilt 11, s. 384, 389 vd.

[21] Bkz. Picard, Christophe, *L'Océan Atlantique musulman. De la conquête arabe â l'époque almohade,* Paris 1997; Bkz. Sezgin, F., *Geschichte des arabischen Schrifttums,* Frankfurt 2000, Cilt 11, s. 11-12.

[22] Genel bir bakış için bkz. *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde von den Anfangen bis 1986 nebst Literatur über die arabischen Länder der Gegenwart,* ed. Fuat Sezgin, Gesine Degener, Carl Ehrig-Eggert, Norbert Löchter, Eckhard Neubauer, Cilt 1-21,Frankfurt 1990-1995, özellikle Cilt 1, s. 287-294, Cilt 6, s. 387-389, ayrıca bkz. Şu eserin bibliyografyası, Bloom, Jonathan M., *Paper before print. The history and impact of paper in the Islamic world,* New Hâven ve Londra 2001, s. 249-261.

[23] Cilt 2, Wien 1877, s. 304 vd.

[24] İbn Nedîm, *Fihrist,* ed. Gustav Flügel, Leipzig 1872, s. 40.

[25] Bkz. el-Ya'kubî, *Kitâb el-Buldân,* ed. M. J, de Goeje, Leiden 1892, s. 338; Fransızca çevirisi Gaston Wiet, *Ya'kubî. Lespays,* Kahire 1937, s. 57,195.

{26} Bkz. İbn el-Baytâr, *el-Câmi' li-Müfredat el-Edviye ve-l-Ağziye,* Kahire 1291, Cilt 1, s. 86-87 (*berdî* maddesi), Cilt 3, s. 155 *ifâfir* maddesi), Cilt 4, s. 17 *(üirüÂs* maddesi).

{27} Bkz. el-Belâdurî, *Futûh el-Buldân,* ed. M. J. de Goeje, Leiden 1866, s. 240.

{28} Bkz. el-Ya'kubî, *Kitab el-Buldân,* ed. M.]. de Goeje, Leiden 1866, s. 264; Gaston Wiet, *Ya'kubî. Lespays,* Kahire 1937, s. 57.

{29} İbn Nedîm, *Fihrist,* ed. Gustav Flügei, Leipzig 1872, s. 40, von Kremer şu sözünü ekliyor: «Burada anlaşıldığı gibi, sadece pamuk kâğıdı söz konusu olabilirdi».

{30} el-İdrîsî, *Nuzhet el-Muştâk, Nuzhet el-Muştâk,* ed. Alessio Bombaci, Neapel ve Roma, Cilt 1, s. 556; Fransızca çevirisi, Jaubert, P.A.: *Geographie d'Edrisi,* Cilt 2, Paris 1840, s.37.

{31} «Bilhassa İspanya'da Bâce bölgesinde, bkz. Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefh et-Tîb min Ğusn el-Andalus er-Ratib,* ed. Reinhardt Dozy, Cilt 1, Leiden 1855-1860, s. 100; A. von Kremer, *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen,* Cilt 2, Viyana 1875-1877, s. 308.

{32} Von Kremer, A., *Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifetı,* Cilt 2, Viyana 1875-1877, s. 308; ayrıca bkz. Babinger, Franz: *Papierhandel und Papierbereitung in der Levante,* Wochenblatt für Papier fabrikation içerisinde (Biberach) 62/1931/1215-1219 (ayrı basım 12 s.).

{33} Bkz. Bloom, J.M., *Paper beforeprint. The history and impact of paper in the lslamic world,* New Haven ve Londra 2001, s. 210-211.

{34} Bkz. a.g., s. 212; ayrıca bkz. Irigoin, Jean, *Les origines de la fabrication du papier en Italie,* Papiergeschichte. Zeitschrift der Forschungsstelle Papiergeschichte içerisinde (Mainz), Cilt 13 (No. 5-6, Dezember 1963), s. 62-67; aynı yazar, *Papiers orientaux et papiers occidentaux,* La paleographie grecque et byzantine içerisinde, ed. J. Bompaire und J. Irigoin, Paris ÇNRS 1977, s. 45-54.

{35} Bununla *İslam'da Bilim ve Teknik* (cilt, 1-5, Ankara 2007) kastedilmektedir.